

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie
Studijní obor: Demografie

Bc. Ladislava Železná

Důchodové pojištění a demografický vývoj v České republice
Pension insurance and demographic development in the Czech Republic

Diplomová práce

Vedoucí závěrečné práce/Školitel: RNDr. Klára Hulíková Tesárková, Ph. D.

Praha, 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 23. 7. 2015

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce RNDr. Kláře Hulíkové Tesárkové, Ph. D. za inspirativní rady, její ochotu, vstřícnost a čas, který mi věnovala. Dále bych chtěla poděkovat svým blízkým, hlavně manželovi a dětem, za pochopení a podporu, kterou mi pomáhali po celou dobu mého studia.

Důchodové pojištění a demografický vývoj v České republice

Abstrakt

Cílem této práce je popsat vývoj důchodového pojištění v České republice a změn důchodového věku v souvislosti s vývojem střední délky života a změnami věkové struktury obyvatelstva České republiky. V první části práce je popsán demografický vývoj a změny věkové struktury populace v České republice. Druhá část práce obsahuje přehled historického vývoje důchodového pojištění na území dnešní České republiky, zejména vývoj nejdůležitějších právních norem, ale i statistických údajů a také základní pojmy a charakteristiky současného důchodového pojištění. Ve třetí části jsou analyzovány změny ve věkové struktuře obyvatelstva a jejich souvislost se zvyšováním důchodového věku v systému důchodového pojištění.

Klíčová slova: důchodové pojištění, důchodový věk, věková struktura obyvatelstva, naděje dožití.

Pension insurance and demographic development in the Czech Republic

Abstract

The aim of this thesis is to describe the development of the pension insurance in the Czech Republic and changes in retirement age in relation to the development of life expectancy and changes in the age structure of the population of the Czech Republic. In the first part of the work, there demographic changes of the population are described and in particular, changes in the age structure of the population of the Czech Republic. The second part provides an overview of the historical development of pension insurance in the territory of today's Czech Republic, in particular the development of the most important laws, but also statistical data as well as basic concepts and characteristics of the current pension scheme. In the third part of this thesis are analyzed the changes in the age structure of the population and their relation to raising retirement age in the pension scheme of Czech Republic.

Keywords: pension insurance, retirement age, the age structure of the population, life expectancy.

Obsah

Přehled použitých zkratk	6
Seznam obrázků	7
1 Úvod	9
1.1 Cíle a struktura práce	9
1.2 Vysvětlení pojmů – věk, stárnutí, stáří, důchodový věk, demografické stárnutí	11
1.3 Využitá literatura a zdroje dat	12
2 Demografický vývoj a změny věkové struktury obyvatelstva České republiky v období 1920–2013	18
2.1 Demografické procesy – plodnost a úmrtnost v České republice v období 1920–2013.....	19
2.2 Věková struktura obyvatelstva České republiky v období 1920–2013.....	24
2.3 Očekávaný budoucí vývoj věkové struktury obyvatelstva České republiky.....	28
3 Historie důchodového pojištění na území České republiky	32
3.1 Historické prameny sociálních systémů.....	32
3.2 Důchodové pojištění v Československu v období 1918–1944.....	33
3.4 Důchodové zabezpečení v Československu v období 1945–1995.....	36
4 Důchodové pojištění v České republice v období 1996–2013	42
4.1 Legislativní rámec a základní principy důchodového pojištění	42
4.2 Starobní důchodci a důchodové pojištění v období 1996–2013	44
4.3 Důchodový věk v České republice v období 1996–2013.....	50
5 Zhodnocení zvyšování důchodového věku v souvislosti s demografickým vývojem ...	53
5.1 Početní a strukturální změny věkové skupiny 60 a více let obyvatelstva České republiky v období 1996–2013	54
5.2 Indexy závislosti, změny počtu osob v důchodovém věku a starobních důchodců v období 1996–2013.....	60
5.3 Očekávaná doba pobírání důchodu	65
5.4 Důchodový věk a doba pobírání důchodu v mezinárodním srovnání	69
6 Závěr	74
Seznam použité literatury	77

Přehled použitých zkratk

ČR	Česká republika
ČNR	Česká národní rada
ČSFR	Česká a Slovenská federativní republika
ČSR	Československá republika
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
ČSÚ	Český statistický úřad
EU	Evropská unie
EU–27	Evropská unie – 27 členských zemí
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OSSZ	Okresní správa sociálního zabezpečení
POPIN	Informace o populaci České republiky
WHO	Světová zdravotnická organizace

Seznam obrázků

Obr. 1	Úhrnná plodnost, Česká republika, 1920–2013.....	20
Obr. 2	Naděje dožití při narození – muži, ženy, Česká republika, 1920–2013	22
Obr. 3	Naděje dožití v přesném věku 60 let – muži, ženy, Česká republika, 1920–1937, 1945–2013	24
Obr. 4	Věková struktura obyvatelstva, Česká republika, 1980.....	25
Obr. 5	Věková struktura obyvatelstva, Česká republika, 2013.....	26
Obr. 6	Věková struktura obyvatelstva – podíly věkových skupin v %, Česká republika, 1920–1937, 1945–2013	27
Obr. 7	Očekávaný budoucí vývoj věkové struktury obyvatelstva – podíly věkových skupin v %, Česká republika, 2012–2101 – vybrané roky	30
Obr. 8	Počet starobních a invalidních důchodců v tis., Česká republika, 1930–1937	36
Obr. 9	Počet starobních důchodců v tis. a podíl počtu starobních důchodců z celkového počtu obyvatel v %, Česká republika, 1957, 1960, 1965, 1970–1995.....	40
Obr. 10	Počet osob ve věku 60 a více let a počet starobních důchodců ve věku 60 a více let v tis., Česká republika, 1976–1995.....	40
Obr. 11	Počet osob ve věku 65 a více let a počet starobních důchodců ve věku 65 a více let v tis., Česká republika, 1976–1995.....	40
Obr. 12	Počet starobních důchodců v tis. a podíl počtu starobních důchodců z celkového počtu obyvatel v %, Česká republika, 1996–2013.....	45
Obr. 13	Počty starobních důchodců podle věkových skupin v tis., muži, Česká republika, 1996 a 2013	46
Obr. 14	Počty starobních důchodců podle věkových skupin v tis., ženy, Česká republika, 1996 a 2013	46
Obr. 15	Počet důchodově pojištěných osob a počet starobních důchodců v mil., Česká republika, 1996–2013	48
Obr. 16	Podíl počtu starobních důchodců na počtu důchodově pojištěných osob v %, Česká republika, 1996–2013	48
Obr. 17	Počet důchodově pojištěných osob na jednoho starobního důchodce, Česká republika, 1996–2013	48
Obr. 18	Podíl počtu důchodově pojištěných osob z počtu osob v produktivním věku 15–64 let v %, Česká republika, 1996–2013	49
Obr. 19	Důchodový věk generací narozených v období 1930–1995, Česká republika	51

Obr. 20	Počty mužů a žen ve věku 60 a více let v tis., Česká republika, 1996–2013.....	54
Obr. 21	Věková struktura obyvatelstva ve věku 60 a více let – obě pohlaví, v tis., Česká republika, 1996 a 2013	55
Obr. 22	Naděje dožití při narození – muži a ženy, Česká republika, 1996–2013.....	55
Obr. 23	Příspěvky věkových skupin k rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 – muži a ženy, Česká republika	57
Obr. 24	Příspěvky věkových skupin k rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 – muži a ženy v % z celkové změny, Česká republika	57
Obr. 25	Porovnání naděje dožití v přesném věku 60, 65, 70, 80 a 90 let – muži, Česká republika, 1996 a 2013	58
Obr. 26	Porovnání naděje dožití v přesném věku 60, 65, 70, 80, a 90 let – ženy, Česká republika, 1996 a 2013	59
Obr. 27	Upravené indexy závislosti A^m , B^m – muži, Česká republika, 1996–2013.....	61
Obr. 28	Upravené indexy závislosti C^z , D^z – ženy, Česká republika, 1996–2013.....	63
Obr. 29	Počet osob a počet starobních důchodců ve věku 60 a více let – obě pohlaví, v tis., Česká republika, 1996–2013	64
Obr. 30	Podíl starobních důchodců ve věku 60 a více let z celkového počtu osob ve věku 60 a více let, v %, Česká republika, 1996–2013.....	64
Obr. 31	Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – muži, Česká republika, 1990–2013	66
Obr. 32	Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – ženy – 2 děti, Česká republika, 1990–2013	67
Obr. 33	Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – muži, generace narozených v období 1949–2012, Česká republika	68
Obr. 34	Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – ženy – 2 děti, generace narozených v období 1949–2012, Česká republika.....	68
Obr. 35	Důchodový věk v zemích EU a OECD a průměrný důchodový věk zemí EU a OECD, muži, 2010.....	70
Obr. 36	Důchodový věk v zemích EU a OECD a průměrný důchodový věk zemí EU a OECD, ženy, 2010	71
Obr. 37	Očekávaná doba pobírání důchodu v zemích EU a OECD a průměrná očekávaná doba pobírání důchodu zemí EU a OECD, muži, 2010.....	72
Obr. 38	Očekávaná doba pobírání důchodu v zemích EU a OECD a průměrná očekávaná doba pobírání důchodu zemí EU a OECD, ženy, 2010	72

Kapitola 1

Úvod

Sociální systémy, tak jak je známe dnes a jejichž součástí je i důchodové pojištění, se vyvíjely po staletí. Jejich vývoj prošel od spolupráce v rámci kmene, přes pomoc v kruhu rodiny, péči církví a později i obcí o chudé a postižené, až k ustanovení institucí, které garantují a zajišťují nárok na důstojný život, péči o zdraví, vzdělání a sociální zabezpečení (Tomeš, 1996). Avšak v současné době musejí tyto sociální systémy reagovat na změny demografického vývoje populace, které nemají v historii lidstva obdoby.

Délka lidského života se prodloužila a tento trend bude v nejbližší budoucnosti pravděpodobně pokračovat, navíc se vysokého věku dožívají vyšší počty jedinců z jednotlivých věkových kohort. Právě zvyšování podílu starších věkových skupin v populaci a jeho souvislost s důchodovým systémem je tématem politických, odborných i laických diskuzí nejen v České republice (dále jen „ČR“), ale i ve všech ostatních rozvinutých zemích. Nejen důchodové, ale celé sociální a zdravotnické soustavy, které byly v obdobích po druhé světové válce, za zcela jiné demografické situace, nastavovány poměrně štedře, se nyní potýkají s otázkami finanční udržitelnosti, právě v souvislosti s prodloužující se délkou života populace, která vede k nutnosti reforem všech těchto systémů. Ke změnám bude muset dojít také ve zdravotnictví, zejména v systému dlouhodobé péče. Naprosto zásadní změny čekají také trh práce, který bude muset reagovat na skutečnost, že se prodlouží délka ekonomické aktivity obyvatelstva. Přesto je třeba prodloužování délky lidského života vnímat pozitivně a přistupovat k tomuto faktu jako k výzvě ne jako k problému.

Změny demografického vývoje populace a jejich provázanost se změnami v systému důchodového pojištění jsou tématem předkládané práce.

1.1 Cíle a struktura práce

Systém důchodového pojištění v České republice je založen na průběžném financování a mezigenerační solidaritě. Věková struktura populace je tedy základním determinantem celého důchodového systému. Přitom nejde jen o podíl osob v poproduktivním věku, které již důchody pobírají, pro dlouhodobou finanční udržitelnost celého systému je zásadní také podíl osob v produktivním věku v populaci, neboť z pojistného, které tyto osoby v průběžně financovaném systému odvádějí, je financována výplata důchodů. Nezanedbatelnou roli má i podíl osob

v předproduktivním věku, protože predikuje, jaké počty plátců pojistného a později důchodců lze očekávat.

Dalo by se říci, že věková struktura je pro důchodový systém alfou a omegou, prvkem, který ho naprosto zásadně limituje. Proto je demografickému vývoji a jeho vlivu na změny věkové struktury obyvatelstva věnována druhá kapitola předkládané práce. To, jaká je věková struktura určité populace v současnosti, je obrazem průběhu demografických procesů plodnosti, úmrtnosti a migrace v minulých desetiletích. Prvním z dílčích cílů této práce je charakteristika vývoje plodnosti a úmrtnosti a v návaznosti na ně pak analýza vývoje věkové struktury obyvatelstva ČR a jejích proměn v průběhu časového období od roku 1920 do roku 2013. Naplnění tohoto cíle bude věnována kapitola 2, její první část se bude zabývat vývojovými trendy plodnosti a úmrtnosti, druhá část bude věnována změnám ve věkové struktuře a ve třetí části této kapitoly bude i popis očekávaného budoucího vývoje věkové struktury obyvatelstva ČR do roku 2101.

V dalších dvou kapitolách by měl být naplněn druhý dílčí cíl překládané práce, kterým je seznámení s historií a současností systému důchodového pojištění ČR a jeho zasazení do historicko-demografických souvislostí.

I pro systém důchodového pojištění je důležité, jak probíhal jeho vývoj v minulosti a jak se promítá do současnosti. Vývoj důchodového pojištění na území České republiky bude popsán v kapitole 3. Ta bude rozdělena do tří částí, první část bude obsahovat stručný historický exkurz sociálních systémů a další dvě části se budou věnovat popisu vývoje důchodového pojištění ČR od doby jeho vzniku v roce 1918 do roku 1944 a v období mezi roky 1945 až 1995. Charakteristika vývoje důchodového pojištění bude zaměřena jen na oblast starobních důchodů. Ostatní druhy důchodů, které byly a jsou ze systému důchodového pojištění také poskytovány, tzn. invalidní a pozůstalostní – vdovský, vdovecký a sirotčí, nebudou pro účely této práce zohledňovány.

Kapitola 4 bude zaměřena na vývoj důchodového pojištění v období od roku 1996 do roku 2013. První část bude věnována legislativě a základním principům důchodového pojištění. Ve druhé části budou prezentovány vybrané statistické údaje důchodového pojištění. Třetí stěžejní část této kapitoly se bude zabývat problematikou důchodového věku a jeho zvyšování v období mezi roky 1996 a 2013.

V kapitole 5 budou analyzovány změny ve věkové struktuře obyvatelstva ČR, ke kterým došlo v období 1996–2013, a jejich souvislost se zvyšováním důchodového věku. Měl by být splněn i hlavní cíl této práce, kterým je zhodnocení, zda prodlužování věku odchodu do důchodu korespondovalo se změnami ve věkové struktuře obyvatelstva ČR. Součástí této kapitoly bude i mezinárodní srovnání důchodového věku v České republice s ostatními evropskými zeměmi.

Kapitola 6 bude věnována závěrečnému shrnutí celé práce a diskusi naplnění stanovených cílů.

1.2 Vysvětlení pojmů – věk, stárnutí, stáří, důchodový věk, demografické stárnutí

Věk a věkové skupiny jsou často spolu s pohlavím využívány jako důležitý organizační prvek společnosti. Za pomoci určitých věkových hranic můžeme populaci dělit do širších skupin, např. na skupinu dětí, dospělých nebo seniorů. Rozdělení obyvatelstva podle věku do předdefinovaných věkových skupin hraje důležitou úlohu např. v sociální politice, v systému vzdělávání, na trhu práce nebo v oblasti marketingu. „Věk nás v různých formách obklopuje, definuje a usměrňuje, je klíčem k právům a povinnostem, je naším jízdním řádem.“ (Vidovičová, 2008, s. 14)

Věk můžeme chápat jako určitou formu měření času. Rozlišujeme různé kategorie věku, nejčastěji je možné se setkat pojmem věk chronologický nebo jinak kalendářní věk – který vyjadřuje, kolik času uplynulo od narození daného jedince. Nebo věk biologický – založený na fyziologickém a somatickém vývoji jedince, vyjadřuje do jaké míry je organismus jedince opotřebován, např. sportovci mají biologický věk mnohem vyšší než chronologický (Tomeš, 2011).

S věkem úzce souvisí také pojmy stáří a stárnutí. Definice pojmu stáří je mnoho. Obecně by se dalo říci, že stáří je poslední etapa přirozeného běhu života. Ovšem určit, kdy tato etapa v životě člověka začíná, je problematické. Sice všichni stárneme v podstatě od okamžiku narození a tento proces je přirozený, trvalý a nezvratný, avšak rychlost biologického stárnutí je u každého jedince rozdílná. Rychlost stárnutí je částečně daná geneticky, ale velmi ji ovlivňují i vnější sociálněekonomické faktory a v neposlední řadě také vlastní subjektivní vnímání tohoto faktu (Tomeš, 2011). Proto se můžeme setkat se sedmdesátiletým mladíkem i třicetiletým starcem. Prostě, jak praví lidová moudrost: „Člověk je tak starý, na kolik let se cítí.“ I když neexistuje obecná shoda na věku, ve kterém člověk zestárne, je vymezení věkové hranice, po jejímž překročení se už jedná o stáří, důležité.

Za tuto hranici je všeobecně považován chronologický věk 65 let, kterým definuje stáří i Světová zdravotnická organizace (dále jen „WHO“). Přesto je jasné, že kalendářní věk 65 let nemusí odpovídat stejnému biologickému věku jedince (WHO, 2015). Pokrok medicíny, který výrazně přispěl k prodloužení délky lidského života a oddalování úmrtí do pozdějšího věku, vyvolal potřebu období stáří diferencovat. Je tak rozlišováno rané stáří ohraničené věky 65 až 74 let, stáří definované věky 75 až 84 let a pokročilé stáří představující věk 85 a více let (Vidovičová, 2008).

Většina populace má začátek stáří spojený s odchodem do důchodu. Věková hranice pro odchod do důchodu je také fundamentálním prvkem důchodového pojištění. I v tomto systému můžeme rozlišovat několik různých důchodových věků. Prvním z nich je statutární důchodový věk, ten je učen platnou zákonnou úpravou. Pak je to skutečný věk odchodu do důchodu, který je dán okamžikem ukončení ekonomické aktivity a zahájením pobírání dávek ze systému důchodového pojištění, tj. důchodu. Dalším je efektivní věk odchodu do důchodu, který je definován optimálním poměrem mezi objemem odvedeného pojistného do systému důchodového pojištění a předpokládaným objemem budoucích vyplacených důchodů (MPSV, 2015a). Problematické statutárního důchodového věku, nebo také důchodového věku v České

republiky (v této práci bude spojení důchodový věk vždy znamenat statutární důchodový věk) bude v této práci věnována podkapitola 4.3.

Často se vedle pojmů stáří a stárnutí skloňuje i pojem „demografické stárnutí“, který souvisí s demografickým vývojem populace jako celku. Demografické stárnutí populace je prodlužování naděje dožití a zvyšování podílu nejstarší věkové skupiny 65 a více let v populaci, ke kterému dochází v důsledku snižování úmrtnosti a dlouhodobě nízké plodnosti (Rabušic, 1995).

1.3 Využitá literatura a zdroje dat

V této části budou popsány nejdůležitější zdroje informací a dat, ze kterých čerpá předkládaná práce. Využitou literaturu a zdroje dat je možné rozdělit do dvou skupin. První skupinou jsou materiály využité při popisu a analýze demografického vývoje České republiky a proměn věkové struktury obyvatelstva (kapitola 2). Druhou skupinou materiálů, se kterými bylo pracováno, jsou prameny, které se vztahují k problematice důchodového pojištění v České republice (kapitoly 3, 4, 5).

Již v úvodu této práce bylo konstatováno, že věková struktura obyvatelstva je stěžejním faktorem pro nastavení systému důchodového pojištění. Proto bude vývoji demografických procesů, které formují podobu věkové struktury obyvatelstva, i věkové struktuře samotné věnována samostatná kapitola (kapitola 2).

Základním zdrojem statistických údajů, které byly využity při zpracování kapitoly 2, byly údaje o vývoji populace ČR poskytované Českým statistickým úřadem (dále jen „ČSÚ“), které jsou k dispozici na webových stránkách úřadu. Statistické údaje o počtech osob a věkové struktuře obyvatelstva ČR od roku 1920 do roku 2013 byly čerpány z publikace *Demografická příručka 2013* (ČSÚ, 2014e), jedná se o obsáhlou publikaci, ve které jsou soustředěna data o obyvatelstvu a jeho věkové, vzdělanostní, národnostní a náboženské struktuře v časové řadě od roku 1920 do roku 2012 a řada dalších statistických údajů. Dalším pramenným dílem, které bylo využito, a které každoročně poskytuje informace o pohybu obyvatelstva a jeho strukturách a o vývoji demografických procesů plodnosti, úmrtnosti a migrace, byla *Demografická ročenka 2013* (ČSÚ, 2014f). Bylo pracováno i s údaji o naději dožití v přesném věku mužů a žen z *Úmrtnostních tabulek* (ČSÚ, 2014d) za roky 1920 až 2013. V této práci byly použity také informace o věkové struktuře mužů a žen podle jednotek věku v roce 1980 z databáze Czech Republic Population Information (dále jen „POPIN“), která je přístupná na webových stránkách Katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy (POPIN, 2015a,b). Tento zdroj byl využit, protože informace o rozložení počtu mužů a žen podle jednotek věku za rok 1980 nebyla na ČSÚ dostupná.

Aby mohl být popsán vývoj plodnosti a vývoj úmrtnosti a také vývoj věkové struktury obyvatelstva ČR, kterou jmenované demografické procesy utvářely, za posledních téměř sto let, tj. za období od roku 1920 do roku 2013, bylo čerpáno z následujících publikací.

Zdrojem informací o demografických procesech zejména z období před rokem 1918 a z období mezi světovými válkami byla publikace *Základy demografie* (Pavlík a kol., 1986) autorů Zdeňka Pavlíka, Jitky Rychtařkové a Aleny Šubrtové. Informace o vývoji

demografických procesů a proměnách věkové struktury, byly čerpány z publikace *Populace České republiky 1918–1991* (Kučera, 1994) autora Milana Kučery, který popsal populační vývoj od počátku samostatného Československého státu, publikace je rozdělena do tří časových úseků: 1918–1937, 1938–1944 a 1945–1990, v každém z nich se autor podrobně zabývá jak politickými, hospodářskými a sociálními souvislostmi populačního vývoje, tak populačním vývojem samotným ve všech jeho aspektech. Jednotlivé kapitoly této publikace jsou věnovány demografickým procesům (plodnosti, úmrtnosti a migraci), ale také obyvatelstvu (jeho věkovému, národnostnímu nebo náboženskému složení) a domácnostem (jejich struktuře). A právě kapitoly z této publikace o vývoji demografických procesů a věkové struktury obyvatelstva byly důležitým zdrojem informací pro předkládanou práci. Otázkou populačního vývoje se zabýval i autor Vladimír Srb ve svém článku *Vývoj obyvatelstva Česka 1918–2002* (Srb, 2003).

Autorka Jitka Rychtaříková se ve své stati *Poválečný vývoj demografického chování obyvatelstva na území České republiky do počátku devadesátých let* (Rychtaříková, 2010) zaměřila na analýzu období po druhé světové válce a zároveň porovnávala demografický vývoj v České republice s demografickým vývojem na Slovensku a ve Francii. Stejná autorka se zabývala i novými trendy demografických procesů, které se v České republice začaly projevovat v devadesátých letech minulého století, a to v článku *Nová demografická situace v České republice od počátku devadesátých let* (Rychtaříková, 2010a), kde analyzuje změny v demografických procesech plodnosti a úmrtnosti, které tato nová demografická situace znamenala a jejich vliv na věkovou strukturu populace ČR. Obě posledně jmenované práce jsou součástí publikace *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993–2008*.

Novou demografickou situací, která v České republice nastala v devadesátých letech a jejím průběhem z pohledu úmrtnosti a jejím porovnáním s vývojem na Slovensku se zabývali autoři Boris Burcin a Tomáš Kučera v článku *Strukturální změny úmrtnosti v Českých zemích a na Slovensku mezi roky 1991 a 2006* (Burcin, Kučera, 2008).

Průběh demografických procesů plodnosti, úmrtnosti a migrace a také počty a věková struktura obyvatel v České a Slovenské republice byly tématem i pro autory Jitku Langhamrovou a Borise Vaňu, kteří ve své publikaci *20 let samostatnosti z pohledu demografie ČR, SR, ČSR* (Langhamrová, Vaňo, 2014) analyzovali demografický vývoj v České i Slovenské republice od roku 1993, kdy se obě země staly samostatnými státy, do roku 2013, pro účely překládané práce byly využity údaje týkající se vývoje v ČR. Informace o očekávaném budoucím vývoji obyvatelstva ČR a jeho věkové struktury, který bude hrát důležitou roli při rozhodování o budoucí podobě důchodového systému ČR, byly čerpány z publikace *Projekce 2013* (ČSÚ, 2013b), kterou vydal Český statistický úřad.

Informace z těchto pramenů byly v kapitole 2 propojeny, byl tak vytvořen kontext demografického vývoje, do kterého bude v následujících kapitolách 3 a 4 zasazen vývoj důchodového pojištění na území ČR v průběhu stejného časového období.

Hlavním zdrojem statistických údajů o důchodovém pojištění ČR a jeho vývoji byly materiály Ministerstva práce a sociálních věcí (dále jen „MPSV“) a České správy sociálního zabezpečení (dále jen „ČSSZ“), a to materiály uveřejněné na portálech MPSV a ČSSZ, ale i materiály interní povahy, ke kterým byl autorce této práce umožněn přístup.

Kapitola 3 se zabývá historií a kapitola 4 současností systému důchodového pojištění na území ČR. Pro úvod do historie sociálních systémů bylo čerpáno z publikací *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost* (Tomeš, 1996) a *Sociální správa: úvod do teorie a praxe* (Tomeš a kol., 2009), autora Igora Tomeše, který se touto problematikou dlouhodobě zabývá, ale také z publikace České správy sociálního zabezpečení *80 let sociálního pojištění* (ČSSZ, 2004), která byla vydána k osmdesátému výročí založení ČSSZ, a která se zabývala historií sociálního pojištění, jehož součástí je i důchodové pojištění, na území České republiky právě od doby vzniku této instituce. Z tohoto materiálu byly získány informace i o historii důchodového pojištění z období mezi světovými válkami a po druhé světové válce a stejnému období se věnuje i publikace *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR 1930–1956* autorek Ludmily Jeřábkové a Miluše Salcmanové, ve které je zachycen počátek důchodového pojištění samostatného Československého státu (Jeřábková, Salcmanová, 1965). Další publikací, ze které byly získány informace o proměnách důchodového pojištění na území ČR v průběhu minulého století, zejména v období po druhé světové válce, byla kniha *Sociální stát v Československu* autorů Jakuba Rákosníka a Igora Tomeše (Rákosník, Tomeš a kol., 2012). Poválečnému vývoji a právním úpravám důchodového pojištění v tomto období byla věnována stať autora Jiřího Biskupa *Geneze právních úprav čs. důchodového zabezpečení od roku 1948 do roku 1990* (Biskup, 2001).

Důležitým zdrojem informací o podobě důchodového pojištění byly také právní předpisy, které v průběhu celého období let 1920–2013 definovaly legislativní podobu důchodového pojištění.

Analýzou stávajícího stavu a možnými variantami reformy systému důchodového pojištění ČR se zabýval materiál *Závěrečná zpráva: Důchodová reforma: možnosti a výhledy* (MPSV, 2005), který vypracovala odborná komise vedená Vladimírem Bezděkem. Z této zprávy vyplynulo např. doporučení zavést do českého důchodového systému také druhý pilíř, tzv. penzijní spoření, ale i doporučení zrychlit tempo zvyšování věku odchodu do důchodu. Zvyšování důchodového věku je jedna z možností, kterou může být v systému důchodového pojištění zajištěna jeho dlouhodobá finanční stabilita. Proto Ministerstvo práce a sociálních věcí věnuje tématu důchodového věku soustavnou pozornost již od devadesátých let minulého století.

Zvyšování důchodového věku bylo také náplní několika novel platného zákona o důchodovém pojištění, i tyto právní normy byly zdrojem informací pro tuto práci. Stejně byl využit i materiál MPSV s názvem *Mechanismus určování důchodového věku* (MPSV, 2014a), který jasně deklaruje nutnost revidování nastaveného tempa zvyšování důchodového věku v návaznosti na změny demografického vývoje populace. Jeho součástí je i návrh revizního mechanismu, podle něj by k revizi nastavení hranice pro odchod do důchodu mělo docházet v pravidelných časových intervalech a na základě výsledků demografických prognóz. Z tohoto podkladu vychází i pracovní skupina pro důchodový věk a valorizaci důchodů Odborné komise pro důchodovou reformu, která byla ustavena při MPSV v roce 2014 na základě koaliční dohody a programového prohlášení vlády České republiky. Úkolem této komise je „zhodnotit stav a vývojové trendy českého důchodového systému z pohledu demografie, sociologie a ekonomie a připravit návrhy na takové pokračování důchodové reformy, které stabilizují

důchodový systém v dlouhodobé perspektivě, budou přijatelné napříč politickým spektrem a příjmy je i občané“ (MPSV, 2015b, s. 1). Podrobné informace o práci odborné komise je možné najít na portálu MPSV nebo na webových stránkách komise (www.duchodova-komise.cz).

Problematika důchodového věku a finanční udržitelnosti důchodového systému jako celku je tématem často diskutovaným laickou ale i odbornou veřejností. Zvýšení důchodového věku a sjednocení důchodového věku mužů a žen navrhoval, ve své publikaci *Česká společnost stárne* (Rabušic, 1995), také autor Ladislav Rabušic, který zmiňoval nutnost zohlednění pravděpodobného vývoje úmrtnosti a s ním související vývoj naděje dožití při stanovování věkových hranic pro odchod do důchodu.

Tématice zvětšování podílu seniorů v populaci a jeho dopadů do systému důchodového pojištění se dlouhodobě věnuje také kolektiv autorů z Katedry demografie Fakulty informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze. V práci *Odhad vývoje finančního zatížení důchodového systému České republiky při různých variantách demografického vývoje* autoři Tomáš Fiala a Martina Miskolczi vycházeli z aktuální projekce demografického vývoje sestavené ČSÚ a na základě svých výpočtů vyslovili závěr, že průběžné zvyšování důchodového věku přispívá z dlouhodobého pohledu k finanční stabilitě důchodového systému, avšak pravděpodobně nebude dostačující v období kolem roku 2050, kdy budou odcházet do důchodu silné populační ročníky narozené v sedmdesátých letech minulého století. Z jejich výpočtů vyplynula také závislost finančního zatížení důchodového systému na budoucím vývoji plodnosti a migrace (Fiala, Miskolczi, 2011).

V článku s názvem *Vývoj některých demoekonomických charakteristik zohledňujících zvyšování důchodového věku v ČR* autoři Tomáš Fiala, Jitka Langhamrová, Martina Miskolczi a Zdeněk Pavlík vytvořili projekci vybraných demoekonomických charakteristik jakými jsou např. podíl osob v produktivním věku nebo podíl zaměstnaných osob, za předpokladu trvalého zvyšování důchodového věku (daného platnou legislativou) a při různých variantách demografického vývoje. Při výpočtech zmiňovaných charakteristik však nepoužili obvykle používanou konstantní horní hranici produktivního věku 65 let, ale důchodový věk pro daný rok, ten se podle platné právní úpravy trvale zvyšuje. Autoři na závěr konstatovali, že důsledky stárnutí populace ČR by neměly být tak dramatické, jak je někdy prezentováno, neboť trvalé zvyšování důchodového věku by mohlo v dlouhodobé perspektivě zpomalit úbytek pracovních sil, za předpokladu, že na tuto situaci bude včas reagovat pracovní trh a budou vytvořena pracovní místa pro osoby ve věku 60 a více let (Fiala a kol., 2012).

Další práce autorů Tomáše Fialy a Jitky Langhamrové *Vývoj ekonomického zatížení důchodového systému ČR při různých variantách zvyšování důchodového věku* vychází z nové projekce demografického vývoje ČSÚ z roku 2013 a autoři v ní opět při svých výpočtech např. podílů osob v produktivním či poproduktivním věku používali důchodový věk podobně, jak bylo uvedeno výše. Zde však pracovali s variantami zastavení růstu důchodového věku na určité hranici (byly zvoleny věky 65, 67, 70, 72 a 75 let) a sledovali vliv tohoto „zastavení“ na finanční zatížení důchodového systému. Autoři dospěli k závěru, že zvyšování důchodového věku do budoucna zpomalí snižování podílu osob v produktivním věku, a že zastavení růstu

důchodového věku na hranici 65 let, by zejména ve druhé polovině tohoto století znamenalo zvýšení podílu důchodců na víc jak 80 na 100 zaměstnaných osob (Fiala, Langhamrová, 2013).

Demografické stárnutí populací nejen v České republice a ve všech evropských zemích, ale i jinde ve světě, vyvolává tlak na důchodové systémy těchto zemí. Růst podílu starších věkových skupin a prodlužování naděje dožití ve vyšším věku způsobuje nutnost reforem těchto systémů. A právě zvyšování důchodového věku je důležitou součástí většiny takových důchodových reforem. Zvyšování důchodového věku (nejen v ČR, ale i jinde) v minulosti probíhalo na základě jednorázových politických rozhodnutí, která byla zpravidla podložena jen ekonomickými faktory a předpokládaný vývoj úmrtnosti nebo naděje dožití nebyl brán v potaz vůbec nebo jen částečně. Tento přístup se postupně během devadesátých let minulého století změnil v celé Evropě i v ČR (Pollnerová, 2010). Způsobů, jak zohlednit růst naděje dožití při dosažení důchodového věku v důchodovém systému, je několik. Jejich popisem a porovnáním se zabývala Štěpánka Pollnerová v článku *Zvyšování důchodového věku v kontextu rostoucí střední délky života*. Kromě varianty, kdy je důchodový věk zvýšen jednorázově, se vyskytují v zásadě jen dva další způsoby přizpůsobení důchodového věku ke zvýšení naděje dožití. Zvýšení důchodového věku může být nastaveno automaticky tak, aby byla zachována konstantní naděje dožití při dosažení důchodového věku, tzn. udržení stejné délky pobírání důchodu. Nebo aby byl zachován poměr doby pobírání důchodu a doby zaměstnání (či doby pojištění) v okamžiku dosažení důchodového věku, zde se odráží snaha o posílení mezigenerační spravedlnosti. Autorka porovnávala výše popsané způsoby automatické vazby důchodového věku na vývoj naděje dožití při dosažení důchodového věku. Aplikovala na tyto dva způsoby model populace s klesající úmrtností za předpokladu, že jedinci vstupují na trh práce ve 20 letech a setrvávají tam do dosažení důchodového věku. Jak provedená analýza ukázala, nemusí automatická vazba důchodového věku na vývoj naděje dožití při dosažení důchodového věku znamenat stabilizaci systému, i když může utlumit dopad vývoje úmrtnosti na finanční bilanci. Podle autorky zavedení automatických stabilizátorů může vést k výrazným výkyvům důchodového věku. Ze zahraničních zkušeností také vyplývá, že zavedení těchto automatických stabilizátorů často neplní svoji funkci, tedy, že nastavení důchodového věku je stále závislé na politickém rozhodování (Pollnerová, 2010).

Úplně nový pohled na pojmy věk a stárnutí přinesli autoři Warren Sanderson a Sergei Scherbov ve svých článcích *A new perspective on population aging* (Sanderson, Scherbov, 2007) nebo *Reithinking Age and Aging* (Sanderson, Scherbov, 2008). Jedním z největších úspěchů lidstva je prodloužení délky života za posledních 150 let. Průměrná délka života se prodloužila a navíc mají lidé v každém věku před sebou více zbývajících roků života, proto je koncept věku složitější než dříve. Podle autorů, prodlužování naděje dožití, kterou se měří stárnutí obyvatelstva, představuje pro demografy jistý problém, protože význam počtu let života se změnil. Demografie jako kvantitativní vědní disciplína popisuje historii a budoucnost populací pomocí čísel. Z pohledu demografie jsou lidé, kterým je podle chronologického věku např. 65 let dnes, stejní jako lidé, kterým bylo podle chronologického věku 65 let před sto lety. Ve skutečnosti, 65letí před sto lety, určitě neměli stejnou naději dožití v tomto přesném věku, ani stejný zdravotní stav jako dnešní 65letí. Povaha stárnutí populace není neměnná a mělo by být přihlíženo ke zlepšování zdravotního stavu a prodlužování délky života. Podle autorů by se

o věku člověka mělo začít přemýšlet ve dvou rozměrech, každý člověk by měl mít dva věky – chronologický (retrospektivní) věk a potencionální (prospektivní) věk, který ale není nadějí dožití v daném přesném věku. Autoři používají příklad z ekonomie, kde jsou uváděny dvě hodnoty dané veličiny, a to nominální hodnota v běžných cenách a skutečná hodnota očištěná od vlivu inflace. Také nastolují otázku, zda je správné, aby určitý věk byl považován za konstantní hranici stáří. V rámci svého konceptu „prospective age“ navrhuji stanovovat např. důchodový věk jako průměr výchozího, zákonem určeného, důchodového věku a věku, ve kterém je dosaženo střední délky (zbývajícího) života 15 let. Věk, ve kterém by byla naděje dožití v tomto určitém přesném věku 15 let, by byl podle autorů hranicí stáří (Sanderson, Scherbov, 2008).

Stárnutí populace a jeho vliv na sociální systémy, zejména na ty, které poskytují důchodové nebo zdravotní zabezpečení, ale i společenské změny, které přináší, jsou oblastmi, kterým je věnována pozornost i na mezinárodní úrovni. Otázku zvyšování podílu osob ve věkové skupině 65 a více let a prodlužování naděje dožití při narození, ale i ve starších věcích, tj. faktorů, které významně limitují udržitelnost důchodových systémů, řeší prakticky všechny vyspělé země. Proto je součástí této práce v kapitole 5 také mezinárodní srovnání věkové struktury obyvatelstva evropských zemí, důchodového věku a průměrné doby pobírání důchodu. Zdrojem informací a dat pro toto srovnání byly materiály Evropské komise *EU Employment and Social Situation Quarterly Review* (European Commission, 2013) a Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj *Pension at a Glance 2011– Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries* (OECD, 2011).

Následující kapitola bude věnována popisu procesů demografického vývoje, které spoluutvářejí podobu věkové struktury obyvatelstva, která má zásadní význam pro současnou i budoucí podobu systému důchodového pojištění.

Kapitola 2

Demografický vývoj a změny věkové struktury obyvatelstva České republiky v období 1920–2013

Věková struktura obyvatelstva zásadním způsobem ovlivňuje důchodový systém, proto je jedním z dílčích cílů této práce právě charakteristika proměn věkové struktury obyvatelstva, těm bude věnována tato kapitola. Bude rozdělena na tři části, v první budou popsány vývojové trendy plodnosti a úmrtnosti v období mezi roky 1920 až 2013. Věkové struktury a jejím změnám v průběhu stejného období bude věnována druhá část této kapitoly a třetí část se bude zabývat odhadem budoucího vývoje věkové struktury obyvatelstva ČR.

Věková struktura je v každé populaci utvářena dlouhodobým vývojem demografických procesů plodnosti a porodnosti, úmrtnosti a migrace. Proto bylo pro charakteristiku vývoje jednotlivých demografických procesů zvoleno prakticky celé období novodobých dějin samostatného českého státu, tedy období od roku 1920 do roku 2013, se zvláštním zřetelem na období od počátku devadesátých let minulého století, kdy došlo k zásadním změnám v těchto procesech. Vývoj plodnosti a vývoj úmrtnosti v letech 1920 až 2013 bude popsán samostatně v následující podkapitole 2.1.

Migrace v období let 1920–2013 neovlivňovala vývoj věkové struktury obyvatelstva ČR podstatným způsobem, s výjimkou let 1945–1947, kdy došlo k odsunu německého obyvatelstva a počet obyvatel se snížil o 2,8 mil. osob (Srb, 2003). Od padesátých let až do roku 1989 byla ČR zemí v podstatě emigrační, k zásadnímu obratu tohoto trendu došlo teprve po politických změnách na začátku devadesátých let minulého století a ČR se stala zemí imigrační, přesto byl vliv migrace na věkovou strukturu obyvatelstva ČR spíše okrajový (ČSÚ, 2003). Proto nebude migraci, na rozdíl od demografických procesů plodnosti a úmrtnosti, v této práci věnována samostatná kapitola, navíc působení migrace je ve věkové struktuře obyvatelstva vlastně zahrnuto, neboť v počtech osob v jednotlivých věkových skupinách za jednotlivé roky je obsažen i počet přistěhovalých a vystěhovalých.

Před samotným popisem vývojových trendů demografických procesů plodnosti a úmrtnosti je nutné se zmínit o situaci populace tzv. českých zemí (tj. Čech, Moravy a české části Slezska) před vznikem samostatného Československa.

Již před první světovou válkou se populace českých zemí nacházela ve druhé fázi demografické revoluce (demografická revoluce začala v českých zemích ve třicátých letech 19. století, její průběh byl pozvolný, její druhá fáze začala na přelomu 19. a 20. století

a k ukončení došlo během třicátých let 20. století), což znamenalo zásadní změny v charakteru demografické reprodukce (Pavlík a kol., 1986). Tyto změny demografické reprodukce se projeví poklesem plodnosti a snižováním počtu narozených dětí, které bylo zároveň doprovázeno snížením úmrtnosti pod hranici 20 ‰ a snížením kojenecké úmrtnosti pod hranici 130 ‰. Naděje dožití při narození se pohybovala okolo 45 let u mužů a 49 let u žen. Před první světovou válkou ovlivňovala věkové složení populace českých zemí také emigrace – velké počty lidí, zejména mladých, totiž odcházely v tomto období do ciziny hlavně do zámoří (Kučera, 1994). Avšak naprosto zásadně byly demografický vývoj a věkové složení populace českých zemí poznamenány první světovou válkou v letech 1914 až 1918 a následně ještě epidemií španělské chřipky.

Ztráty způsobené válkou se ve věkové struktuře obyvatelstva projeví jednak snížením podílu mužů ve věku 20–40 let v důsledku úmrtí na bojištích – na frontách totiž padlo podle odhadů 300 tisíc mužů (Kučera, 1994). Dále se projeví také zvýšenou úmrtností civilního obyvatelstva ve válečných letech – podle odhadů zemřelo o cca 60 tisíc osob navíc v důsledku celkového zhoršení životních podmínek, které bylo způsobeno válečným stavem. A válečné ztráty se projeví i vysokým počtem „nenarozených“ dětí, bylo odhadnuto, že počet živě narozených mezi roky 1914–1919 byl nižší až o 550 tisíc dětí. Celková reprodukční ztráta tedy činila přibližně 910 tisíc osob – tj. 8,8 ‰ (z toho 5,9 ‰ nenarozených) z celkového počtu obyvatelstva tzv. českých zemí v roce 1914 (Kučera, 1994). Podle zpětného odhadu ke dni vzniku Československa měly české země 9 972 tisíc obyvatel (Srb, 2003).

V následující části budou popsány vývojové trendy demografických procesů plodnosti a úmrtnosti, které zásadním způsobem ovlivňují podobu věkové struktury obyvatelstva ČR.

2.1 Demografické procesy – plodnost a úmrtnost v České republice v období 1920–2013

2.1.1 Vývojové trendy plodnosti v České republice v období 1920–2013

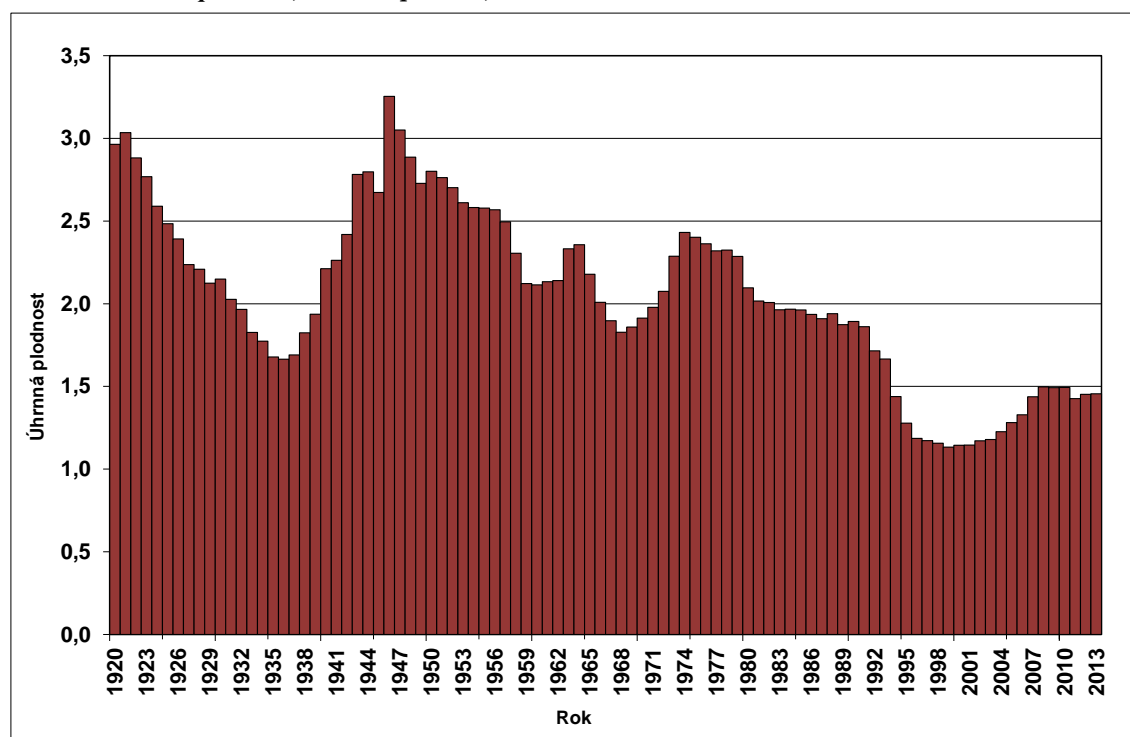
Pro charakteristiku vývoje plodnosti byl vybrán ukazatel úhrnné plodnosti. Úhrnná plodnost je definována jako průměrný počet živě narozených dětí na jednu ženu, které by se jí narodily v průběhu jejího reprodukčního období (za to se považuje věk 15–49 let) za předpokladu, že by se v průběhu tohoto období nezměnila míra plodnosti žen podle věku a zůstala by na úrovni daného roku, za který je úhrnná plodnost počítána (ČSÚ, 2014e). V této práci bude užívána formulace „počet živě narozených dětí na 1 ženu“.

Samostatný Československý stát měl v letech 1919–1923 vysokou úhrnnou plodnost, která byla způsobena kompenzací nízké úrovně plodnosti během první světové války, maxima 3,0 živě narozených dětí na 1 ženu bylo v českých zemích dosaženo v roce 1921 (viz obr. 1). Poté se úhrnná plodnost začala snižovat, ale stále se udržovala nad hranicí prosté reprodukce, tj. 2,1 živě narozených dětí na 1 ženu (Rychtaříková, 2010). Na snižování úhrnné plodnosti se podílela zvýšená ekonomická aktivita žen, ale i zhoršující sociální situace rodin. Na počátku třicátých let propukla hospodářská krize, která znamenala další pokles úhrnné plodnosti

pod zachovnou hranici 2,1 živě narozených dětí na 1 ženu, nejnižší hodnotu měla v roce 1936, a to 1,66 živě narozeného dítěte na 1 ženu (Kučera, 1994).

V období let 1938–1944 Československo de facto zaniklo a byl zřízen Protektorát Čechy a Morava. Zavedení režimu protektorátu, ve kterém se české země nacházely, znamenalo, že muži české národnosti byli zbaveni vojenské služby. Pro určité ročníky narození, ale existovala povinnost nástupu na nucené práce do zbrojního průmyslu v Německu (nejprve pro muže později i pro svobodné ženy), této povinnosti se dalo vyhnout v případě uzavření sňatku, později jen v případě narození dítěte. Tyto faktory přispěly k tomu, že období protektorátu znamenalo pro české obyvatelstvo početní růst. Úhrnná plodnost se zvýšila z hodnoty 1,8 v roce 1938 na 2,8 živě narozených dětí 1 ženě v roce 1944 (Kučera, 1994).

Obr. 1 – Úhrnná plodnost, Česká republika, 1920–2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014a, obrázek autorky.

Vzestup úhrnné plodnosti po skončení druhé světové války měl částečně kompenzační charakter (maxima 3,25 živě narozených dětí na 1 ženu bylo dosaženo v roce 1946) a trval poměrně krátce, do poloviny let padesátých. Poté následoval pokles plodnosti, který byl zapříčiněn zhoršením podmínek pro rodiny s dětmi, a který (s výjimkou let 1963–1965, kdy byla deklarována prorodinná opatření, která však nebyla realizována) pokračoval až do konce šedesátých let, kdy byla úhrnná plodnost v ČR pod hranicí prosté reprodukce. Příčinami byla vysoká ekonomická aktivita žen, nepříznivá bytová situace a nedostatečná úroveň služeb. Navíc byl v roce 1958 přijat zákon o umělém přerušení těhotenství i z jiných než zdravotních důvodů, který využívaly zejména vdané ženy se dvěma dětmi, a který umožňoval omezování počtů dětí třetího a vyššího pořadí (Rychtaříková, 2010). Komplex sociálních propopulačních opatření přijatých na počátku sedmdesátých let znamenal vzestup úhrnné plodnosti v letech 1972–1982, úhrnná plodnost se v tomto období pohybovala těsně nad hodnotou 2,0 živě narozeného dítěte na 1 ženu. V roce 1974 byl zaznamenán historicky nejvyšší počet živě narozených dětí –

194 215. Populace českých zemí ve svém reprodukčním chování reagovala vždy velmi citlivě na změny vnějších podmínek. Po odeznění vlivu propopulačních opatření úhrnná plodnost opět mírně poklesla a v osmdesátých letech se pohybovala okolo hodnoty 1,9 živě narozeného dítěte na 1 ženu (Rychtaříková, 2010).

Společenské změny, které nastaly v České republice po událostech na konci roku 1989, znamenaly bezprecedentní změny reprodukčního chování populace ČR. Populační klima se změnilo v důsledku politických a zejména ekonomických a sociálních změn, které nastaly. Došlo k zásadním změnám na trhu práce, objevilo se riziko nezaměstnanosti, změna nastala i v oblasti tzv. sociálních jistot, na druhou stranu se zejména mladým lidem otevřely nové možnosti vzdělávání i další kariéry. Tyto změny se v průběhu devadesátých let projevíly snížením intenzity plodnosti a současně odsouváním mateřství do vyššího věku (Langhamrová, Vaňo, 2014). Kombinace těchto faktorů přinesla prudký propad úhrnné plodnosti z hodnot 1,71 v roce 1992 až na nové historické minimum 1,13 živě narozeného dítěte na 1 ženu v roce 1999. Bylo to období, kdy starší ženy již porodily a mladší ženy mateřství odkládaly. A právě částečná kompenzace těchto odložených porodů znamenala postupný nárůst úhrnné plodnosti po roce 2001 až na hodnotu 1,5 živě narozeného dítěte na 1 ženu v roce 2008, zatím nejvyšší hodnotu po roce 2000 (Rychtaříková, 2010a). Pak následovalo krátké období stagnace a po něm opět mírný pokles. V roce 2013 byla úhrnná plodnost 1,46 živě narozeného dítěte na 1 ženu (ČSÚ, 2014f).

Vývoj úhrnné plodnosti byl v průběhu celého období let 1920–2013 nerovnoměrný s poměrně velkými výkyvy, které se projevíly nepravidelnostmi ve věkové struktuře obyvatelstva. Změnám věkové struktury obyvatelstva ČR bude věnována podkapitola 2.2 této práce.

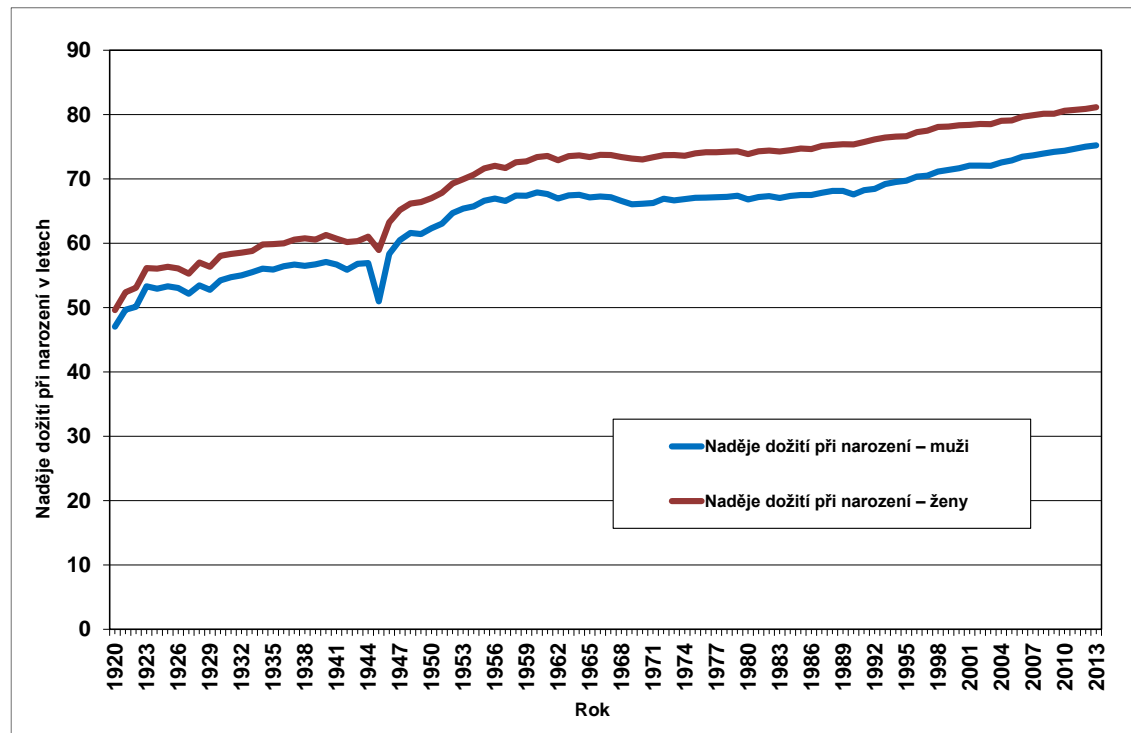
2.1.2 Vývojové trendy úmrtnosti v České republice v období 1920–2013

Pro popis vývojových trendů celkové úmrtnosti v období let 1920 až 2013 byla zvolena naděje dožití při narození. Pro důchodový systém, jehož vývoj bude podrobně popsán v následujících kapitolách 3 a 4, je důležitý i vývoj naděje dožití ve starších věkových skupinách, proto byl do tohoto oddílu zařazen i ukazatel naděje dožití v přesném věku 60 let (dále bude používána formulace „naděje dožití ve věku 60 let“). Důvodem, proč byl zvolen věk 60 let, je skutečnost, že se právě kolem tohoto věku pohybuje hranice pro odchod do starobního důchodu (viz podkapitola 4.3).

Naděje dožití při narození se v českých zemích během celého meziválečného období let 1920–1937 mírně zvyšovala. U mužů se zvýšila ze 47,0 roků na 56,7 roků a u žen se naděje dožití při narození zvýšila ze 49,6 roků na 60,6 roků (viz obr. 2). K prodloužení naděje dožití při narození došlo zejména v důsledku snížení kojenecké a dětské úmrtnosti. Kvocient kojenecké úmrtnosti (tj. počet zemřelých dětí do 1 roku na 1000 živě narozených) klesl ze 168 ‰ v roce 1920 na 103 ‰ v roce 1937 (Rychtaříková, 2010). Naděje dožití ve věku 60 let se mezi roky 1920 až 1937 zvýšila jen velmi málo – o 0,8 roku u mužů a o 1,8 roku u žen (viz obr. 3). Úmrtnost staršího obyvatelstva se totiž snižovala jen velmi mírně a pomalu. Zdravotní stav obyvatelstva ovlivňovaly nejprve následky války, později se začala projevovat hospodářská krize. Pokud jde o příčiny úmrtí, z dostupných údajů vyplývá, že se snižoval podíl zemřelých na

infekční nemoci – zejména tuberkulózu, naproti tomu se zvyšoval podíl zemřelých na nemoci oběhové soustavy a na novotvary. České země vykazovaly také vysokou sebevražednost, a to již v době před vznikem samostatného státu, v roce 1920 připadalo na sebevraždy 1,6 % a v roce 1937 již 2,6 % ze všech zemřelých (Kučera, 1994).

Obr. 2 – Naděje dožití při narození – muži, ženy, Česká republika, 1920–2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014b, obrázek autorky.

V letech 1938–1944 v období existence Protektorátu Čechy a Morava (viz předchozí část) naděje dožití při narození kolísala, ke snížení došlo na konci druhé světové války. Úmrtnost se po celé toto období spíše mírně zvyšovala, vzrostl podíl zemřelých na infekční nemoci a na tuberkulózu, nárůst podílu zemřelých na oběhové nemoci pokračoval, zajímavostí je, že podíl sebevražd se snížil. K největšímu nárůstu úmrtnosti došlo v letech 1944 a 1945. Přímé následky válečných událostí se ve větším rozsahu projeví na počtech zemřelých v Protektorátu právě až na jaře 1945, po přechodu fronty a v důsledku náletů (Kučera, 1994). V tomto roce došlo k výraznému snížení naděje dožití při narození. Muži měli v roce 1945 naději dožití při narození 51 let a ženy 59 let (ČSÚ, 2014e). Údaje o naději dožití ve věku 60 let z období let 1938–1944 nejsou k dispozici, ale dá se předpokládat, že úmrtnost staršího obyvatelstva vykazovala stejný trend jako celková úmrtnost. V roce 1945 byla naděje dožití v přesném věku 60 let u mužů 14,3 roků a u žen 16,0 roků (ČSÚ, 2014e).

Druhá světová válka dočasně přerušila trend zvyšování naděje dožití při narození, který v České republice trval až do poloviny šedesátých let. U mužů se naděje dožití při narození zvýšila z 58,3 let v roce 1946 na 67,3 let v roce 1966, u žen se naděje dožití při narození zvýšila ve stejném období z 63,2 let na 73,7 let (viz obr. 2). Tato příznivá situace byla způsobena poklesem úmrtnosti, ke kterému přispěla větší dostupnost zdravotnické péče. Rozšíření antibiotik přispělo ke snížení podílu zemřelých na infekční nemoci (Rychtaříková, 2010). Socialistickému zdravotnictví se podařilo v tomto období výrazně snížit míru kojenické

úmrtnosti, rozšíření prenatální péče a soustředění většiny porodů do zdravotnických zařízení, znamenalo snížení kojenecké úmrtnosti ze 45 ‰ v roce 1952 na zhruba 20 ‰ na začátku šedesátých let (Kučera, 1994). Úmrtnostní poměry staršího obyvatelstva se zlepšovaly jen velmi mírně. Naděje dožití ve věku 60 let u mužů se v období od skončení druhé světové války do poloviny šedesátých let pohybovala okolo 15 roků, u žen se pohybovala okolo 18 roků (viz obr. 3).

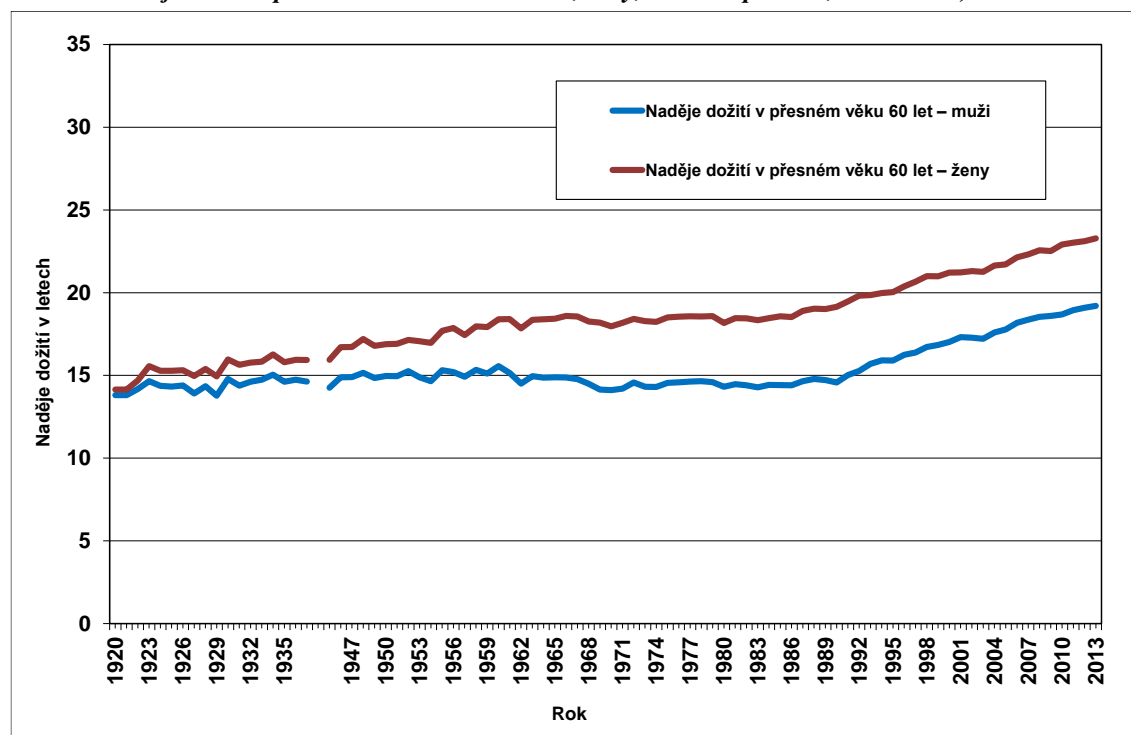
Zhoršování životního prostředí, zvyšování emisí v ovzduší, zhoršení kvality potravin a pitné vody a zejména zaostávání zdravotnictví vedlo ke zhoršování zdravotního stavu obyvatelstva, což se projevilo stagnací naděje dožití při narození mužů i žen od druhé poloviny šedesátých let. Rozvoj zdravotnické péče i technického vybavení zdravotnických zařízení se zastavil, nedostatečná byla i kapacita těchto zařízení. Zhoršení zdravotního stavu obyvatelstva se projevilo od konce šedesátých let zejména vysokou úmrtností mužů, ve věkových skupinách 15–34 let a 55–64 let, kdy umírali dvakrát častěji než ženy ve stejných věkových skupinách. Ve věkové skupině 20–29 let, umírali muži dokonce třikrát častěji než ženy ve stejném věku. Během sedmdesátých let stagnace naděje dožití při narození pokračovala, u mužů oscilovala na hodnotách 66–67 let, u žen na hodnotách 73–74 let (viz obr. 2). Úmrtnost na nemoci kardiovaskulárního systému a na novotvary byla stále poměrně vysoká, zejména u mužů středního věku. Stagnace naděje dožití při narození pokračovala nejen v Československé socialistické republice, ale v celém socialistickém bloku až do osmdesátých let (Kučera, 1994). Naděje dožití ve věku 60 let u mužů také stagnovala až do konce osmdesátých let, a to na hodnotách pod hranici 15 roků, u žen došlo ve druhé polovině osmdesátých let k nárůstu na téměř 19 roků (viz obr. 3).

Teprve na konci osmdesátých let se naděje dožití při narození začala opět mírně zvyšovat, což znamenalo, že došlo k poklesu úmrtnosti obyvatelstva ČR. Politické a společenské změny, které nastaly po roce 1989, přinesly postupné zlepšení lékařské péče, i životních podmínek populace. Nové metody i přístrojové vybavení zdravotnických zařízení znamenaly zlepšení úmrtnostních poměrů. Kojenecká úmrtnost se snížila z 10 ‰ v roce 1992 na 2,5 ‰ v roce 2013 (Langhamrová, Vaňo, 2014). Avšak nejdůležitějším faktorem, který přispěl ke snižování úmrtnosti zejména u mužů, byl hluboký pokles úmrtnosti na ischemickou chorobu srdeční. Intenzita úmrtnosti na tuto chorobu u mužů v roce 2006 představovala pouze 43 % původní intenzity v roce 1991, u žen jen 40 % (Burcin, Kučera, 2008). Tyto faktory byly a jsou důvodem, proč se od počátku devadesátých let prodlužovala naděje dožití nejen při narození. Naděje dožití při narození se zvyšovala u obou pohlaví, u mužů dokonce rychleji než u žen a tento trend stále pokračuje. Naděje dožití při narození se mezi roky 1989 a 2013 u mužů zvýšila z 68,1 let na 75,2 let a u žen ze 75,4 let na 81,1 let (viz obr. 2). Postupně se také snižoval rozdíl v naději dožití při narození mezi pohlavími, zatímco v roce 1989 činil rozdíl mezi nadějí dožití mužů a žen 7,3 roků, v roce 2013 to bylo pouze 5,9 roků. Příznivý trend snižování úmrtnosti se projevil i v prodlužování naděje dožití ve věku 60 let u obou pohlaví. Naděje dožití ve věku 60 let se mezi roky 1989 a 2013 u mužů prodloužila z 14,7 na 19,2 roků a u žen z 19,0 na 23,3 roků (viz obr. 3).

V průběhu celého období let 1920–2013 se snižovala kojenecká úmrtnost, úmrtnost ve starších věcích se začala výrazněji snižovat až v devadesátých letech minulého století. Díky

těmto příznivým trendům se zvyšovala naděje dožití při narození – u mužů se mezi roky 1920 a 2013 zvýšila o 28,2 roků a u žen o 31,5 roků. Naděje dožití v přesném věku 60 let se také zvýšila mezi roky 1920 a 2013 – u mužů o 5,4 roků, u žen o 9,1 roků.

Obr. 3 – Naděje dožití v přesném věku 60 let – muži, ženy, Česká republika, 1920–1937, 1945–2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014e, obrázek autorky.

Tomu, jak vývojové trendy plodnosti a úmrtnosti, které byly popsány v této podkapitole, formovaly věkovou strukturu obyvatelstva ČR v období let 1920–2013 bude věnována následující podkapitola.

2.2 Věková struktura obyvatelstva České republiky v období 1920–2013

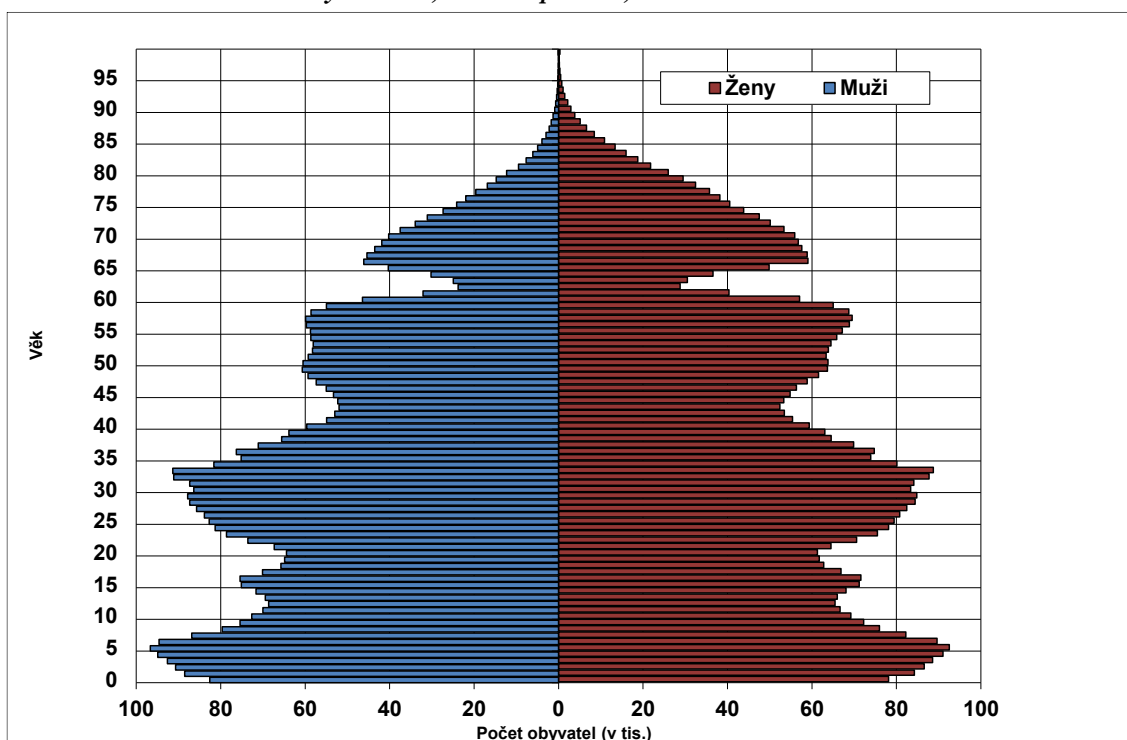
Vývoj demografických procesů plodnosti a úmrtnosti popsany v předchozí podkapitole formoval proměny věkové struktury obyvatelstva ČR. Hlavním rysem demografického vývoje v období 1920–2013 bylo kolísání úrovně plodnosti, které způsobuje nepravidelnosti ve věkové struktuře. Změny v počtech živě narozených jednotlivých generací (tj. skupin osob narozených ve stejném roce) se projevují jako zářezy a výčnělky, které jsou ve věkové struktuře patrné po celou dobu života dané generace.

Pro znázornění proměn věkové struktury obyvatelstva ČR za posledních téměř sto let byly vybrány věkové struktury obyvatelstva ČR k 1. 7. 1980 (viz obr. 4) a k 1. 7. 2013 (viz obr. 5). Rok 1980 byl vybrán, protože ve věkové struktuře z tohoto roku se odráží popisované trendy plodnosti a úmrtnosti od počátku popisovaného období tj. od roku 1920, i před ním. Zahrnuje tak generace narozené již před a během první světové války a všechny další až do roku 1980.

V období mezi světovými válkami byla věková struktura obyvatelstva ČR nejvíce poznamenána snížením počtu narozených dětí v letech 1915–1919 (viz oddíl 2.1.2). Největší zářez ve věkové pyramidě zobrazující věkovou strukturu obyvatelstva ČR k 1. 7. 1980

(viz obr. 4) odpovídá právě tomuto deficitu v počtu narozených během první světové války a je patrný v nízkém počtu osob ve věku 61–65 let. Na věkové pyramidě, která zobrazuje věkovou strukturu obyvatelstva ČR k 1. 7. 2013 (viz obr. 5) již tento zářez není vidět, populační ročníky, kterých se týkal, se přesunuly do věku 94–98 let a téměř všichni příslušníci těchto ročníků již zemřeli. Kompenzační zvýšení úrovně plodnosti po první světové válce se ve věkové pyramidě z roku 1980 (viz obr. 4) projevilo vznikem výčnělků tj. vyššími počty osob ve věku 56–59 let. V roce 2013 (viz obr. 5) již tento výčnělek v počtech osob ve věku 89–92 let není patrný. Menší zářez ve věkové pyramidě z roku 1980 (viz obr. 4) je patrný u počtu osob věku 41–49 let a odpovídá poklesu úhrnné plodnosti v letech 1931–1939, ke kterému došlo v důsledku hospodářské krize v té době (viz oddíl 2.1.1). Ani tento zářez není ve věkové struktuře posunutý o 33 let zřejmý (viz obr. 5).

Obr. 4 – Věková struktura obyvatelstva, Česká republika, 1980

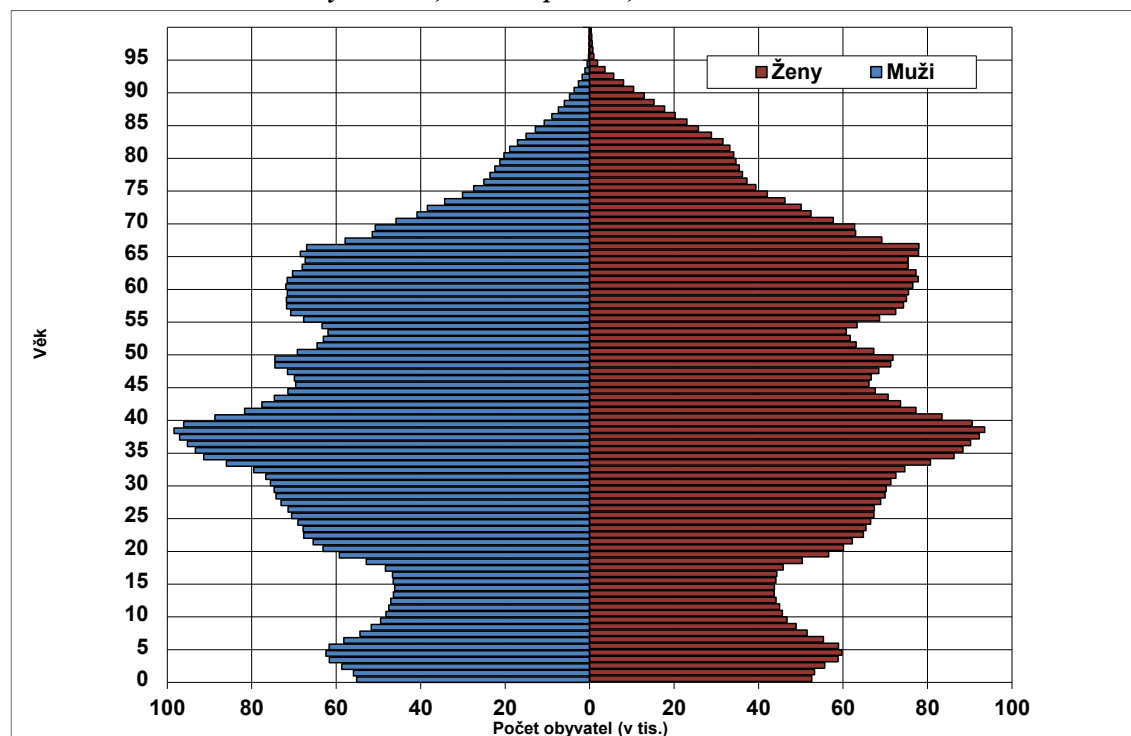
Pozn.: Stav k 1. 7. 1980.

Zdroj: Data: muži – POPIN 2015a, ženy – POPIN 2015b, obrázek autorky.

Silné populační ročníky narozené těsně po skočení druhé světové války v letech 1946 a 1947, se ve věkové pyramidě z roku 1980 projevily výrazným výčnělkem, tedy vyšším počtem osob ve věku 34 a 33 let (viz obr. 4) a posilovaly tak podíl osob v produktivním věku 15–64 let. Tento výčnělek můžeme zaznamenat i ve věkové pyramidě z roku 2013 posunutý do věku 67 a 66 let (viz obr. 5), kdy tyto osoby přispěly ke zvýšení podílu nejstarší věkové skupiny 65 a více let v populaci. Vlna zvýšené plodnosti trvala až do poloviny padesátých let (viz oddíl 2.1.2), což je dobře patrné v obou věkových pyramidách. Pak následovalo období, kdy se plodnost snižovala, a to až do konce šedesátých let, výjimkou byly roky 1963–1965, kdy populace zareagovala na slibovaná prarodinná opatření zvýšeným počtem živě narozených dětí (viz oddíl 2.1.1.). Na věkové pyramidě z roku 1980 se toto zvýšení projevilo výčnělkem ve věku 15–17 let a na věkové pyramidě z roku 2013 výčnělkem – tedy zvýšeným počtem osob ve věku

48–50 let. Propopulační opatření, která vstoupila v platnost na začátku sedmdesátých let, znamenala zvýšené počty živě narozených zejména v první polovině sedmdesátých let, nejvyšší počet živě narozených dětí byl zaznamenán v roce 1974 (viz oddíl 2.1.1.) a na věkové pyramidě z roku 1980 odpovídá výčnělku ve věku 6 let (viz obr. 4). Výrazně tak posílil podíl nejmladší věkové skupiny 0–14 let v populaci, v roce 1980 byl její podíl 23,4 % (viz obr. 6). Na věkové pyramidě z 2013 se generace narozené v populační vlně sedmdesátých let přesunuly do věku 35–39 roků (viz obr. 5). A na této věkové pyramidě pak můžeme sledovat, jak pokračoval vývoj věkové struktury obyvatelstva ČR po roce 1980.

Obr. 5 – Věková struktura obyvatelstva, Česká republika, 2013

Pozn.: Stav k 1. 7. 2013.

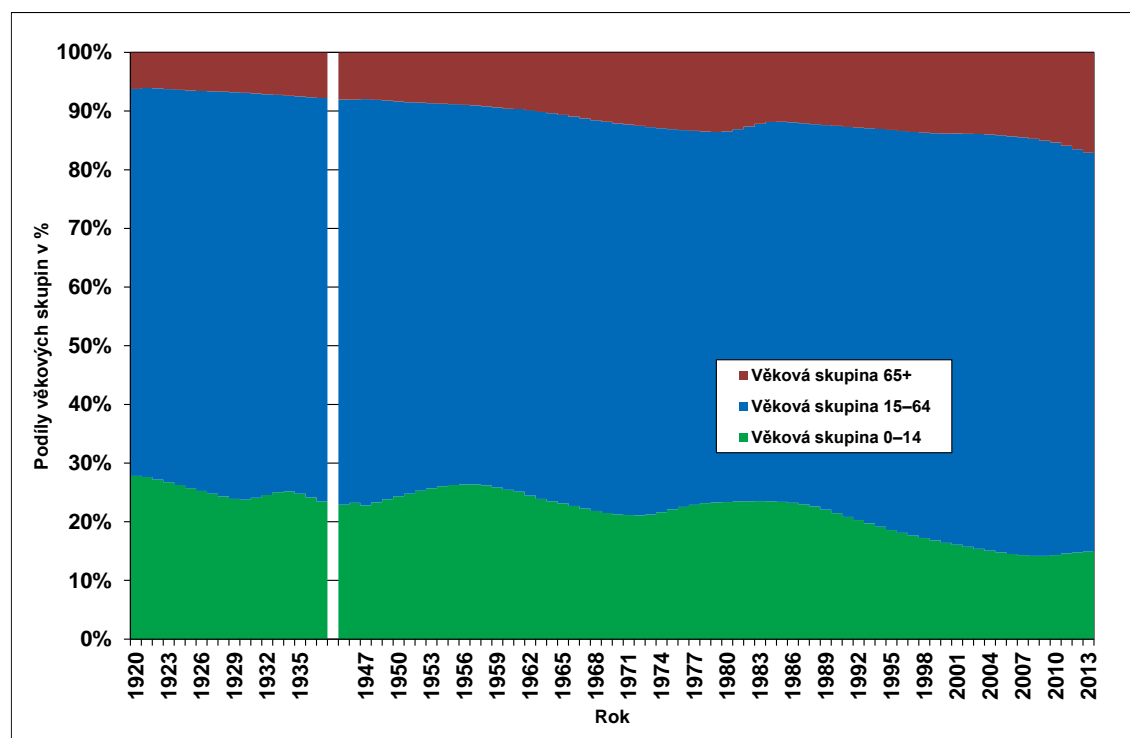
Zdroj: Data: ČSÚ, 2014f, obrázek autorky.

V průběhu osmdesátých let plodnost postupně opět klesala. Společenské změny, které nastaly po roce 1989, znamenaly změnu reprodukčního chování populace, které se projevilo výrazným poklesem plodnosti. Mezi roky 1996 a 2003 se úhrnná plodnost pohybovala pod hodnotou 1,2 živě narozeného dítěte, což odpovídá nízkým počtům osob ve věku 10–17 let na věkové pyramidě z roku 2013 (viz obr. 5). Pak se úhrnná plodnost opět začala mírně zvyšovat a období mezi roky 2007 až 2010, které se na věkové pyramidě z roku 2013 projevilo nárůstem počtu dětí ve věku 3–6 roků (viz obr. 5), může být považováno za malou populační vlnu. Po roce 2010 počty živě narozených dětí znovu poklesly – věková pyramida z roku 2013 má úzký základ.

Vliv vývoje demografických procesů plodnosti a úmrtnosti na věkovou strukturu populace může být analyzován z pohledu tří hlavních věkových skupin: 0–14 let – tzv. dětská nebo předproduktivní složka populace, 15–64 let – tzv. produktivní složka populace a 65 a více let – tzv. poproduktivní složka populace. I v podílech těchto věkových skupin se projevují

nepravidelnosti věkové struktury, které jsou způsobeny výkyvy plodnosti, a které se postupně přesouvají z dětské složky do starších věkových skupin.

Obr. 6 – Věková struktura obyvatelstva – podíly věkových skupin v %, Česká republika, 1920–1937, 1945–2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014e, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Podíl dětské složky (věková skupina 0–14 let) byl mezi roky 1920 až 1922 vyšší než 27 %, pak se začal snižovat a až do roku 1937 kolísal mezi 23–26% (viz obr. 6). Po skočení druhé světové války se zvyšovala plodnost (viz oddíl 2.1.1), i podíl dětské složky se až do poloviny padesátých let zvyšoval a pohyboval se okolo 26 %, pak mírně poklesl a na konci šedesátých let se pohyboval okolo 22 %, zvýšení počtu živě narozených dětí v první polovině sedmdesátých let se v podílu dětské složky projevilo až koncem sedmdesátých let – podíl dětské složky v populaci byl vyšší než 23 %, ale nedosáhl již takové výše jako v poválečném období. Ve druhé polovině osmdesátých let, začal podíl dětské složky klesat (viz obr. 6), silné populační ročníky narozené na začátku sedmdesátých let začaly přecházet do věkové skupiny 15–64 let. Pokles podílu nejmladší věkové skupiny pokračoval i v průběhu devadesátých let, kdy se v roce 1993 snížil na hodnoty pod 20 %. Tento trend pokračoval i po přelomu století a byl důsledkem nízké plodnosti, ale i posilováním podílu nejstarší věkové skupiny 65 a více let v populaci, ke kterému přispělo snižování úmrtnosti ve starších věcích. Od roku 2005 až do roku 2013 se podíl věkové skupiny 0–14 let v populaci pohyboval pod hodnotou 15 % (viz obr. 6). Podíl osob v produktivním věku 15–64 let byl dlouhodobě příznivý a pohyboval se mezi 65–69 % v meziválečném období i v období po druhé světové válce až do konce devadesátých let minulého století. Výjimku tvořilo období druhé poloviny sedmdesátých let, kdy došlo ke krátkodobému snížení podílu této věkové skupiny na hodnoty okolo 63 % v důsledku zvýšení podílu dětské i nejstarší složky populace (viz obr. 6). Mezi roky 2001 až 2010 byl podíl osob

v produktivním věku vyšší než 70 %. Pak se podíl produktivní složky začal snižovat v důsledku přechodu početně silných poválečných generací do věkové skupiny 65 a více let.

Podíl osob v poproduktivním věku (věková skupina 65 a více let) se v meziválečném období zvyšoval jen velmi mírně, z 6,2 % v roce 1920 na 7,8 % v roce 1937 (viz obr. 6), příčinou byla vysoká úmrtnost (viz oddíl 2.1.2). Trend mírného zvyšování podílu věkové skupiny 65 a více let pokračoval i po skončení druhé světové války (8 % v roce 1945) až do počátku osmdesátých let (13,5 % v roce 1980). Pak podíl nejstarší věkové skupiny poklesl na hodnoty mezi 11–12%, v důsledku přechodného zvětšení podílu dětské složky v populaci (viz obr. 6). Od druhé poloviny osmdesátých let se podíl osob v poproduktivním věku už jenom zvyšoval. V roce 2006 byl podíl dětské a nejstarší složky populace stejný 14,4 %, pak podíl osob ve věku 65 a více let převýšil podíl dětí ve věku do 15 let v populaci a tento trend pokračoval až do roku 2013. Navíc se postupně zrychlilo tempo zvyšování podílu věkové skupiny 65 a více let. V roce 2011 se meziročně zvýšil podíl věkové skupiny 65 a více let dokonce o 0,7 procentního bodu (dále jen „p. b.“), důvodem byla skutečnost, že v roce 2011 dosáhla věku 65 let generace narozená v roce 1946 a v letech 2012 a 2013 se podíl meziročně dále zvyšoval, protože věku 65 let dosáhly další silné poválečné generace narozené v letech 1947 a 1948 (viz obr. 6). V roce 2013 byl podíl osob v poproduktivním věku 17,9 % (ČSÚ, 2014e).

Současná podoba věkové struktury obyvatelstva ČR, zformovaná demografickými procesy, předurčuje i její budoucí podobu. To jak se bude vyvíjet a měnit věková struktura obyvatelstva v následujících desetiletích je z hlediska systému důchodového pojištění, ale i z hlediska dalších veřejných a sociálních systémů, např. školství nebo zdravotnictví, velice důležité. Proto jsou pro predikci budoucího vývoje populace vytvářeny odhady, prognózy a projekce populačního vývoje. Odhadem pravděpodobného budoucího vývoje obyvatelstva ČR a jeho věkové struktury se bude zabývat následující podkapitola.

2.3 Očekávaný budoucí vývoj věkové struktury obyvatelstva České republiky

Pro odhad budoucího vývoje populace jsou sestavovány populační prognózy a projekce. Populační prognózy jsou „odhadem budoucího vývoje početního stavu a pohlavně věkové struktury konkrétní populace“ (MPSV, 2010a, s. 4).

Český statistický úřad připravuje tyto odhady očekávaného pravděpodobného vývoje obyvatelstva pravidelně. Zatím poslední Projekce obyvatelstva ČR je z roku 2013 (dále jen „Projekce 2013“). Projekce 2013 byla sestavena na období od 1. 1. 2013 do 1. 1. 2101, ve třech variantách – nízké, střední a vysoké (přičemž střední varianta je nejpravděpodobnější, nízká a vysoká vymezují určité hranice, mezi kterými se očekávaný vývoj bude pravděpodobně pohybovat). Projekce 2013 byla zpracována komponentní metodou podle jednotek věku v jednoletém kroku a jako vstupní údaje, byly použity počty obyvatel ČR podle pohlaví a jednotek věku k 1. 1. 2013 (ČSÚ, 2013b).

Projekce 2013 předpokládá mírný růst úhrnné plodnosti z 1,45 živě narozeného dítěte na 1 ženu na prahu projekce ve střední variantě na 1,56 živě narozeného dítěte na jednu ženu a ve vysoké variantě na 1,61 živě narozeného dítěte v roce 2100. Nízká varianta předpokládá

stagnaci úhrnné plodnosti na hodnotě 1,45 živě narozeného dítěte po celé období. Ve všech třech variantách je uvažováno další zvyšování průměrného věku matek při porodu, z hodnoty 29,8 let na počátku predikovaného období o 0,6 až 1,3 roku podle zvolené varianty. Podle Projekce 2013 se tak bude v ČR stabilizovat podobný model reprodukčního chování, jaký je v dalších středoevropských zemích, např. v Německu nebo Rakousku – nejvyšší plodnost se bude pohybovat kolem věku 31 let a úhrnná plodnost bude dosahovat hodnot okolo 1,4–1,6 živě narozeného dítěte na jednu ženu (ČSÚ, 2013b).

Všechny tři varianty Projekce 2013 předpokládají zvyšování naděje dožití při narození, které by mělo být důsledkem celkového zlepšování úrovně úmrtnosti, zejména u mužů nad 60 let a u žen nad 80 let. Střední varianta Projekce 2013 predikuje růst naděje dožití při narození z výchozích 75,0 let u mužů a 80,9 let u žen na 86,6 let u mužů a 91,1 let u žen v roce 2100. Nízká varianta očekává nižší nárůst naděje dožití při narození, na konci období Projekce 2013 by měla být 84,2 let u mužů a 88,8 u žen. Vysoká varianta předpokládá vyšší nárůst naděje dožití při narození až na 88,4 let u mužů a 92,9 let u žen na konci prognózovaného období (ČSÚ, 2013b).

Migrační saldo je ve všech třech variantách predikováno jako kladné v průběhu i na konci projekčního období, pouze nízká varianta předpokládá na počátku tohoto období přechodně záporné migrační saldo. Odhadovat vývoj migrace je velmi složité, neboť je podmíněn řadou vnějších vlivů, jako je např. politická a ekonomická situace ČR i potencionálních imigračních zemí, takže predikce migračního salda není snadná (ČSÚ, 2013b).

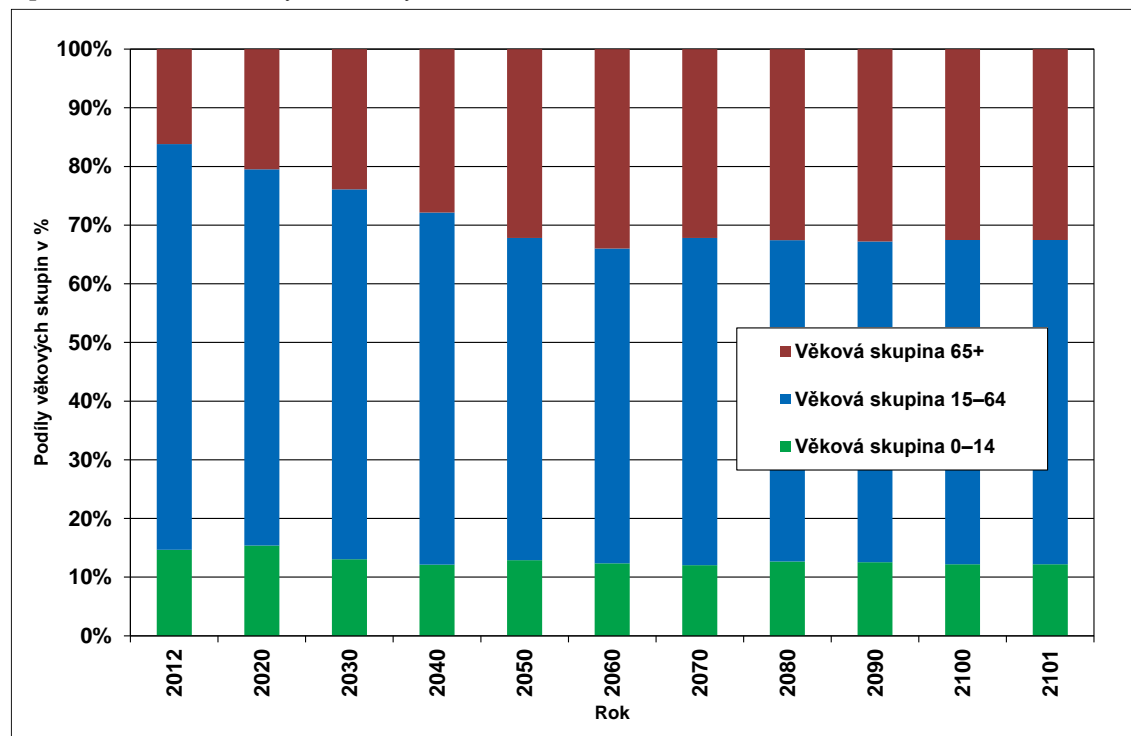
Očekávaný vývoj věkové struktury obyvatelstva ČR bude podle Projekce 2013 charakterizován stárnutím populace. Podle střední varianty Projekce 2013 se bude zvyšovat průměrný věk obyvatelstva – ze 41,3 let na prahu projekce na 49,8 let v roce 2100, ale bude se zvyšovat i početní zastoupení osob v nejstarších věkových skupinách nad 65 let (ČSÚ, 2013b).

Budoucí vývoj počtu i podílu nejmladší věkové skupiny 0–14 let bude odrazem vývojových trendů úhrnné plodnosti. Zatím poslední vlna zvýšené úhrnné plodnosti, která proběhla v prvním desetiletí tohoto století (viz podkapitola 2.1.1), se bude podle střední varianty Projekce 2013 projevovat mírným nárůstem podílu tzv. dětské složky v populaci až na hodnotu 15,4 % v roce 2020 (viz obr. 7). V dalším období by se měl podíl této věkové skupiny snižovat a až do konce prognózovaného období by se měl pohybovat na úrovni 12–13 % z celkového počtu obyvatel ČR (ČSÚ, 2013b).

Podle střední varianty Projekce 2013 dojde k výrazným změnám i u věkové skupiny 15–64 let. Počet osob a podíl této věkové skupiny v populaci by měl až do šedesátých let tohoto století klesat, a to z hodnoty 69,1 % na počátku prognózovaného období na hodnotu 53,7 % v roce 2060, pak by měl být tento pokles vystřídán obdobím stagnace, kdy by se měl podíl osob v produktivním věku pohybovat okolo 55,0 % až do roku 2100. V nejbližších letech budou věkovou skupinu 15–64 let opouštět silnější populační ročníky narozené v první polovině padesátých let minulého století, ale vstupovat do ní budou početně slabé populační ročníky narozené na přelomu 20. a 21. století, v roce 2020 by měl být podíl věkové skupiny 15–64 let v populaci 64,1 % (viz obr. 7). K dalšímu velkému poklesu podílu osob v produktivním věku v populaci by mělo dojít v průběhu čtyřicátých let tohoto století, jeho příčinou bude postupný přechod silných populačních ročníků narozených v průběhu sedmdesátých a na počátku

osmdesátých let (viz podkapitola 2.1.1) do věkové kategorie 65 a více let. V roce 2040 by měl být podíl věkové skupiny 15–64 let 60,0 % z celkového počtu obyvatel a v roce 2060 by to mělo být 53,7 %, pak by, až do konce prognózovaného období, měl být tento podíl cca 55,0 % z celkového počtu obyvatel (ČSÚ, 2013b).

Obr. 7 – Očekávaný budoucí vývoj věkové struktury obyvatelstva – podíly věkových skupin v %, Česká republika, 2012–2101 – vybrané roky

Pozn.: Projekce 2013 – střední varianta. Údaje za rok 2012 – reálná data.

Zdroj: Data: ČSÚ, 2013b, obrázek autorky.

Nejzásadnější změny by podle střední varianty Projekce 2013 měly proběhnout v nejstarší věkové skupině obyvatel – 65 a více let. Již na počátku prognózovaného období bude docházet ke zvyšování počtu osob v této věkové skupině a tím i ke zvětšování jejího podílu na celkovém počtu obyvatelstva. Důvodem je postupný přechod silných populačních ročníků narozených po druhé světové válce do věkové skupiny 65 a více let. Trend zvětšování podílu nejstarších věkových skupin bude pokračovat, v roce 2020 by měl být tento podíl 20,5 %, v roce 2040 již 27,8 % z celkového počtu obyvatel, v šedesátých letech tohoto století by měl podíl věkové skupiny 65 a více let podle střední varianty Projekce 2013 kulminovat na hodnotě 34,0 % (viz obr. 7). To znamená, že by se počet osob ve věku 65 a více let měl zdvojnásobit na cca 3,2 mil. osob, na prahu projekce byl totiž podíl této věkové skupiny 16,2 %, tj. cca 1,6 mil. osob. Po roce 2060 by se měl podíl věkové skupiny 65 a více let začít snižovat a zmenšování podílu této věkové skupiny by mělo pokračovat až do konce prognózovaného období (ČSÚ, 2013b).

Hlavními trendy demografického vývoje populace ČR od roku 1920 do roku 2013 bylo snižování plodnosti a snižování úmrtnosti, i když oba tyto demografické procesy v průběhu popisované doby zaznamenaly i krátká období růstu nebo stagnace (viz podkapitola 2.1). Mezi roky 1920 až 2013 bylo ve vývoji plodnosti, i přes celkový klesající trend, zaznamenáno

několik období zvýšené plodnosti, kterými populace reagovala buď na mimořádné historické události – období po skončení obou světových válek, nebo na příznivou změnu socioekonomických podmínek rodin s dětmi – např. období propopulační politiky státu v první polovině sedmdesátých let minulého století. Plodnost v České republice byla na konci minulého století mimořádně nízká, což bylo způsobeno změnou reprodukčního chování populace, v první dekádě 21. století došlo k jejímu mírnému nárůstu, stále se však pohybuje pod zachovnou hranicí (2,1 živě narozeného dítěte na 1 ženu – viz oddíl 2.1.1). Také úmrtnost se během období 1920–2013 v podstatě snižovala, výjimkou byl např. konec druhé světové války, kdy došlo ke zvýšení úmrtnosti, nebo období šedesátých a sedmdesátých let, kdy úmrtnost stagnovala. Kojenecká úmrtnost klesla v průběhu popisovaného období na minimum a pravděpodobně již nebude možné ji ještě podstatněji snížit, pokles, ke kterému bude docházet, bude patrně velmi malý. Výrazné snížení úmrtnosti kojenců a mladých lidí a od devadesátých let minulého století také snížení úmrtnosti ve středním a starším věku bylo základní příčinou prodloužení naděje dožití při narození. Naděje dožití při narození se mezi roky 1920 a 2013 prodloužila u mužů ze 47,0 na 75,2 roků a u žen ze 49,6 na 81,1 roků (ČSÚ, 2014e). Obyvatelstvo na území České republiky (ale i v ostatních vyspělých zemích) zestárlo jako nikdy v předchozí historii. Také zvyšování podílu nejstarší věkové skupiny 65 a více let nemá v dosavadním demografickém vývoji populace ČR obdoby. Z prognózy budoucího vývoje obyvatelstva vyplývá, že trend demografického stárnutí populace (viz podkapitola 1.2) bude pokračovat.

Tato kapitola se zabývá popisem demografického vývoje obyvatelstva ČR a proměnami jeho věkové struktury v období od roku 1920 do roku 2013 i očekávaným budoucím vývojem této populace, byl tak naplněn první z dílčích cílů, který byl v této práci stanoven. Následující dvě kapitoly budou věnovány naplnění dalšího dílčího cíle této práce, kterým je seznámení s historickým vývojem (kapitola 3) i současnou podobou (kapitola 4) systému důchodového pojištění na území České republiky.

Kapitola 3

Historie důchodového pojištění na území České republiky

Kapitola o historii důchodového pojištění bude uvedena krátkým exkurzem do historie sociálních systémů, které předcházely vzniku novodobých zabezpečovacích soustav v sociální oblasti. Popis vzniku a historie zabezpečení ve stáří na území České republiky bude rozdělen do dvou částí, na období před a po druhé světové válce, a to až do roku 1995. Současností důchodového pojištění, tj. jeho vývoji od roku 1996, bude věnována kapitola 4.

Charakteristika vývoje důchodového pojištění je zaměřena na oblast starobních důchodů a byly vybrány pouze nejdůležitější právní úpravy, které pro systém důchodového pojištění znamenaly zásadní změny.

3.1 Historické prameny sociálních systémů

Nejstarší společenství lidí byla založena na společné snaze o přežití. Vzájemná spolupráce umožňovala zajistit všechny, tedy i slabší členy takového společenství (Tomeš, 1996). Znamenalo to, že každý z členů přispěl k přežití celé skupiny podle svých možností a tím měl zaručen podíl na obživě.

Později, po rozpadu rodových svazků, se začala měnit společenská uspořádání a začaly vznikat různé formy despotických uspořádání. Jednalo se o velké skupiny osob, které se podřizovaly svému vládci. Vládní struktura, reprezentovaná náčelníkem či později panovníkem, začala určovat, zda a jak bude řešit situaci těch, kteří se nemohli o sebe postarat. Šlo o podporu, která byla vždy přidělována. Zpočátku byli zabezpečeni pouze ti, které vládce potřeboval k zajištění své moci, tedy vojáci případně jejich pozůstalí (Tomeš, 1996).

Vyšší společenská organizace a hlavně dělba práce způsobily, že někteří byli ze společenského systému vyřazeni a nemohli se tak podílet ani na přerozdělování zdrojů obživy. Problém péče o ty, kteří si nemohli zajistit obživu, se postupně proměnil v problém chudoby. Chudoba se tak stala nejstarším sociálně politickým problémem (Tomeš, 1996).

Problém chudoby se vyskytoval i v demokraticky uspořádaných řeckých městských státech. Svobodný občan, který zchudl, upadl do dlužního otroctví. Proto byly Solónovy sociální reformy v 6. stol. př. n. l. zaměřeny na navrácení svobody dlužním otrokům, ale existoval zde i zákon, který trestal pokutou nebo pozastavením občanských práv ty, kteří se špatně starali o své rodiče. Péče o staré rodiče byla totiž povinností jejich dětí (Horská a kol., 1990). Ve 4. stol. př. n. l. v Aténách byla státní pomoc poskytována i svobodným občanům, kteří

oslepli, byli chromí nebo jinak tělesně postižení a nemohli si sami opatřovat obživu. Římská říše se také potýkala s problémem zchudlých svobodných občanů, kteří se postupně soustřeďovali ve městech, zejména v Římě a ohrožovali stát. Proto byly zaváděny diety (což byla vlastně forma sociální podpory), které se však postupně změnily v přiděly např. obilí. Nebyl na ně nárok. Byly však zabudovány do systému vlády. Zajímavostí je, že svobodní řemeslníci, kteří byli nejohroženější skupinou svobodného obyvatelstva, pokud šlo o riziko chudoby, sami zakládali spolky za účelem vzájemné podpory v případě nemoci nebo úmrtí. Ve 2. stol. př. n. l. již měly tyto spolky takový vliv, že byly podřízeny státnímu doзору (Tomeš, 1996).

V pozdějším feudálním uspořádání, které bylo zpočátku založené zejména na naturálním hospodaření, se chudoba považovala za přirozený jev. Státní moc, řešila tento problém, jen pokud byla sama ohrožena. Po rozšíření křesťanství se péčí o chudé a postižené začaly zabývat křesťanské církve. Velký rozmach měst, ke kterému ve středověku došlo, byl spojen s velkou koncentrací chudiny. Přesto byla chudinská péče z pohledu státu ve středověku okrajovou záležitostí. Starost o městskou chudinu se stala povinností měst a obcí. Povinností šlechty bylo postarat se o nemocné a zchudlé poddané (Tomeš a kol., 2009).

S rozvojem středověkých měst začaly vznikat řemeslné cechy a organizovat se začaly i další profesní skupiny, které ve svém rámci měly poskytovat zajištění pro případ onemocnění nebo výdělečné neschopnosti. Po celý středověk byla mimořádná pozornost věnována zejména hornictví, které bylo strategickým odvětvím, vznikala hornická bratrstva, která vydávala své řády, jejichž součástí se postupně stala i ustanovení o zabezpečení horníků v případě nemoci, úrazu, anebo chudoby (ČSSZ, 2004).

Významný posun v oblasti sociálního zabezpečení nastal, až když společnost dosáhla určitého ekonomického rozvoje v souvislosti s průmyslovou revolucí na přelomu 18. a 19. století. Důvodem, proč v moderní společnosti vzrostla potřeba zabezpečení starých lidí, byla industrializace a s ní související urbanizace. Vysoké pracovní tempo ve strojové výrobě komplikovalo starším lidem pracovní uplatnění. Staří lidé začali ztrácet své místo ve společenské dělbě práce, které měli v dobách před průmyslovou revolucí (Rákosník a kol., 2012). V městském prostředí se stále více rozmáhal model nukleární rodiny, takže rodiče nežili ve společné domácnosti s dospělými dětmi. Městská rodina již nemohla zajišťovat péči o staré rodiče. Projevila se naléhavá potřeba organizovaně a hromadně zabezpečovat početné vrstvy obyvatelstva pro případy nemoci, invalidity a také stáří (ČSSZ, 2004).

Zajištění invalidů a pozůstalých předcházelo zabezpečení ve stáří, to je nejmladším odvětvím soustav dlouhodobých dávek. Následující část této práce je věnována počátkům důchodového pojištění na území České republiky.

3.2 Důchodové pojištění v Československu v období 1918–1944

Tato podkapitola je zaměřena na vývoj v oblasti důchodového pojištění v období od roku 1918 do roku 1944 a budou v ní prezentovány hlavní legislativní změny i statistické údaje důchodového pojištění v tomto období.

První legislativní úpravy sociálního, respektive důchodového pojištění na území dnešní České republiky spadají do doby, kdy byl náš stát ještě součástí Rakousko-Uherské monarchie. Na konci 18. století bylo za vlády Marie Terezie uzákoněno penzijní zaopatření státních úředníků a vojáků. Jednalo se o důchody za výsluhu let a doživotní renty pro císařské důstojníky. V letech 1771 a 1781 byly vydány tzv. penzijní normály pro vdovy a sirotky pozůstalé po zaměstnancích, kteří věrně sloužili. I když se počet osob v tomto systému rozšiřoval (např. o soudce nebo učitele), stále se jednalo o poměrně úzký okruh účastníků. Císařským nařízením bylo v roce 1866 zavedeno určování výše důchodu kvótou z platu, která se po určité době zvyšovala (MPSV, 2014a). V roce 1889 zavedl ministerský předseda Taaffe v Rakousko-Uherské monarchii i zákon o nemocenském pojištění, podnětem k tomuto kroku bylo zavedení obecného a povinného dělnického úrazového a nemocenského pojištění kancléřem Bismarckem v sousedním Německu v roce 1883 (ČSSZ, 2004). Po vzoru sociálního zajištění státních úředníků a penzijního pojištění, které bylo zaváděno v některých podnicích, byl v roce 1906 přijat zákon o penzijním pojištění, který se týkal soukromých úředníků. Tímto zákonem byl stanoven věk odchodu do starobního důchodu na 65 let pro muže a na 60 let pro ženy, délka pojištění byla pro muže 40 let a pro ženy 35 let. Později měla být působnost tohoto zákona rozšířena i na dělníky, k tomu však již nedošlo (Rákosník a kol., 2012).

Vývoj v oblasti důchodového pojištění byl, po vzniku samostatného československého státu v roce 1918, ovlivněn jednak systémem převzatým z Rakouska-Uherska, který byl postupně upravován, jednak vývojem ve státech západní a střední Evropy, zejména v Německu. V roce 1924 byl přijat zákon č. 221/1924 Sb., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Byl připraven i zákon o pojištění osob samostatně výdělečně činných, jako byli např. rolníci nebo živnostníci, ten se však nepodařilo prosadit. V Československé republice (dále jen „ČSR“) tak byly dlouhodobými dávkami zabezpečováni odděleně horníci, úředníci a dělníci. Tato situace se změnila až po druhé světové válce (Rákosník a kol., 2012).

Veřejnoprávní zaopatření se vztahovalo na státní zaměstnance, učitele, zaměstnance Československých drah a pošty, Státních lesů a statků apod. Tyto osoby měly nárok na tzv. odpočivné platy, trvala-li jejich služba alespoň 10 let, nebo měly nárok na odbytné, pokud sloužily méně než 10 let. Zaměstnanec, který se stal neschopným služby pro nemoc nebo úraz, měl nárok na výslužné. Pozůstalí měli nárok na tzv. zaopatřovací platy (Jeřábková, Salcmanová, 1965).

Hornické pojištění bylo pro území celého státu sjednoceno zákonem č. 242/1922 Sb., o pojištění u báňských bratrských pokladen. Osobami zahrnutými do hornického pojištění byly osoby zaměstnané v podnicích, které se zabývaly důlní činností. Došlo i k zásadní organizační změně – byla zřízena Ústřední bratrská pokladna, která byla pověřena výkonem hornického důchodového zabezpečení pro celé území ČSR. Starobní důchod příslušel pojištěnci ve věku 55 let, bylo-li dovršeno 30 let pojištění, nebo ve věku 60 let, bylo-li získáno alespoň 15 let pojištění. V době hospodářské krize ve třicátých letech minulého století se Ústřední bratrská pokladna dostala do špatné finanční situace a v roce 1936 byly závazky této pokladny vůči pojištěncům převedeny na Ústřední sociální pojišťovnu (Jeřábková, Salcmanová, 1965).

V době před vznikem ČSR byla největší skupina pracujících, tj. dělnictvo, zajištěna pouze pro případ nemoci. Zabezpečení dělníků pro případ invalidity a stáří přinesl zmiňovaný zákon

č. 221/1924 Sb., nositelkou pojištění se stala Ústřední sociální pojišťovna. Toto dělnické pojištění se vztahovalo na všechny zaměstnance a učně, pokud neměli zaručeny penzijní nároky z jiného odvětví sociálního důchodového pojištění (Jeřábková, Salcmanová, 1965). Bylo možno přiznat důchod invalidní nebo starobní, k nim vychovávací příplatky na děti, dále důchod vdovský, vdovecký, sirotčí, odbytné a po novele v roce 1928 i výbavné (Rákosník a kol., 2012). Byla stanovena čekací doba – 150 příspěvkových týdnů, z nichž 13 týdnů muselo být získáno v posledních dvou letech. Nárok na starobní důchod vznikl ve věku 65 let u mužů i u žen (Jeřábková, Salcmanová, 1965).

V roce 1919 vznikl Všeobecný penzijní ústav v Praze, který převzal pojištěnce vídeňského ústavu zaměstnané v českých zemích a jejich nároky z pojištění soukromých zaměstnanců. Zákonem č. 89/1920 Sb. byly do tohoto penzijního pojištění zahrnuti všichni zaměstnanci, kteří vykonávali převážně duševní nebo dozorčí práce (např. úředníci, jednatelé, obchodní a cestující zástupci apod.). Další podstatné změny přinesl zákon č. 26/1929 Sb., ke starobním, invalidním a vdovským důchodům přibýly důchody vdovecké, důchody rodičů a výbavné. Starobní důchod byl přiznáván bezpodmínečně ve věku 65 let u mužů a ve věku 60 let u žen, získal-li pojištěnec 480 příspěvkových měsíců, měl nárok na starobní důchod muž v 60 letech, žena v 55 letech (Rákosník a kol., 2012).

Důchodové pojištění se v období let 1918–1937 vyznačovalo určitou rozdílností v zabezpečení různých skupin obyvatelstva. Existovaly tehdy čtyři zabezpečovací systémy: veřejnoprávní zaopatření, hornické a dělnické pojištění a pensijní pojištění. Navíc k výše uvedeným formám zabezpečení patřil ještě systém státní starobní podpory, úrazové pojištění dělnické a systém veřejné péče o válečné poškozence (Jeřábková, Salcmanová, 1965).

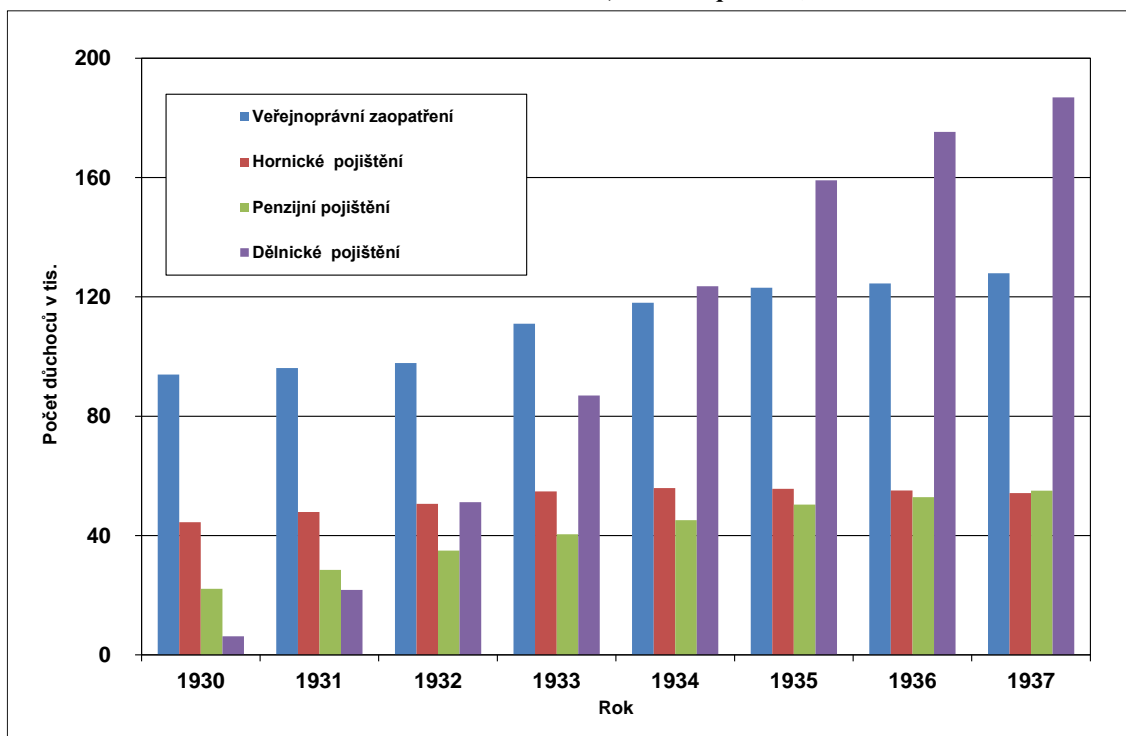
V době okupace v letech 1938–1944, kdy byly české země německým protektorátem, byly legislativní změny prováděné okupanty podmíněny jejich snahou preferovat jen odvětví důležitá pro válečné hospodářství. Znehodnocení měny a zvyšování cen zboží vedlo ke snižování reálné hodnoty vyplácených důchodů. Docházelo ke zvyšování drahotných přídavků v jednotlivých systémech důchodového pojištění, avšak životní úroveň obyvatelstva byla řízena systémem přiděľů a peněžní příjmy ani důchody při rostoucí inflaci nemohly plnit svoji funkci (Jeřábková, Salcmanová, 1965).

Pro doplnění informace o vývoji důchodového pojištění v období 1918–1944 je zařazen přehled počtů starobních a invalidních důchodců (nebyly vykazovány odděleně) v jednotlivých zabezpečovacích systémech, které se v tomto období zabývaly důchodovým pojištěním na území tehdejší Československé republiky. Bohužel jsou k dispozici pouze údaje od roku 1930 do roku 1937 (viz obr. 8). Celkový počet starobních a invalidních důchodců se během tohoto poměrně krátkého období více než zdvojnásobil, ze 167 tisíc osob v roce 1930 na 424 tisíc osob v roce 1937. Podíl důchodců z celkového počtu obyvatel se mezi roky 1930 a 1937 zvýšil ze 1,6 % na 3,9 %.

Protože nejsou k dispozici údaje o věkové struktuře důchodců z tohoto období (1930 až 1937), byl pro účely této práce stanoven teoretický předpoklad, že všichni starobní a invalidní důchodci, byli ve věku 60 a více let – za tohoto předpokladu by se podíl důchodců ve věku 60 a více let na celkovém počtu obyvatel ve věku 60 a více let zvýšil mezi roky 1930 a 1937 z 14,7 % na 32,7 %. Pokud bychom předpokládali, že všichni důchodci byli ve věku 65 a více

let, pak by se jejich podíl na populaci ve věku 65 a více let mezi uvedenými roky zvýšil z 22,8 % na 50,2 %.

Obr. 8 – Počet starobních a invalidních důchodců v tis., Česká republika, 1930–1937

Pozn.: Stav ke konci roku.

Zdroj: Data: Jeřábková, Salcmanová, 1965, obrázek autorky.

V další podkapitole bude popsán vývoj důchodového zabezpečení v České republice v období po druhé světové válce.

3.4 Důchodové zabezpečení v Československu v období 1945–1995

Pro soustavu institucí, které se zabývaly zabezpečením ve stáří, byla, v období těsně po skončení druhé světové války a ve složité hospodářské situaci celého státu, charakteristická snaha hlavně o zvyšování vyplácených důchodů tak, aby se alespoň částečně přizpůsobily zvyšování cen zboží (Jeřábková, Salcmanová, 1965).

Události z února roku 1948 znamenaly zásadní změnu v politickém uspořádání, a to se projevilo i v oblasti sociální politiky a důchodového pojištění. Požadavek na úplné sociální pojištění všech vrstev obyvatelstva financované ze státního rozpočtu byl součástí vládního programu už před rokem 1948 (Rákosník a kol., 2012). Na základě tohoto požadavku byl připraven a následně přijat zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění (dále jen „zákon o národním pojištění“), který nabyl účinnosti dne 1. října 1948. Tento zákon sjednotil všechny dosavadní systémy důchodového pojištění po stránce organizační i po stránce materiální, byly sjednoceny dávkové soustavy i stupeň sociálně právní ochrany pro všechny pracující. Byl rozšířen okruh pojištěných o osoby samostatně výdělečně činné a jejich spolupracující členy rodin (Biskup, 2001). Zásadní změnou byla skutečnost, že pojištění vznikalo ze zákona, nezáviselo na podání přihlášky či zaplacení pojistného. Jediným nositelem národního pojištění

se stala Ústřední národní pojišťovna. Pojistné bylo stanoveno na 10 % vyměřovacího základu (Jeřábková, Salcmanová, 1965). Do vyměřovacího základu byly zahrnuty všechny příjmy pojištěnce do částky 2 tis. Kč měsíčně. Později bylo pojistné zahrnuto do daně ze mzdy (Biskup, 2001). Podle zákona o národním pojištění byly poskytovány důchody starobní a invalidní, důchod manželky, vdovský důchod manželky nebo družky, sirotčí a nově i sociální důchod, dále odškodnění za pracovní úrazy a nemoci z povolání a výbavné. Nárok na starobní důchod vznikl v 65 letech pro muže i pro ženy, pokud byla splněna základní podmínka – tedy alespoň 4 roky pojištění v posledních pěti kalendářních letech před vznikem nároku, nebo vznikl již v 60 letech, pokud pojištěnec získal aspoň 20 let pojištění (Jeřábková, Salcmanová, 1965). Zákon o národním pojištění také zavedl institut náhradních dob. To znamenalo, že část doby pojištění potřebné pro splnění základní podmínky pro vznik nároku na některou dávku, mohla být pokryta tzv. náhradní dobou, byla to např. doba studia na střední nebo vysoké škole, doba vojenské služby nebo třeba doba pracovní neschopnosti a některé další (Rákosník a kol., 2012). V roce 1951 bylo zahájeno združstevňování zemědělské činnosti a byla zakládána jednotná zemědělská družstva (dále jen „JZD“). Na družstevníky se ale zákon o národním pojištění nevztahoval. V roce 1952 tedy došlo k úpravě důchodového pojištění členů JZD a osob samostatně hospodařících a spolupracujících rodin, avšak členové družstev byli zvýhodněni (Jeřábková, Salcmanová, 1965).

Zásadní změnu v pojetí důchodových nároků občanů přinesl zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení (dále jen „zákon o sociálním zabezpečení“), který nabyl účinnosti 1. ledna 1957. Znamenal totiž přechod od sociálního pojištění (tzn. účast pojištěnce na vlastní sociální bezpečnosti v případech budoucích sociálních rizik) k sociálnímu zabezpečení. Zabezpečení je termín, který vznikl v Rusku (v roce 1918), a který znamenal povinnost státu zabezpečit pracující ze státních zdrojů v případě uznané sociální události. Logika této přeměny byla v tom, že znárodněním všech výrobních prostředků a zavedením povinnosti pracovat, se všichni pracující vlastně stali zaměstnanci státu a sociální dávky se staly nástrojem participace na společných prostředcích (Rákosník a kol., 2012). Novým opatřením bylo rozdělení pracujících do tří kategorií. V určení kategorií bylo zohledněno několik faktorů, jako např. společenský význam, nebo namáhavost či škodlivost pracovních podmínek pro zdraví. Svoji roli sehrály i zájmy hospodářství, pomocí zvýhodnění I. a II. kategorie bylo možné díky hmotné motivaci nasměrovat pracovníky do sféry těžkého a chemického průmyslu a těžby (tamtéž). Na základě zákona o sociálním zabezpečení bylo poskytováno důchodové zabezpečení (nikoliv důchodové pojištění) a bylo zdůrazněno, že dávky poskytuje stát a že zaměstnanci neplatí na jejich úhradu žádné příspěvky. Důchodové pojištění zůstalo zachováno pro členy JZD a samostatně hospodařící rolníky. Okruh důchodově zabezpečených zůstal stejný jako v zákoně o národním pojištění. V konstrukci důchodu bylo zákonem o sociálním zabezpečení zdůrazněno zásluhové hledisko a byla zavedena úplná závislost na délce zaměstnání a výdělku. Zároveň zákon o sociálním zabezpečení preferoval v nárocích na důchod zaměstnance, kteří vykonávali zaměstnání v I. a II. kategorii (Rákosník a kol., 2012). Věková hranice pro odchod do důchodu byla snížena u mužů z 65 na 60 let a u žen z 60 na 55 let věku, potřebná doba pojištění pro nárok na starobní důchod byla 20 roků zaměstnání. Pracovníci v I. pracovní kategorii, kde byla největší zátěž na zdraví, mohli odcházet do důchodu již v 55 letech (MPSV, 2014a).

Další reforma sociálního zabezpečení byla uskutečněna v roce 1964. Byl přijat zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení (dále jen „zákon o sociálním zabezpečení 1964“) a zákon č. 103/1964 Sb., o sociálním zabezpečení družstevních rolníků, který zavedl pro družstevníky poskytování stejných dávek jako v důchodovém zabezpečení pracovníků. Oba tyto zákony nabyly účinnosti 1. července 1964. Zákon o sociálním zabezpečení 1964 rozšířil okruh zabezpečených osob o vojáky z povolání a příslušníky bezpečnostních sborů. Došlo ke změně jak ve výši, tak v podmínkách nároku na starobní důchod. Byla prodloužena potřebná doba pojištění z 20 na 25 roků zaměstnání (Rákosník a kol., 2012). Nejdůležitější změnou, která byla v roce 1964 zavedena, byla diferenciací důchodového věku u žen podle počtu vychovaných dětí na 53 (žena s 5 a více dětmi) až 57 (žena bez dětí) let. Důchodový věk mužů se nezměnil, zůstal na hranici 60 let (Československo, 1964, § 11). Do důchodové konstrukce byla zavedena omezení, která oslabil princip zásluhovosti, jedním z nich bylo zavedení progresivní daně z důchodu. Cílem této reformy totiž byly úspory ve výdajích na důchodové zabezpečení (Biskup, 2001).

Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, od 1. ledna 1976 sjednotil oba hlavní systémy důchodového pojištění – pracovníků v pracovním poměru a družstevních rolníků. Některá omezení, která zavedla předchozí právní úprava, byla zrušena – zejména daň z důchodu. Zvýšení důchodů provedená v letech 1976–1988 byla náznakem přizpůsobování důchodů růstu životních nákladů, ale nezabránila poklesu reálné hodnoty důchodu ve srovnání s jejich hodnotou v roce přiznání (Biskup, 2001).

Reforma z roku 1988 se znovu pokusila řešit problémy dosavadních úprav, zejména narůstající disproporci mezi mzdami a důchody. Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, zvýšil vyplácené důchody diferencovaně podle roku přiznání důchodu. Ani tato ani předešlé reformy neřešily problémy důchodového zabezpečení komplexně, docházelo pouze k různým dílčím úpravám podle momentálního stavu ekonomiky (Biskup, 2001).

Po událostech v listopadu 1989 a změnách, které přinesly, bylo nutné především přizpůsobit stávající soustavu sociálního zabezpečení přechodu na podmínky tržního hospodářství. První zásadní změnu znamenal novelizační zákon č. 110/1990 Sb., který kromě jiného nově upravil pojistné pro osoby samostatně výdělečně činné (dále jen „OSVČ“) a zavedl tento pojem do sociálního systému. V období let 1990–1995 následovala celá řada reformních zákonů, které transformovaly někdejší systém sociálního zabezpečení na systém sociálního pojištění, který se skládá ze systému nemocenského a důchodového pojištění, systém státní sociální podpory a systém sociální péče (Rákosník a kol., 2012).

Ústředním orgánem státní správy pro důchodové pojištění a další agendy sociální politiky jako je např. nemocenské a úrazové pojištění, sociální péče, péče o rodinu a děti, zaměstnanost, pracovněprávní vztahy nebo bezpečnost práce, se stalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (dále jen „MPSV“), které bylo zřízeno v roce 1990 po změnách v organizaci a působnosti ministerstev ČR (Tomeš, 2009). Navázalo tak historicky na Ministerstvo sociální péče ČSR, které bylo založeno již v roce 1918, a které mělo ve své působnosti např. všeobecné věci sociálně politické, sociální péči, sociální pojištění, péči o válečné poškozence, ale i bytovou a stavební péči nebo výrobní pracovní družstva invalidů a dělníků. V roce 1945 po obnově vzniklo Ministerstvo práce a sociální péče, které však bylo po událostech v roce 1948 zrušeno.

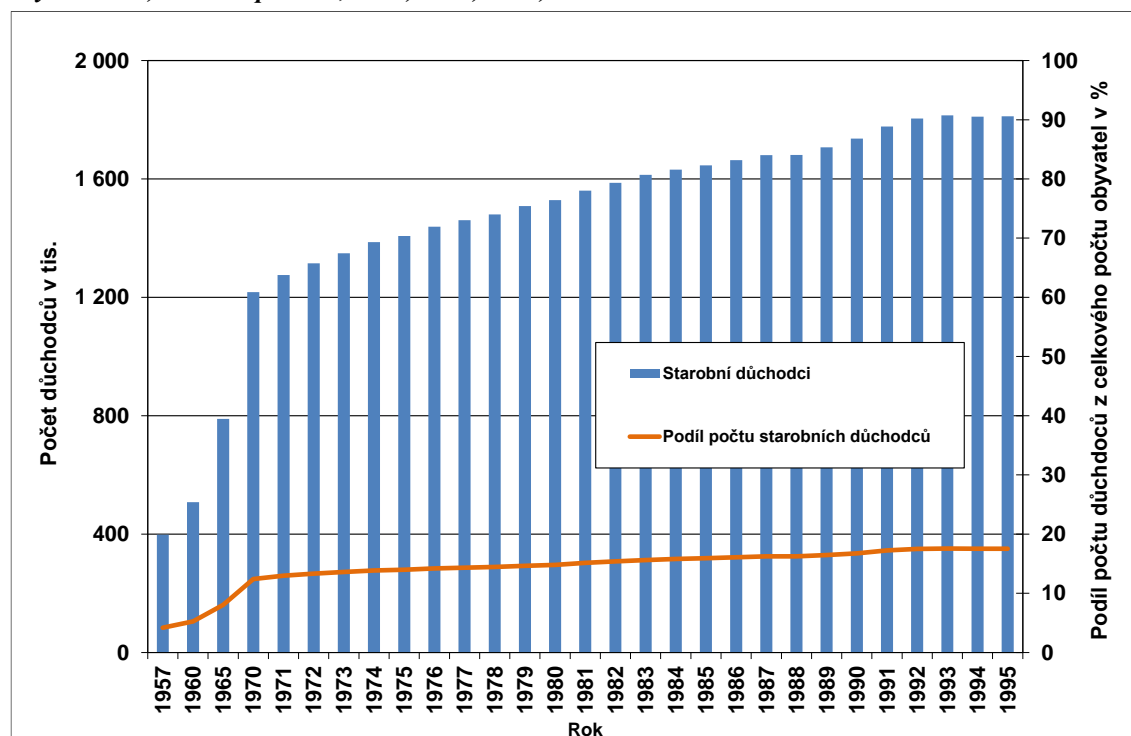
Nahrazeno bylo podle sovětského příkladu Státní komisí pro práce a mzdy a Státním úřadem důchodového zabezpečení, nemocenské pojištění převzaly odbory – Revoluční odborové hnutí. V roce 1968 vlivem federalizačního procesu vzniklo Federální ministerstvo práce a sociálních věcí a také České (i Slovenské) ministerstvo práce a sociálních věcí, které bylo pověřeno řízením Českého úřadu důchodového zabezpečení (Tomeš, 2009).

Tento úřad nahradila v roce 1990 Česká správa sociálního zabezpečení, která byla ustavena na základě zákona České národní rady (dále jen „ČNR“) č. 2010/1990 Sb., o změnách v působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení a na základě změn zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu. Vznikla sloučením předchozích nositelů důchodového pojištění a nemocenského pojištění: Úřadu důchodového zabezpečení v Praze, České správy nemocenského pojištění a Správy nemocenského pojištění Svazu českých a moravských výrobních družstev. Česká správa sociálního zabezpečení převzala archivy svých předchůdců a jejich evidenci občanů a navázala na jejich činnost (ČSSZ, 2004). Je samostatnou organizační složkou státu podřízenou Ministerstvu práce a sociálních věcí. Podle zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, který nabyl účinnosti dnem 1. ledna 1992, byla Česká správa sociálního zabezpečení pověřena prováděním pojištění pro tzv. civilní sektor, to znamená pro všechny pojištěnce, kromě příslušníků ozbrojených sil tj. kromě vojáků z povolání, policistů, hasičů a příslušníků vězeňské služby, pro které jsou prováděním sociálního zabezpečení pověřeny příslušné odbory příslušných ministerstev (Česká a Slovenská federativní republika (dále jen „ČSFR“), 1991). Česká správa sociálního zabezpečení zajišťuje činnost, kterou je pověřena prostřednictvím svých detašovaných pracovišť – okresních správ sociálního zabezpečení (dále jen „OSSZ“). Do působnosti OSSZ spadá zejména provádění důchodového a nemocenského pojištění, provádění lékařské posudkové služby, dále jsou prostřednictvím OSSZ podávány žádosti občanů o přiznání dávek důchodového pojištění (ČSFR, 1991). ČSSZ také shromažďuje a zpracovává statistická data z oblasti důchodového a nemocenského pojištění, která pak dále poskytuje např. MPSV nebo Českému statistickému úřadu (dále jen „ČSÚ“).

Jedním z nejdůležitějších úkolů, kterým byla ČSSZ pověřena, je výběr pojistného na sociální zabezpečení. Právní úprava pojistného je zakotvena v zákoně č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, v platném znění, který nabyl účinnosti dnem 1. ledna 1993. Tento zákon stanovuje okruh poplatníků, jejich povinnosti a také způsob stanovení výše pojistného i jeho odvod. Pojistné na sociální zabezpečení odvádějí zaměstnavatelé, zaměstnanci a osoby samostatně výdělečně činné. Vybrané pojistné je jediným zdrojem příjmů systému důchodového pojištění, který je financován průběžně. Proto má výběr pojistného klíčový význam pro celý tento systém (MPSV, 2008).

Informace o legislativním vývoji důchodového zabezpečení v období let 1946–1995 doplňuje přehled počtu starobních důchodců, tj. osob se samostatně vypláceným starobním důchodem (viz obr. 9). Údaje za roky 1946 až 1969 nebyly neúplné, proto jsou prezentovány údaje o počtu starobních důchodců pouze za roky 1957, 1960 a 1965. Od roku 1970 jsou k dispozici údaje o počtech starobních důchodců za každý rok, takže je možné prezentovat časovou řadu za období let 1970–1995.

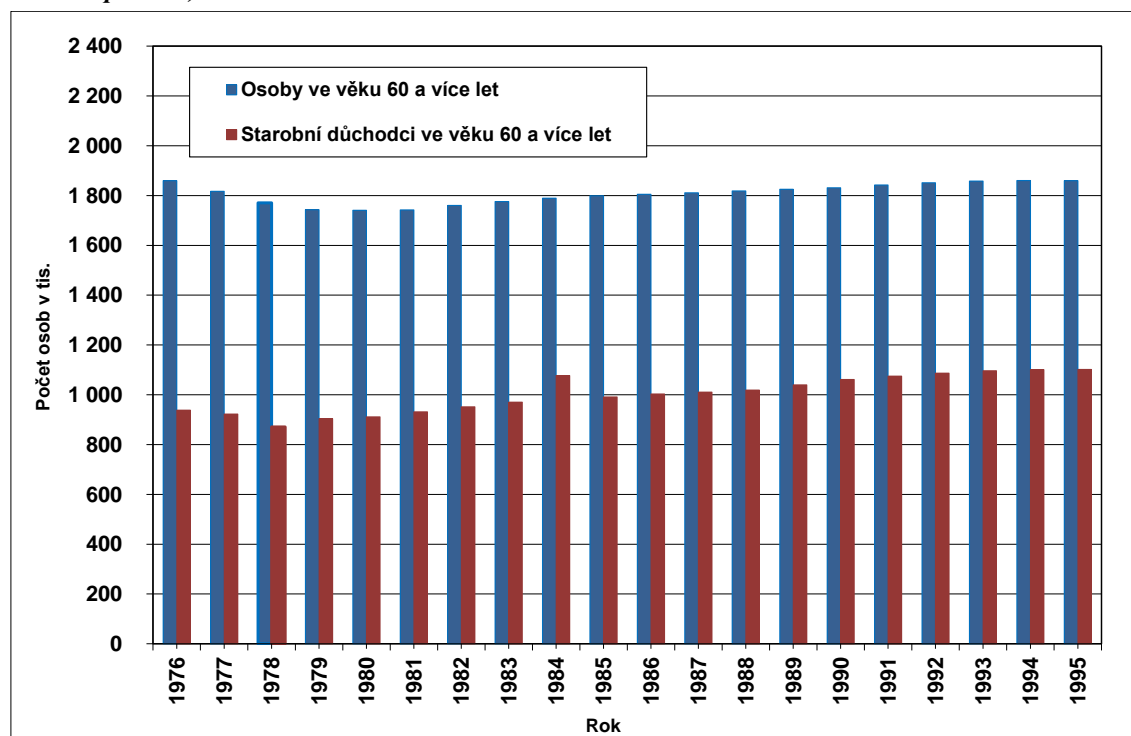
Obr. 9 – Počet starobních důchodců v tis. a podíl počtu starobních důchodců z celkového počtu obyvatel v %, Česká republika, 1957, 1960, 1965, 1970–1995

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku. Nepravidelné intervaly na vodorovné ose. Podíl počtu starobních důchodců z celkového počtu obyvatel ČR byl stanoven tak, že počet starobních důchodců byl vydělen celkovým počtem všech obyvatel ČR bez rozlišení věku v daném roce.

Zdroj: Data: Starobní důchodci – MPSV, 1997, počet obyvatel ČR – ČSÚ, 2014e, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Obr. 10 – Počet osob ve věku 60 a více let a počet starobních důchodců ve věku 60 a více let v tis., Česká republika, 1976–1995

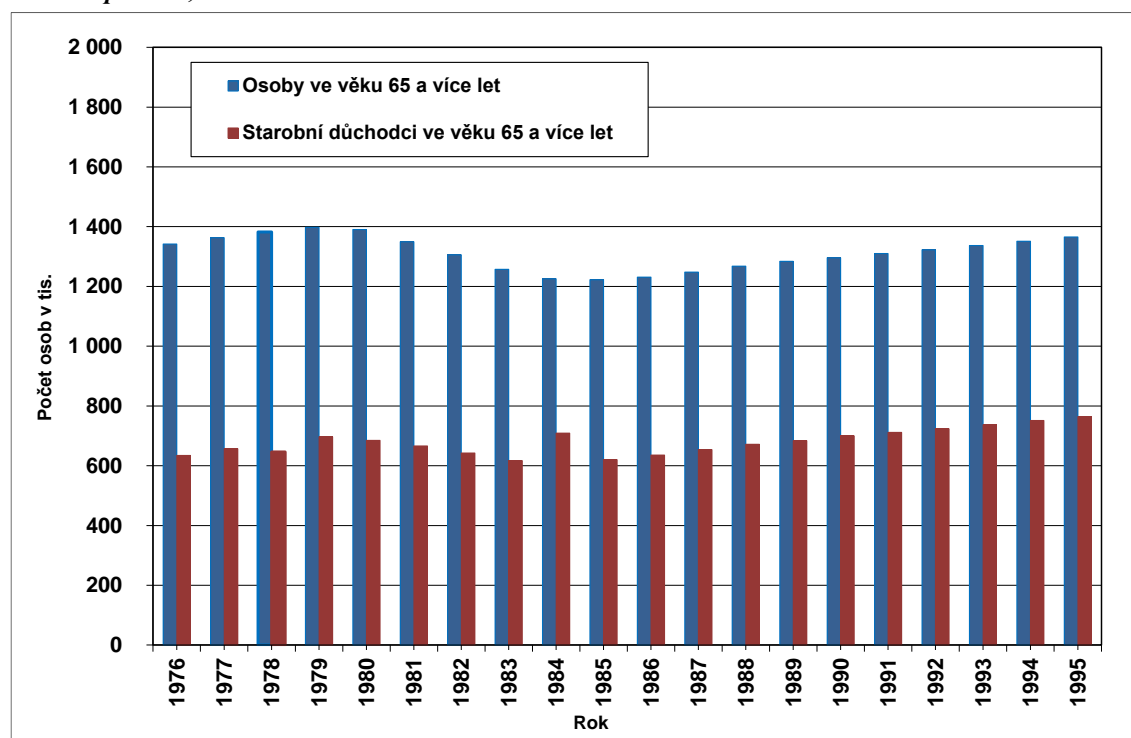

Pozn.: Stav ke konci roku.

Zdroj: Data: Starobní důchodci – MPSV, 1997, počet osob – ČSÚ, 2014e, obrázek autorky.

Uvedený počet starobních důchodců je součtem osob se samostatně vypláceným starobním důchodem ze zabezpečení pracovníků, družstevních rolníků a samostatně hospodařících osob. Počet starobních důchodců se zvyšoval plynule prakticky v průběhu celého období. Podíl starobních důchodců z celkového počtu obyvatel, který je výsledkem dělení počtu starobních důchodců počtem všech obyvatel ČR bez rozlišení věku v daném roce, také plynule narůstal, v roce 1957 to byly 4,2 %, v roce 1965 již 8,1 % a mezi roky 1970 a 1995 se zvýšil z 12,4 % na 17,5 % (viz obr. 9). Od roku 1976 jsou k dispozici údaje o věkové struktuře starobních důchodců. Z porovnání věkové skupiny 60 a více let obyvatelstva ČR a stejné věkové skupiny starobních důchodců vyplývá, že v roce 1976 osoby se starobním důchodem představovaly 50,4 % a v roce 1995 již 59,2 % z počtu osob ve věkové skupině 60 a více let (viz obr. 10). A při obdobném porovnání skupin obyvatelstva ČR a starobních důchodců ve věku 65 a více let tvořil podíl osob se starobním důchodem 47,3 % v roce 1976 a v roce 1995 již 56,0 % z počtu osob ve věkové skupině 65 a více let (viz obr. 11).

Obr. 11 – Počet osob ve věku 65 a více let a počet starobních důchodců ve věku 65 a více let v tis., Česká republika, 1976–1995

Pozn.: Stav ke konci roku.

Zdroj: Data: Starobní důchodci – MPSV, 1997, počet osob – ČSÚ, 2014e, obrázek autorky.

Tato kapitola se zabývala historickým vývojem důchodového pojištění na území České republiky od jeho počátků v roce 1920 až do roku 1995. Následující kapitola bude věnována vývoji důchodového pojištění na území ČR v období od roku 1996, v tomto roce totiž vstoupila v platnost právní úprava důchodového pojištění, která znamenala novou etapu českého důchodového systému po politických a společenských změnách na počátku devadesátých let. V období let 1996–2013 se začalo také více projevovat demografické stárnutí populace ČR, na které musel systém důchodového pojištění reagovat, i proto je tomuto období věnována zvláštní pozornost.

Kapitola 4

Důchodové pojištění v České republice v období 1996–2013

Tato kapitola se bude zabývat základními principy současného důchodového pojištění. To je v této práci vymezeno obdobím od roku 1996 do roku 2013. Důvodem, proč byl zvolen rok 1996, a ne např. rok 1993, ve kterém po rozdělení Československé republiky, vznikla samostatná Česká republika, je skutečnost, že v roce 1996 vstoupila v platnost zásadní právní norma, která definovala novou podobu důchodového pojištění na našem území.

V období po roce 1995 se naplno začaly projevovat změny ve vývoji demografických procesů plodnosti a úmrtnosti, popsané v kapitole 2 předkládané práce, které byly zapříčiněny politickými a společenskými změnami po roce 1989, a které neměly v demografickém vývoji obyvatelstva ČR obdoby. Věková struktura populace, formovaná vývojem demografických procesů, je klíčovým prvkem důchodového systému. Proto, pokud dojde k zásadním změnám v této oblasti, musí na ně důchodový systém reagovat. Zvyšování podílu starších osob v populaci a prodlužování naděje dožití těchto věkových skupin (viz kapitola 2) znamená z pohledu důchodového pojištění, více důchodců a delší dobu pobírání důchodu, což představuje v průběžně financovaném systému určité riziko. Aby byl systém důchodového pojištění i nadále finančně udržitelný, muselo být přikročeno ke změnám v podmínkách nároku na starobní důchod.

Čtvrtá kapitola je věnována vývoji důchodového pojištění mezi roky 1996 a 2013. První část této kapitoly se zabývá legislativní úpravou a obecnými principy. V roce 1996 totiž vstoupil v platnost nový zákon o důchodovém pojištění, který znamenal začátek nové éry v historii důchodového pojištění. Další část je věnována statistickým údajům důchodového pojištění. Třetí část této kapitoly se zabývá jedním z nejdůležitějších parametrů důchodového pojištění – věkem odchodu do důchodu. Zejména zvyšováním důchodového věku, které bylo vyvoláno změnami věkové struktury populace v období 1996–2013.

4.1 Legislativní rámec a základní principy důchodového pojištění

Po roce 1990 a zejména pak po vzniku samostatné České republiky došlo k postupné realizaci reformy celé sociální oblasti, její součástí byla i reforma důchodového pojištění. Tato snaha byla završena v roce 1995 přijetím zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění (dále jen „zákon o důchodovém pojištění“), který nabyl účinnosti dnem 1. ledna 1996 a stal se stěžejní

legislativní normou celého důchodového systému (MPSV, 2014a). Tou nejpodstatnější změnou, kterou tento zákon přinesl, bylo znovuoobnovení pojistného principu důchodového systému (Tomeš, 2010).

Základní důchodové pojištění je založeno na principu sociální a mezigenerační solidarity. Je dávkově definované (DB – defined benefit) a průběžně financované (PAYGO – pay-as-you-go). Je povinné pro všechny ekonomicky aktivní osoby a zároveň tyto osoby zabezpečuje. Právní úprava je jednotná pro všechny pojištěnce. Stát systém důchodového pojištění garantuje ekonomicky i právně. Správou systému je pověřena státní instituce – Česká správa sociálního zabezpečení (viz podkapitola 3.4). Příjmy a výdaje systému důchodového pojištění jsou součástí státního rozpočtu (MPSV, 2014c).

Důchodové pojištění poskytuje náhradu příjmu v případech sociálních událostí, jakými jsou ztráta pracovní schopnosti z důvodu stáří (věku), nebo ztráta pracovní schopnosti z důvodu invalidity, anebo v případě úmrtí živitele. Z důchodového pojištění jsou poskytovány tyto dávky: starobní důchod, invalidní důchod a pak tzv. pozůstalostní důchody – vdovský, vdovecký a sirotčí důchod (Česko, 1995, § 4). Všechny dávky poskytované ze systému důchodového pojištění jsou nárokové, pro získání nároku je třeba splnit podmínky stanovené zákonem o důchodovém pojištění.

Konstrukce výpočtu výše důchodu je složena ze dvou částí – ze základní a procentní výměry. Základní výměra je stejná pro všechny druhy důchodů, nezávisí ani na době pojištění ani na dosažených výdělcích a je solidárním prvkem systému důchodového pojištění. Její výše je stanovena jako 9 % z všeobecného vyměřovacího základu, ten je pro daný rok stanoven vyhláškou MPSV, je to vlastně průměrná mzda pro daný rok. Procentní výměra je prvkem zásluhovosti v systému důchodového pojištění, její výše je rozdílná, protože závisí na době pojištění a výši výpočtového základu, který je odvozen od příjmů občana v průběhu jeho pracovní kariéry v rozhodném období před přiznáním důchodu (MPSV, 2012). Výše důchodu je tedy součtem základní a procentní výměry. Je garantováno i pravidelné zvyšování důchodů v závislosti na růstu indexu spotřebitelských cen a na růstu mezd (Česko, 1995, § 67).

Pro nárok na starobní důchod obecně platí, že musí být splněny zároveň dvě podmínky, a to získání potřebné doby pojištění a dosažení důchodového věku (Česko, 1995, § 28). Doba pojištění v roce 2013 potřebná pro splnění nároku na důchod pro osoby, které v tomto roce dosáhnou důchodového věku, byla stanovena na 29 let, každým rokem se doba pojištění prodlužuje a pro osoby, které dosáhnou důchodového věku po roce 2018, je potřebná doba pojištění stanovena na 35 let (Česko, 1995, § 29). Tématu důchodového věku bude věnována samostatná část 4.3 této kapitoly.

Od doby, kdy tento základní hmotněprávní předpis, upravující nároky ze základního důchodového pojištění, nabyt účinnosti, došlo postupně k řadě reformních kroků, které si vyžádaly novelizace tohoto zákona, ať už se jednalo o okruh pojištěných osob, rozsah pojištění, změny důchodového věku nebo parametrické změny výpočtu důchodů, vždy tak, aby zůstala zabezpečena finanční udržitelnost celého důchodového systému při zachování adekvátní úrovně dávek (MPSV, 2014c).

Některé reformní kroky se netýkaly pouze základního systému důchodového pojištění, ale směřovaly k vytvoření možnosti vícezdrojového zajištění na stáří pro obyvatele ČR. Celý

důchodový systém České republiky je v současné době tvořen třemi pilíři. První pilíř důchodového systému, který je v gesci Ministerstva práce a sociálních věcí, je založen na povinném základním důchodovém pojištění (podle zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění). Druhý pilíř důchodového systému, který je v gesci Ministerstva financí a platí od roku 2013, je založen na důchodovém spoření (podle zákona č. 426/2011 Sb.). A na doplňkovém penzijním spoření (podle zákona č. 427/2011 Sb.), které nahradilo penzijní připojištění se státním příspěvkem (podle zákona č. 42/1994 Sb.), je založen tzv. třetí pilíř důchodového systému, který je rovněž v gesci Ministerstva financí. V členských státech Evropské unie (dále jen „EU“) jsou obvyklé také zaměstnavatelské nebo odvětvové penzijní systémy, ty však nejsou v ČR zastoupeny (MPSV, 2014b).

Informace o důchodovém pojištění ČR v období 1996–2013 bude v následující části doplněna statistickými údaji.

4.2 Starobní důchodci a důchodové pojištění v období 1996–2013

Statistické údaje z oblasti základního důchodového pojištění poskytuje Ministerstvu práce a sociálních věcí Česká správa sociálního zabezpečení, která je pověřena jejich evidencí (viz podkapitola 3.4). Pro účely této práce byly vybrány statistické údaje o počtech a věkové struktuře důchodců a o počtech důchodově pojištěných (pojištěnců), které mají přímou vazbu na věkovou strukturu obyvatelstva.

Budou prezentovány pouze údaje o důchodcích se samostatně vypláceným starobním důchodem nebo jinak o starobních důchodcích, toto označení bude používáno dále. Údaje o důchodcích s dalšími druhy důchodů, které jsou ze systému důchodového pojištění poskytovány, nejsou pro tuto práci relevantní.

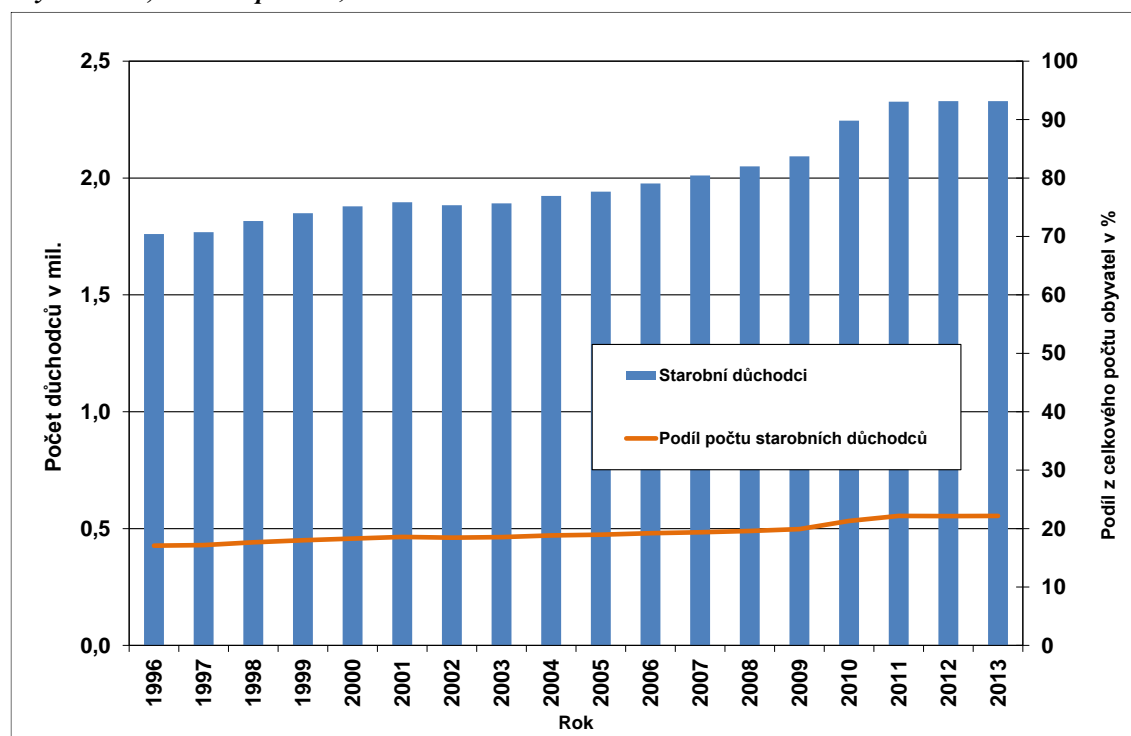
4.2.1 Počet a věková struktura starobních důchodců

Počty starobních důchodců jsou jednak odrazem velikosti starších věkových skupin ve věkové struktuře obyvatelstva a také nastavení hranice důchodového věku v systému důchodového pojištění. Z celkového počtu důchodců je nejvíce důchodců starobních a úroveň starobních důchodů je nejvyšší ze všech druhů vyplácených důchodů, proto mají nejvyšší podíl na výdajích důchodového pojištění výdaje na starobní důchody (MPSV, 2012). Podíl starobních důchodců na celkovém počtu důchodců se mezi roky 1996 a 2013 zvýšil ze 72 % na 82 %. Počet starobních důchodců zásadně ovlivňuje celkový počet důchodců a tedy i celkové výdaje důchodového pojištění.

Počet důchodců se starobním důchodem se prakticky po celé období od roku 1996 do roku 2013 zvyšoval (viz obr. 12). Tak, jak se zvyšoval počet starobních důchodců, zvyšoval se i podíl jejich počtu na celkovém počtu všech obyvatel bez rozlišení věku, mezi roky 1996 a 2013 se zvýšil z 17,1 % na 22,1 %. Tento údaj byl zařazen z důvodu porovnatelnosti s vývojem podílu počtu starobních důchodců na celkovém počtu všech obyvatel bez rozlišení věku v přecházejícím období. Z tohoto porovnání vyplývá, že se podíl počtu starobních důchodců na celkovém počtu všech obyvatel bez rozlišení věku stále zvyšuje (viz obr. 9 a 12). K této situaci

přispěl demografický vývoj, zejména snižování úmrtnosti věkových skupin nad 50 let (viz kapitola 2).

Obr. 12 – Počet starobních důchodců v tis. a podíl počtu starobních důchodců z celkového počtu obyvatel v %, Česká republika, 1996–2013

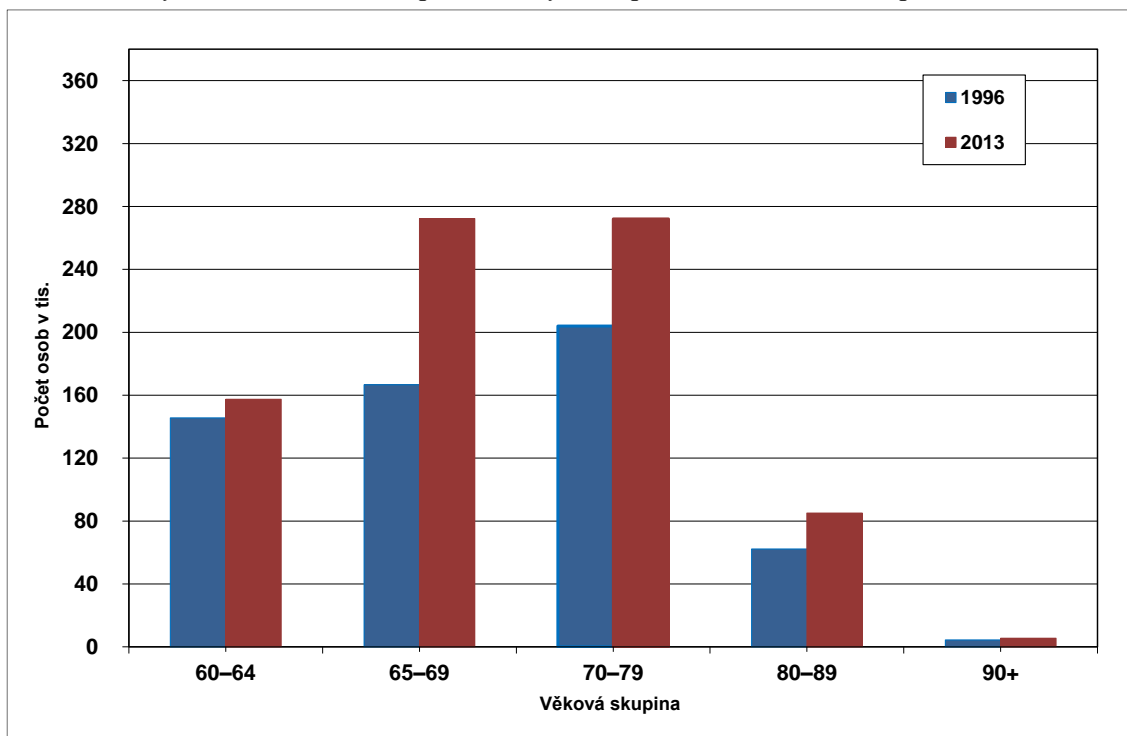

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku. Podíl počtu starobních důchodců z celkového počtu obyvatel ČR byl stanoven tak, že počet starobních důchodců byl vydělen celkovým počtem všech obyvatel ČR bez rozlišení věku v daném roce.

Zdroj: Data: Starobní důchodci – ČSSZ, 2013b, počet obyvatel ČR – ČSÚ, 2014e, vlastní výpočet, obrázek autorky.

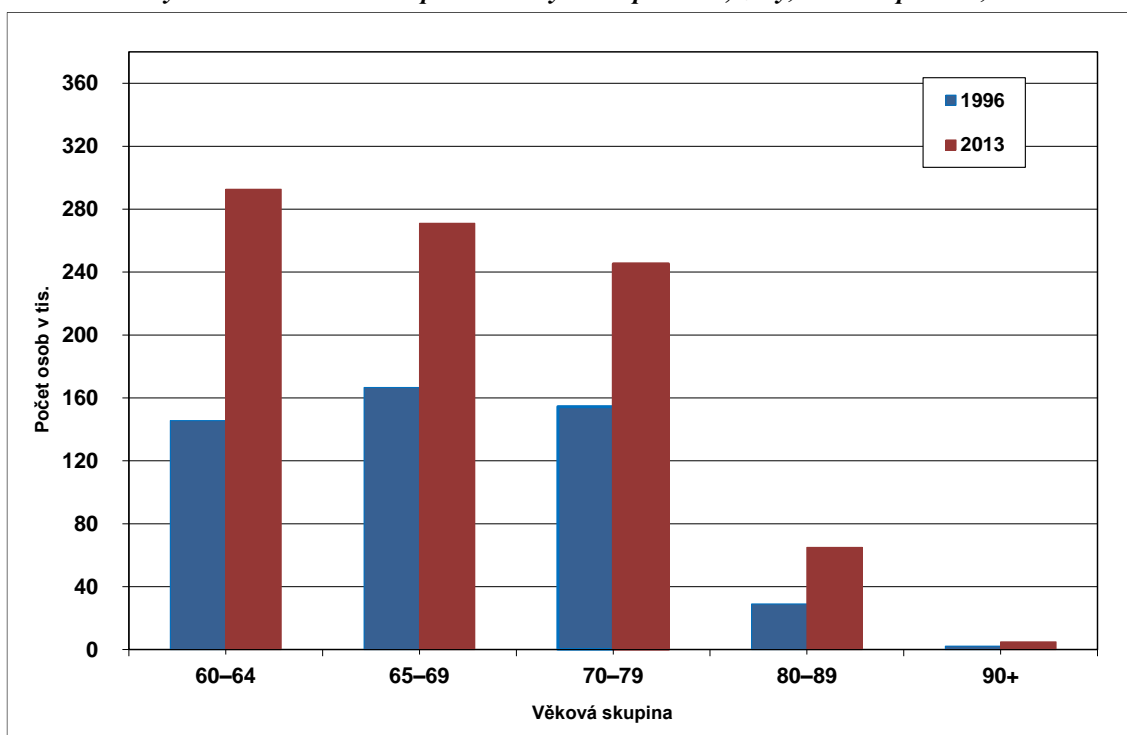
Zvyšování počtu starobních důchodců bylo ovlivněno také častým využíváním možnosti předčasného odchodu do důchodu, sankce v podobě nižší výměry důchodu nebyla tak výrazná, aby motivovala k setrvání v ekonomické aktivitě až do řádného důchodového věku. K významné změně v počtech starobních a invalidních důchodců došlo v roce 2010, od 1. ledna tohoto roku, byl u 109 tis. osob starších 65 let ze zákona změněn jejich invalidní důchod na starobní ve stejné výši. Počet starobních důchodců se zvýšil nárazově i v roce 2011. Šlo o reakci pojištěnců na připravovanou novelu zákona o důchodovém pojištění (zákon č. 220/2011 Sb.), která přinesla změny ve způsobu výpočtu důchodu, takže se řada z nich rozhodla odejít do důchodu předčasně o 2 až 3 roky (MPSV, 2012). V letech 2012 a 2013 byl pak přírůstek počtu důchodců menší než úbytek a došlo tedy k mírnému snížení počtu starobních důchodců v těchto letech (viz obr. 12 a 15).

Ke změnám došlo také ve věkové struktuře starobních důchodců, statistická data, která jsou k dispozici, umožňují sledovat tyto změny odděleně podle pohlaví. U mužů (viz obr. 13) došlo k nejvyššímu nárůstu mezi roky 1996 a 2013 ve věkové skupině 65–69 let a 70–74 let, hlavní příčinou bylo snížení úmrtnosti mužů v těchto věkových skupinách (viz kapitola 2). U žen (viz obr. 14) ve stejném období nejvíce vzrostl podíl věkové skupiny 60–64 let a 65–69 let. Zde, více než snižování úmrtnosti ve starších věkových skupinách, zapůsobila vlna předčasných odchodů do důchodu v roce 2011 (MPSV, 2012).

Obr. 13 – Počty starobních důchodců podle věkových skupin v tis., muži, Česká republika, 1996 a 2013

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku.

Zdroj: Data: ČSSZ, 2013b, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Obr. 14 – Počty starobních důchodců podle věkových skupin v tis., ženy, Česká republika, 1996 a 2013

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku.

Zdroj: Data: ČSSZ, 2013b, vlastní výpočet, obrázek autorky.

4.2.2 Počet důchodově pojištěných

Důležitým statistickým ukazatelem systému důchodového pojištění je také počet pojištěnců, tj. počet osob, které jsou důchodově pojištěny, protože z pojistného, které tyto osoby odvádějí, jsou vypláceny dávky (důchody). Příjmová část systému důchodového pojištění tedy závisí na počtu důchodově pojištěných tj. na počtu pojištěnců (nadále bude používáno toto označení) a také na výši pojistného. Výdajovou část ovlivňují počty důchodců i výše vyplácených důchodů. Z pohledu finanční udržitelnosti celého systému je důležitý poměr mezi počtem důchodově pojištěných a počtem důchodců. Vzájemný vztah příjmů a výdajů průběžně financovaného důchodového systému vyjadřuje bilanční rovnice, které znázorňuje ideální situaci, kdy jsou příjmy a výdaje důchodového systému vyrovnané (Pollnerová, 2010, s. 31):

$$\text{příjmy} = \text{výdaje}; \text{ tj. } PP \times M \times PS = PD \times D \text{ a odtud } \frac{PD}{PP} = PS \times \frac{M}{D}$$

kde

PP – označuje počet pojištěnců

M – označuje průměrnou mzdu

PS – označuje pojistnou sazbu

PD – označuje počet důchodců

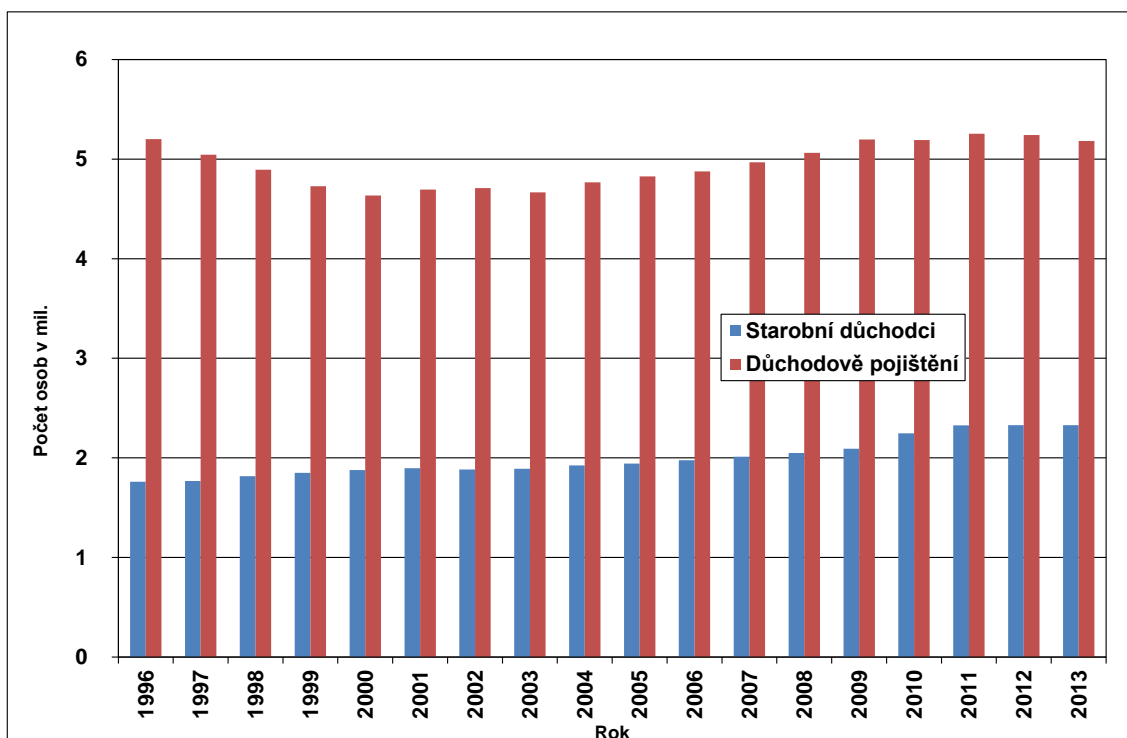
D – označuje průměrný důchod

Pro vyjádření vyrovnané bilance příjmů a výdajů důchodového pojištění v této rovnici, bylo užito určitého zjednodušení, uvedené vztahy platí za podmínky, že průměrná mzda se rovná průměrnému vyměřovacímu základu pro výběr pojistného a za předpokladu nulových provozních nákladů systému (Pollnerová, 2010).

I přes toto zjednodušení, je zřejmé, že vývoj poměru počtu pojištěnců a počtu důchodců je klíčovým prvkem ve financování celého systému důchodového pojištění. Početnost obou těchto skupin, pojištěnců i důchodců, je určována vývojem věkové struktury populace. Ta je formována demografickými procesy, zejména plodností a úmrtností (viz kapitola 2). Zatímco dlouhodobě nízká plodnost ovlivňuje spíše skupinu pojištěnců, snižování úmrtnosti, jejímž důsledkem je prodlužování naděje dožití ve vyšších věkových skupinách, působí na skupinu důchodců.

Počet pojištěnců se od počátku sledovaného období tj. od roku 1996 mírně snižoval, pak se od roku 2001 až do roku 2011, se zakolísáním v letech 2003 a 2010, kdy došlo k poklesu, počet důchodově pojištěných osob zvyšoval, avšak v posledních dvou letech 2012 a 2013 se počet pojištěnců začal opět snižovat (viz obr. 15). Podíl počtu starobních důchodců a počtu důchodově pojištěných na tento vývoj reagoval a po téměř celé sledované období mírně narůstal. V roce 1996 byl podíl počtu starobních důchodců a počtu pojištěnců 33,9 % a v roce 2013 již 44,9 % (viz obr. 16). To znamená, že v roce 1996 přispívali na 1 starobního důchodce téměř 3 pojištěnci, ale v roce 2013 už to bylo jen 2,2 pojištěnce (viz obr. 17).

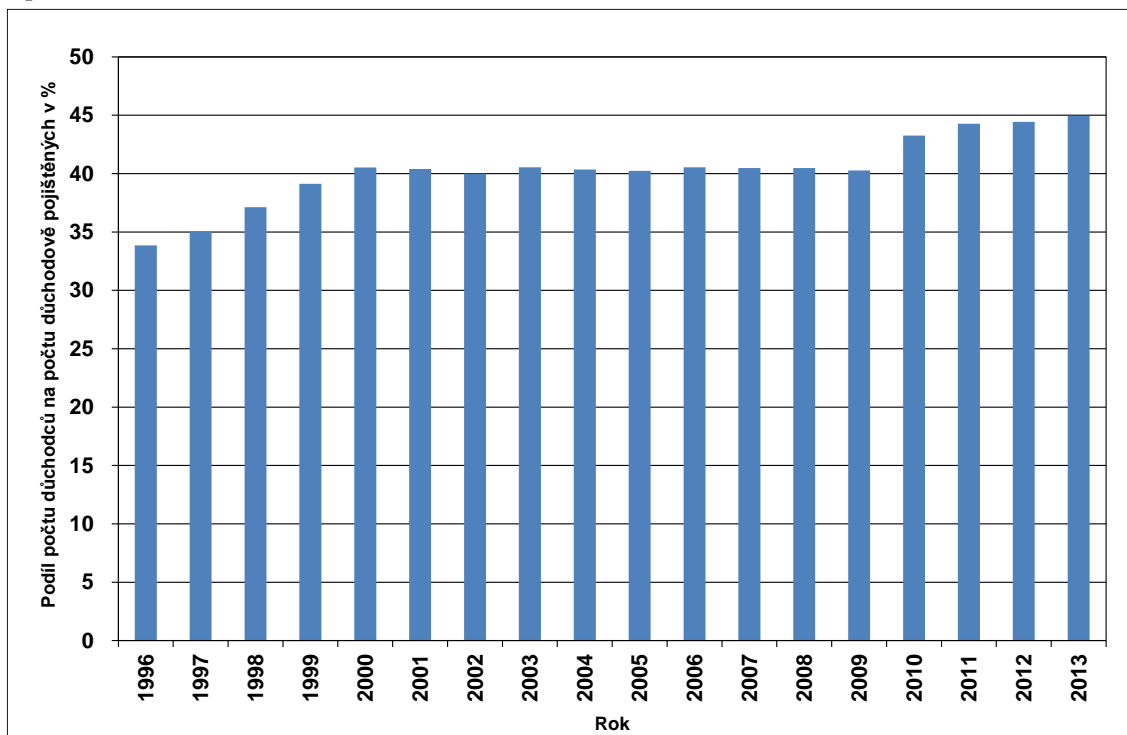
Obr. 15 – Počet důchodově pojištěných osob a počet starobních důchodců v mil., Česká republika, 1996–2013

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku.

Zdroj: Data: ČSSZ, 2013b, obrázek autorky.

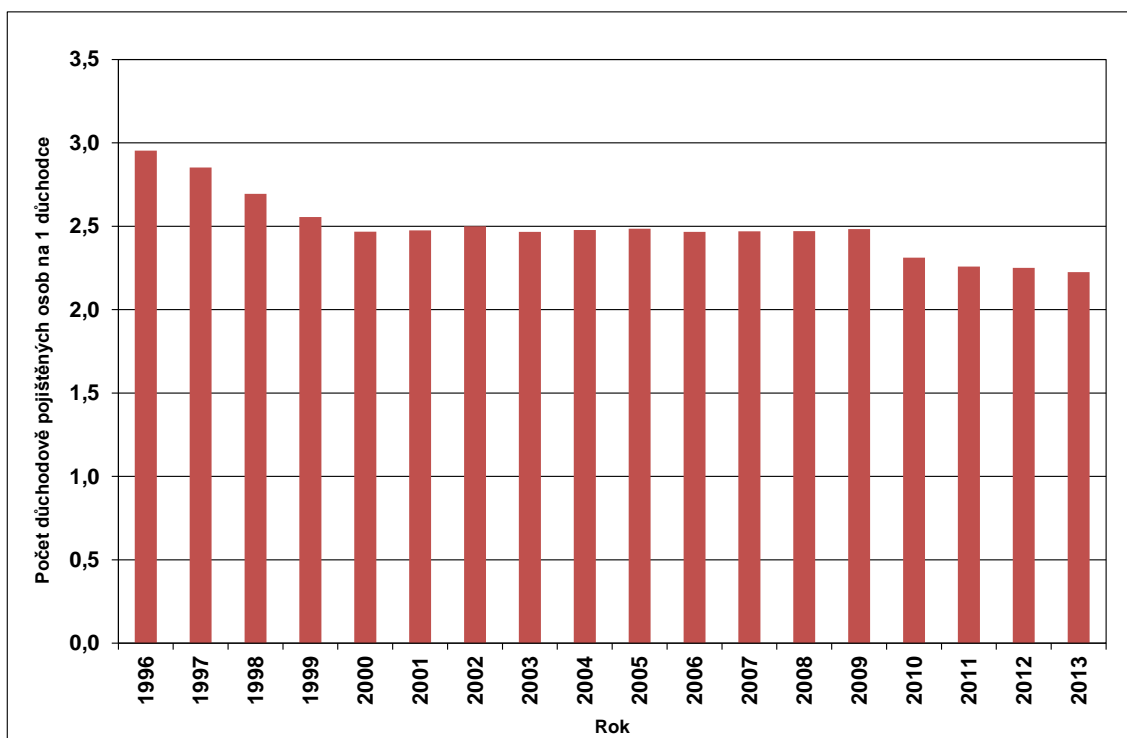
Obr. 16 – Podíl počtu starobních důchodců na počtu důchodově pojištěných osob v %, Česká republika, 1996–2013

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku.

Zdroj: Data: ČSSZ, 2013b, vlastní výpočet, obrázek autorky.

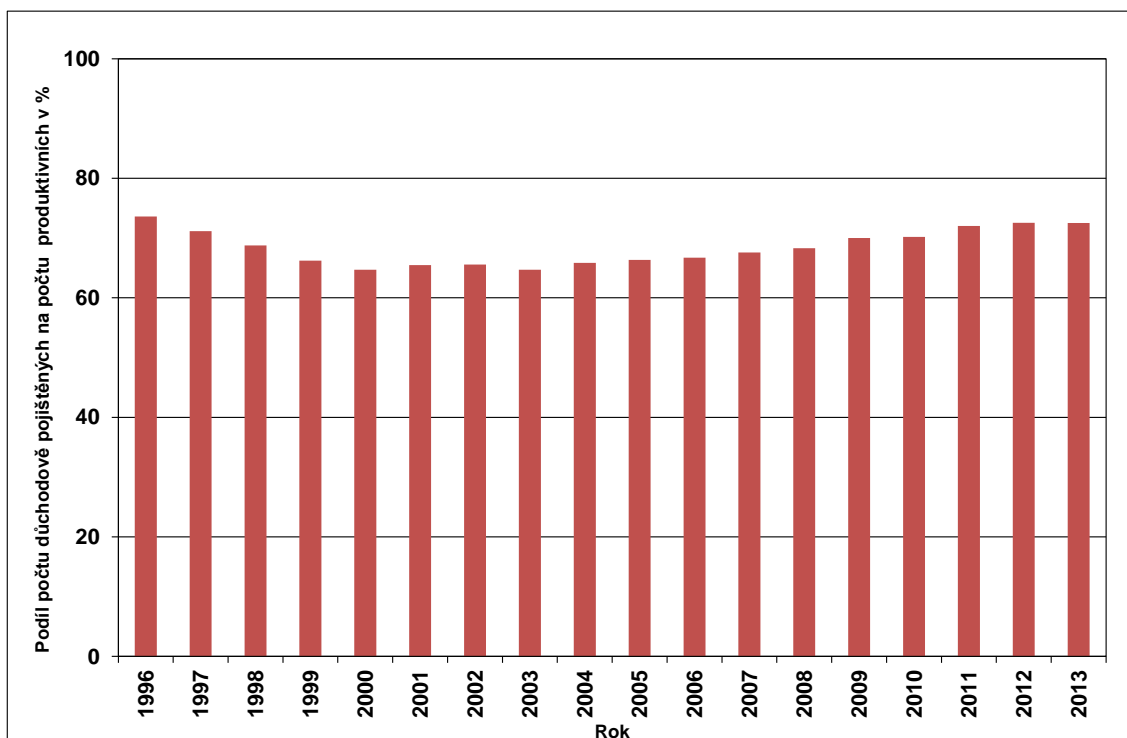
Obr. 17 – Počet důchodově pojištěných osob na jednoho starobního důchodce, Česká republika, 1996–2013

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku.

Zdroj: Data: ČSSZ, 2013b, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Obr. 18 – Podíl počtu důchodově pojištěných osob z počtu osob v produktivním věku 15–64 let v %, Česká republika, 1996–2013

Pozn.: Stav ke konci kalendářního roku.

Zdroj: Data: Důchodové pojištění – ČSSZ, 2013b, počet osob v produktivním věku 15–64 let – ČSÚ, 2014e, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Podíl počtu důchodově pojištěných (pojištěnců) na počtu osob v produktivním věku, tj. na věkové skupině 15–64 let, vykazoval stejně mírně rozkolísaný průběh, jako vývoj skutečného počtu důchodově pojištěných (viz obr. 18) a v období let 1998–2008 se pohyboval pod hranicí 70 %. Zatímco se podíl počtu starobních důchodců na počtu pojištěnců mezi roky 1996 a 2013 zvýšil, podíl počtu pojištěnců na počtu osob v produktivním věku v populaci se ve stejném období dokonce mírně snížil ze 73,6 % v roce 1996 na 72,5 % v roce 2013.

Zatímco počet starobních důchodců po celé sledované období rostl, počet osob důchodově pojištěných, tj. osob, které odváděly do systému důchodového pojištění pojistné, mírně kolísal, a i když se zvyšoval, tempo růstu počtu důchodově pojištěných neodpovídalo tempu, jakým rostl počet starobních důchodců. V dlouhodobé perspektivě může takový ne zcela příznivý trend vývoje důchodově pojištěných znamenat pro systém důchodového pojištění značné riziko z pohledu finanční udržitelnosti, protože pojistné, které důchodově pojištění odvádějí, je jediným příjmem tohoto systému.

Jednou z možností, kterou může systém důchodového pojištění zmírňovat nárůst počtu starobních důchodců, je úprava podmínek nároku na starobní důchod. Pro získání nároku na starobní důchod je třeba současně splnit dvě podmínky (viz podkapitola 4.1), těmi jsou potřebná doba pojištění a důchodový věk. Proto v důchodovém pojištění dochází od roku 1996 k prodlužování potřebné doby pojištění a zvyšování věku odchodu do důchodu. Zvyšování důchodového věku v období let 1996–2013 je věnována následující část této kapitoly.

4.3 Důchodový věk v České republice v období 1996–2013

Věková hranice odchodu do důchodu, nebo jinými slovy důchodový věk, je fundamentálním parametrem systému základního důchodového pojištění. Správné nastavení důchodového věku je pro dlouhodobou finanční udržitelnost celého systému nezbytné (MPSV, 2011). Proto je důchodovému věku a jeho změnám věnována samostatná podkapitola této práce.

Ke změnám v nastavení důchodového věku docházelo v průběhu celé existence systému důchodového pojištění na území dnešní ČR, tyto změny jsou zmíněny v kapitole 3, této práce.

Kvůli provázanosti důchodového věku se systémem základního důchodového pojištění, bylo pro detailnější popis změn důchodového věku zvoleno stejné období, jaké bylo zvoleno pro popis systému základního důchodového pojištění, tedy období let 1996–2013.

Právní úprava důchodového pojištění, která v České republice platila do roku 1995 – zákon o sociálním zabezpečení z roku 1964 (viz podkapitola 3.4) stanovovala důchodový věk mužů na 60 let, pro ženy byl důchodový věk stanoven na 53–57 let podle počtu vychovaných dětí (MPSV, 2014a).

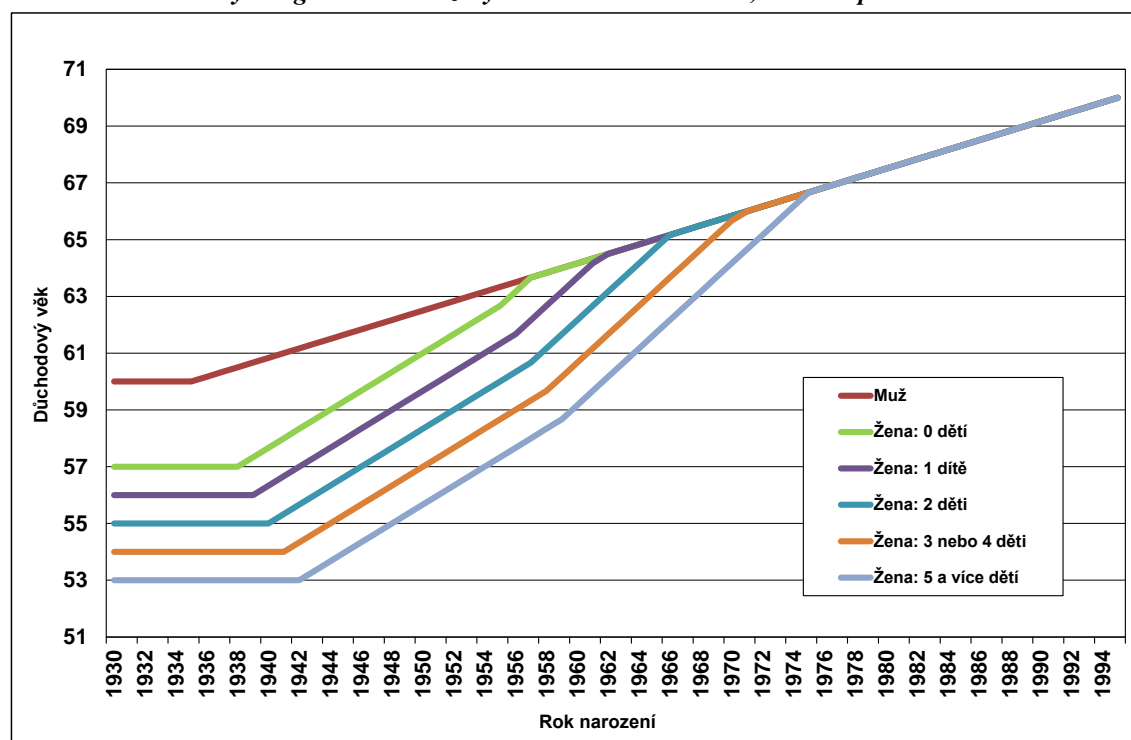
První změnu důchodového věku v období let 1996–2013 přinesl zákon o důchodovém pojištění, který nabyl účinnosti 1. ledna 1996 (viz podkapitola 4.1). Důchodový věk se začal postupně zvyšovat, a to u mužů za každý rok o dva měsíce z původních 60 let (pro narozené do roku 1935) na 62 let (pro narozené v letech 1936–1947), u žen byl mechanismus stejný, nicméně tempo zvyšování bylo vzhledem k nižšímu původnímu věku 53–57 let (v závislosti na počtu vychovaných dětí) nastaveno na čtyři měsíce za každý rok na cílových 57–61 let (MPSV, 2014a).

V roce 2003 bylo rozhodnuto o posunutí důchodového věku, a to stejným tempem, jako v předchozí právní úpravě, až na 63 let (pro narozené v letech 1948–1953) u mužů a 59–63 let u žen a byl přijat zákon č. 425/2003 Sb. (MPSV, 2014a).

Další zvyšování důchodového věku přinesl zákon č. 306/2008 Sb., důchodový věk mužů se posunul na věkovou hranici 65 let (pro narozené v letech 1954–1965 a mladší), u žen se posunul k věku 62–65 let. Důchodový věk 65 let stejný pro muže a bezdětné ženy měl být dosažen v roce 2030 (MPSV, 2014a).

O zatím posledním zvýšení důchodového věku bylo rozhodnuto v roce 2011. Zákon č. 135/2011 Sb. se však odlišuje tím, že proces zvyšování důchodového věku nemá stanovenou pevnou cílovou hranici (viz obr. 19). Důchodový věk mužů se bude zvyšovat stále o dva měsíce za rok. U žen bylo přistoupeno k dočasnému zrychlení tempa zvyšování důchodového věku, a to o 6 měsíců za každý rok (od ročníku narození 1956). Důvodem byla snaha o rychlejší sjednocení důchodového věku mužů a žen (bez ohledu na počet vychovaných dětí), k tomu by mělo dojít v roce 2041 pro ročník narození 1975 – důchodový věk bude 66 let 8 měsíců. Po tomto sjednocení důchodového věku obou pohlaví by se tempo zvyšování důchodového věku mělo vrátit na dva měsíce za každý rok pro všechny (MPSV, 2014a).

Obr. 19 – Důchodový věk generací narozených v období 1930–1995, Česká republika

Zdroj: MPSV, 2012.

Nastavení tempa zvyšování důchodového věku z roku 2011 vycházelo z demografické prognózy Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy z roku 2010 a v zásadě odpovídalo očekávanému prodlužování střední délky života při dosažení důchodového věku podle této prognózy (MPSV, 2014a).

Postupné zvyšování důchodového věku se dotýká téměř všech generací. Poslední generací, která nebyla ovlivněna tímto procesem, byla generace narozená v roce 1935. U mužů narozených v roce 1936 došlo ke zvýšení důchodového věku o dva měsíce. Generace mužů

narozená o dvacet let později, v padesátých letech, odchází do důchodu řádově o 3 roky později (konkrétně ročník narození 1953 přesně v 63 letech) oproti nastavení důchodového věku platného před rokem 1996. Pro další generaci mužů ze sedmdesátých let se důchodový věk zvyšuje opět o 3 roky (ročník narození 1971 přesně 66 let). Důchodový věk osoby narozené v roce 1995 je 70 let v roce 2065 (MPSV, 2014a).

Rozhodnutí o dalším prodlužování důchodového věku bylo postupně realizováno s delším časovým předstihem. Zatímco rozhodnutí z roku 1995 mělo dopad bezprostředně na osoby odcházející do důchodu již v roce 1996, tak rozhodnutí z roku 2008 již mělo dopad na generaci osob okolo věku 40 let – tedy v zásadě dvacet let před předpokládaným odchodem do důchodu. Postupně tak s každou další úpravou docházelo k prodlužování předvídatelnosti důchodového věku v budoucnu (MPSV, 2014a).

Problematikou důchodového věku se bude zabývat i následující kapitola, ve které bude naplněn hlavní cíl této práce – bude zhodnocena adekvátnost zvyšování důchodového věku v souvislosti se změnami demografického vývoje, ke kterým došlo v období let 1996–2013.

Kapitola 5

Zhodnocení zvyšování důchodového věku v souvislosti s demografickým vývojem

Demografický vývoj obyvatelstva ČR, který byl popsán a analyzován v kapitole 2 této práce ukazuje, že naše populace stárne a tento trend v blízké budoucnosti ještě zesílí. Demografické stárnutí populace znamená výrazné změny věkové struktury – podíl věkové skupiny obyvatel nad 60 resp. 65 let se zvětšuje a prodlužuje se i naděje dožití těchto věkových skupin. Na zvětšování podílu tzv. seniorské složky populace, které proběhlo v posledních dvou dekadách, i na změny, které jsou prognózovány, musel a bude muset reagovat systém důchodového pojištění tak, aby byla zajištěna jeho stabilita.

Když bylo po roce 1990 přistoupeno k realizaci reformy v celé sociální oblasti, byla její součástí i komplexní důchodová reforma, která vyvrcholila v roce 1995 přijetím zákona o důchodovém pojištění (viz podkapitola 4.1). Od roku 1996 tak byly v rámci reformy upraveny rovněž podmínky nároku na důchod v oblasti důchodového věku. Již tehdy nebylo zvyšování důchodového věku odůvodňováno „pouze“ rostoucí nadějí dožití, ale především požadavkem na stabilizaci doby pobírání důchodu (MPSV, 2014a).

Hlavním cílem předkládané práce je zhodnocení přiměřenosti zvyšování důchodového věku v souvislosti s demografickým vývojem. Zvyšování důchodového věku patřilo k opatřením, které měly stabilizovat systém důchodového pojištění vzhledem k vývoji věkové struktury obyvatelstva. To, zda zvyšování důchodového věku korespondovalo s demografickým vývojem a jeho změnami v období 1996–2013, bude v dalších částech této kapitoly posouzeno za pomoci tří kritérií. Prvním kritériem bude vliv zvyšování důchodového věku na index závislosti poproduktivní a produktivní složky populace a počty starobních důchodců. Druhým kritériem pro zhodnocení adekvátnosti zvyšování důchodového věku v souvislosti s demografickým vývojem bude očekávaná doba pobírání důchodu. A třetím kritériem bude mezinárodní srovnání důchodového věku a průměrné doby pobírání důchodu v České republice s dalšími rozvinutými zeměmi. Proto bude, z pohledu systému důchodového pojištění, za projev adekvátnosti a opodstatněnosti zvyšování důchodového věku vzhledem ke změnám v demografickém vývoji, považováno zmírnění nárůstu indexu závislosti poproduktivní a poproduktivní složky populace a zmírnění nárůstu počtu starobních důchodců. Dále stabilizace a zkrácení očekávané doby pobírání důchodu v řádu jednotek let, zejména u žen, vzhledem k jejich nižšímu důchodovému

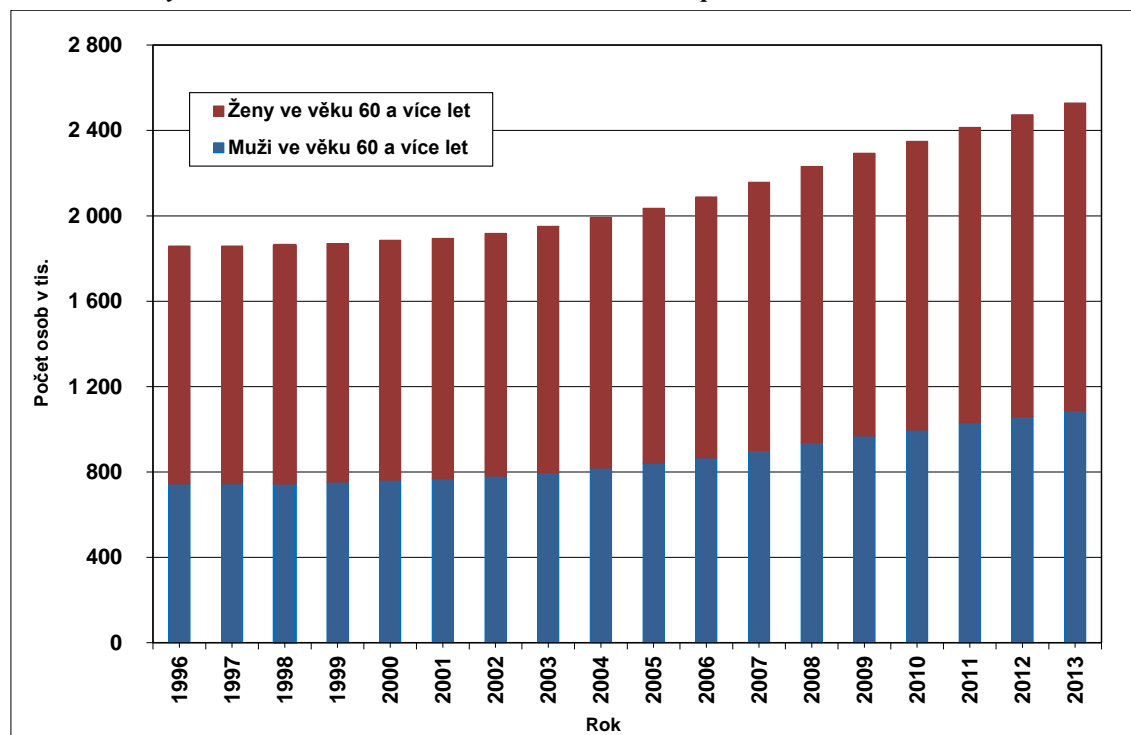
věku. Z mezinárodního pohledu je žádoucí, aby se trend zvyšování důchodového věku v ČR vyvíjel podobně jako v ostatních vyspělých státech.

Aby mohl být naplněn výše popsáný cíl práce, budou nejprve v úvodní části této kapitoly podrobněji analyzovány změny v početnosti a struktuře věkové skupiny 60 a více let obyvatelstva ČR v období let 1996–2013, smyslem je ukázat, na jaké změny v demografickém vývoji musel systém základního důchodového pojištění reagovat. Důvodem, proč byl zvolen věk 60 let, je skutečnost, že důchodový věk mužů se ve sledovaném období pohyboval těsně nad touto hranicí a důchodový věk žen se v závislosti na počtu vychovaných dětí také pohyboval kolem této hranice. Období let 1996–2013 bylo zvoleno, protože se důchodový systém v tomto období vyvíjel poměrně dynamicky právě v oblasti důchodového věku. Během tohoto poměrně krátkého období se důchodový věk zvyšoval celkem čtyřikrát (viz podkapitola 4.3), zatímco mezi roky 1945 až 1995 se důchodový věk měnil pouze dvakrát a pokaždé se snižoval (viz podkapitola 3.4).

5.1 Početní a strukturální změny věkové skupiny 60 a více let obyvatelstva České republiky v období 1996–2013

V této podkapitole budou popsány početní a strukturální změny věkové skupiny 60 a více let obyvatelstva ČR, ke kterým došlo v období 1996–2013.

Obr. 20 – Počty mužů a žen ve věku 60 a více let v tis., Česká republika, 1996–2013

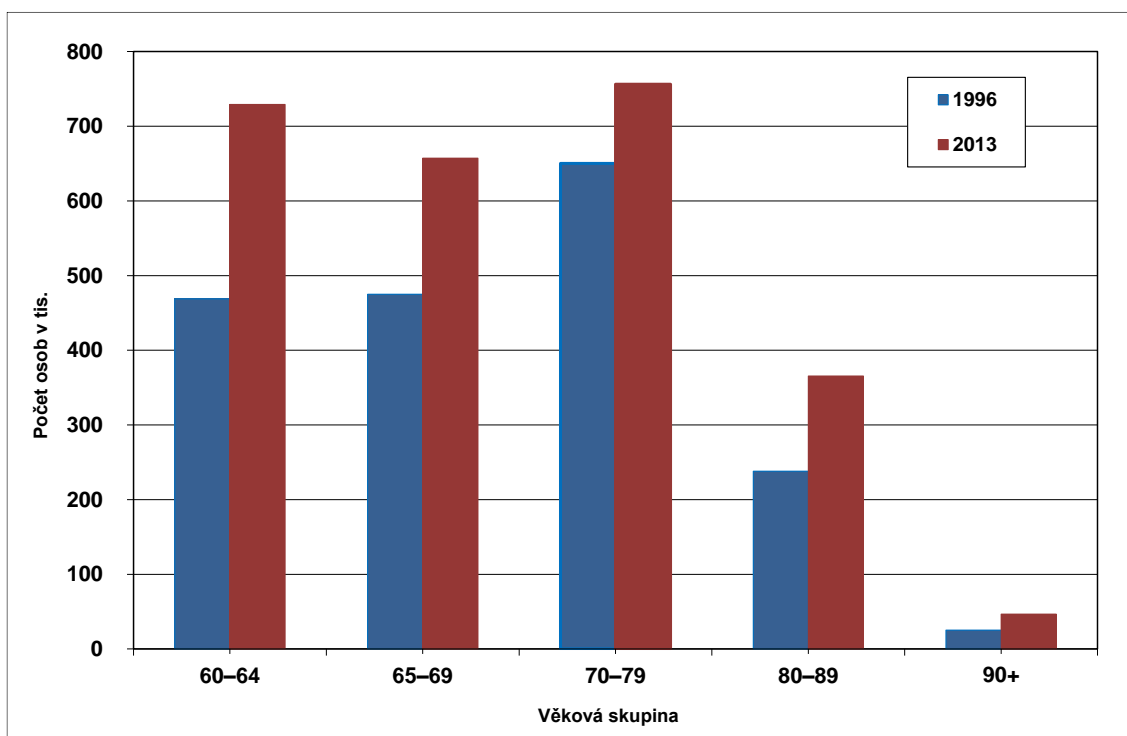
Pozn.: Stav k 1. 7. kalendářního roku.

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014c, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Počet osob ve věku 60 a více let se mezi roky 1996 a 2013 zvýšil o téměř 670 tisíc, z toho bylo 340 tisíc mužů a 330 tisíc žen (viz obr. 20). Výrazně se proměnila i věková struktura této skupiny obyvatelstva (viz obr. 21). Z pohledu věkové struktury došlo k největšímu nárůstu

počtu osob ve věkové skupině 60–64 let a 65–69 let. Výrazný byl i nárůst počtu obyvatel v nejstarších věkových skupinách nad 80 let.

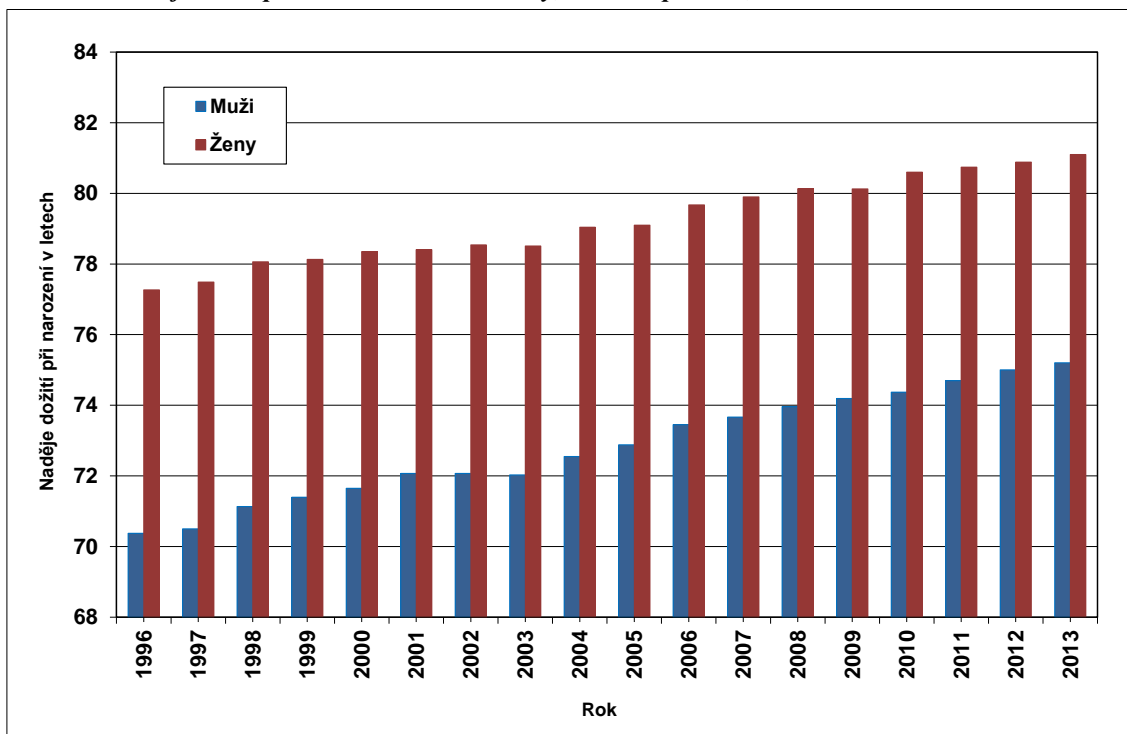
Obr. 21 – Věková struktura obyvatelstva ve věku 60 a více let – obě pohlaví, v tis., Česká republika, 1996 a 2013

Pozn.: Stav k 1. 7. kalendářního roku.

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014c, vlastní výpočet, obrázky autorky.

Obr. 22 – Naděje dožití při narození – muži a ženy, Česká republika, 1996–2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014b, obrázky autorky.

Jedním z důvodů, proč došlo ke zvýšení počtu obyvatel ve věku 60 a více let, byl přechod silných populačních ročníků narozených těsně po druhé světové válce a na počátku padesátých let minulého století (viz oddíl 2.1.1) přes tuto věkovou hranici.

Dalším faktorem, který velmi silně ovlivňuje věkovou strukturu populace ČR, je dlouhodobé snižování úmrtnosti populace (viz podkapitola 2.1). Zlepšující se úmrtnostní poměry způsobují růst naděje dožití nejen při narození, ale i v dalších věcích.

V souvislosti s celkovým snížením úmrtnosti populace ČR, ke kterému došlo v období 1996–2013, bylo zkoumáno, ve kterých věkových skupinách v rámci celé populace, došlo, mezi roky 1996 a 2013, k největšímu zlepšení úmrtnostních poměrů.

To zda a jakou měrou došlo ke zlepšení úmrtnostních poměrů v jednotlivých věcích nebo věkových skupinách, lze určit za pomoci jedné z metod demografické analýzy. Je to metoda jednorozměrné dekompozice, jejímž autorem je R. Pressat. Tato metoda umožňuje rozdíl v naději dožití při narození mezi konkrétními roky rozložit na příspěvky jednotlivých věků nebo věkových skupin. Tak je možné zjistit, které věky nebo věkové skupiny k tomuto rozdílu přispěly nejvíce. U věkové skupiny s největším příspěvkem došlo k největšímu zlepšení úmrtnostních poměrů (Pressat, 1995).

Na základě vývojových trendů úmrtnosti, které byly popsány v oddíle 2.1.2 této práce, bylo možné předpokládat, že k největšímu zlepšení úmrtnostních poměrů mezi roky 1996 a 2013 došlo právě ve věkových skupinách 60 a více let u obou pohlaví.

Pro ověření správnosti uvedeného předpokladu byla využita metoda jednorozměrné dekompozice rozdílů naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013. Naděje dožití při narození u mužů se v období 1996–2013 prodloužila o 4,8 roku – ze 70,4 roku na 75,2 roku. Naděje dožití při narození u žen se ve stejném období prodloužila o 3,8 roku – ze 77,3 roku na 81,1 roku. V tomto období došlo také ke snížení rozdílu naděje dožití při narození mezi pohlavími. V roce 1996 byl rozdíl naděje dožití při narození mužů a žen 6,9 roku, v roce 2013 byl tento rozdíl 5,9 roku – tedy o celý rok nižší (viz obr. 22).

Dekompozice rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 byla provedena odděleně za obě pohlaví. Výpočet příspěvků jednotlivých věkových skupin k rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 byl proveden podle následující rovnice (Pressat, 1995, s. 279, Rathouská, 2013, s. 24):

$$\Delta_{(x,x+n)} = (e_x^A - e_x^B) * \frac{l_x^A + l_x^B}{2 * l_0} - (e_{x+n}^A - e_{x+n}^B) * \frac{l_{x+n}^A + l_{x+n}^B}{2 * l_0}$$

kde

A, B – označuje srovnávané populace

e_x^A, e_x^B – označuje hodnotu naděje dožití v přesném věku x populace A, B

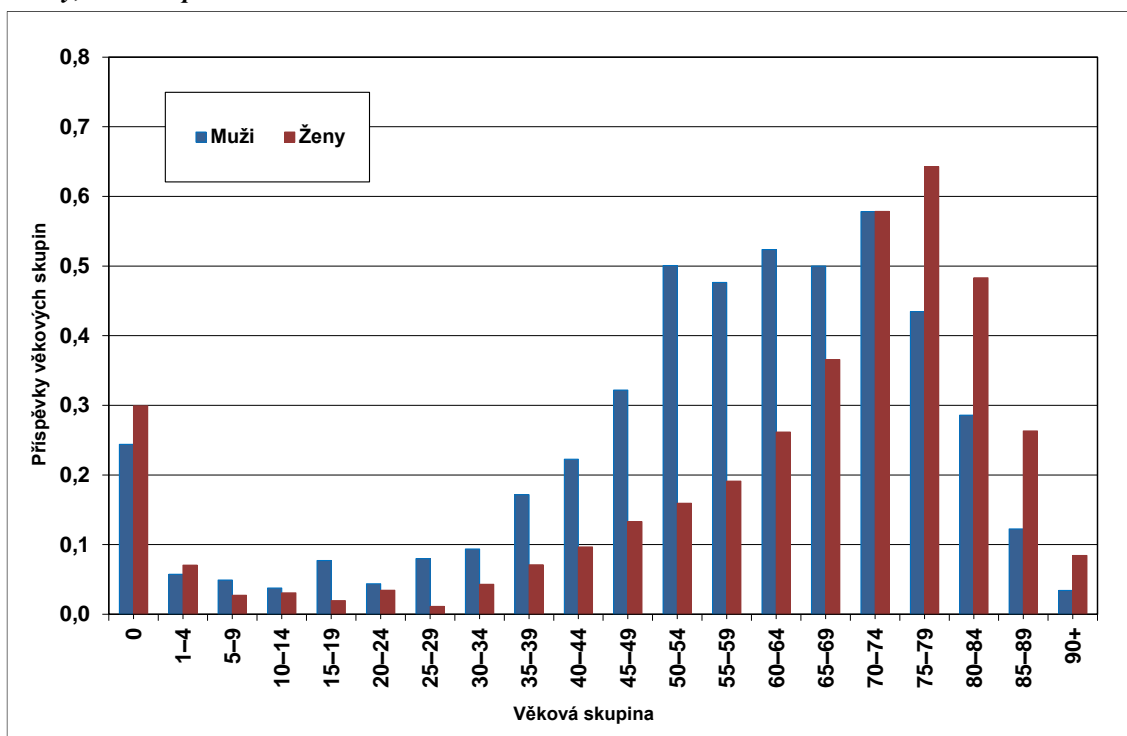
e_{x+n}^A, e_{x+n}^B – označuje hodnotu naděje dožití v přesném věku $x + n$ populace A, B

l_x^A, l_x^B – označuje tabulkový počet dožívajících se přesného věku x populace A, B

l_{x+n}^A, l_{x+n}^B – označuje tabulkový počet dožívajících se přesného věku $x + n$ populace A, B

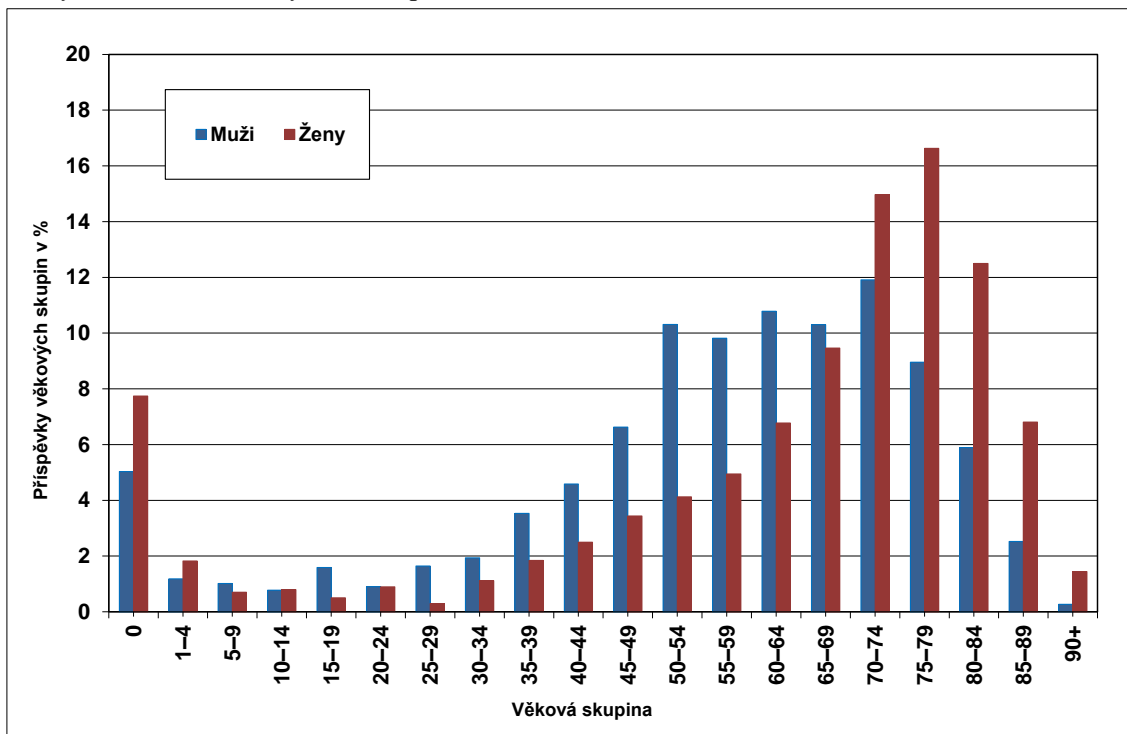
l_0 – označuje kořen úmrtnostní tabulky

Obr. 23 – Příspěvky věkových skupin k rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 – muži a ženy, Česká republika

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014d, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Obr. 24 – Příspěvky věkových skupin k rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 – muži a ženy v % z celkové změny, Česká republika

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014d, vlastní výpočet, obrázek autorky.

K rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 u mužů nejvíce přispěly věkové skupiny 60–64 let a 70–74 let (viz obr. 23). Příspěvek věkové skupiny 60–64 let k rozdílu naděje dožití při narození mužů mezi roky 1996 a 2013 činil 0,52 roku tj. 10,8 % z celkové

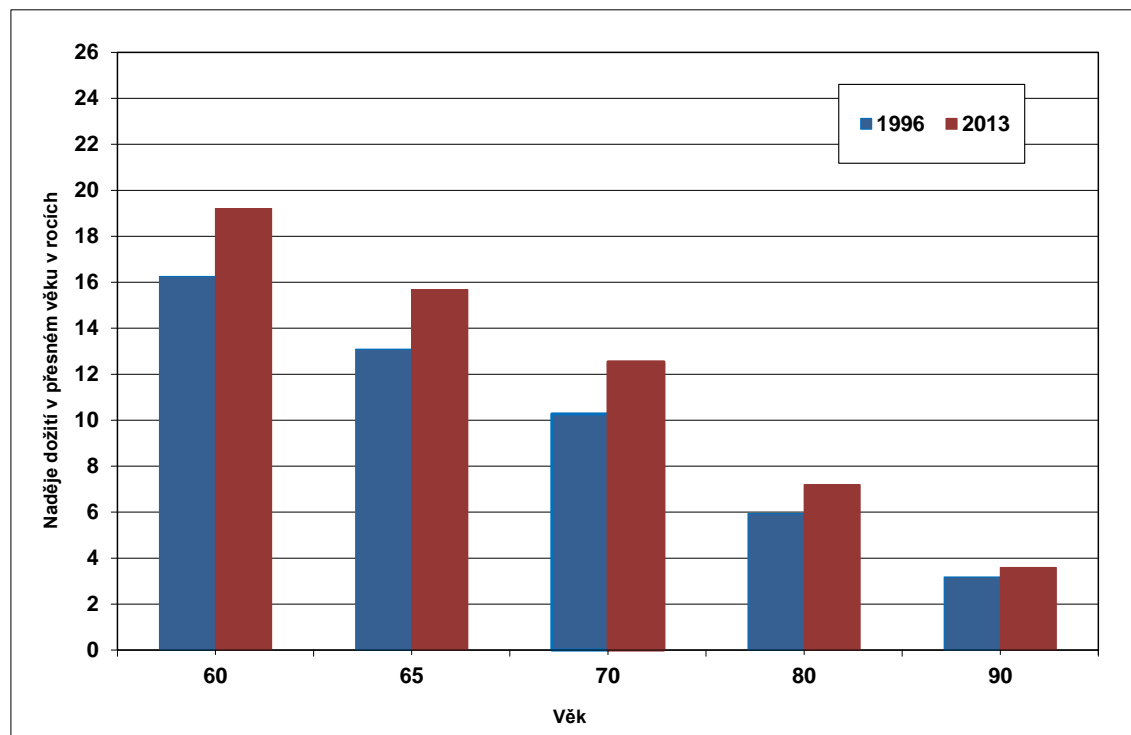
změny, věková skupina 70–74 let přispěla hodnotou 0,58 roku tj. 11,9 % z celkové změny (viz obr. 24).

K rozdílu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 u žen nejvíce přispěly věkové skupiny 70–74 let a 75–79 let (viz obr. 23). Příspěvek věkové skupiny 70–74 let byl 0,58 roku tj. 14,9 % z celkové změny, věková skupina 75–79 let přispěla k rozdílu naděje dožití při narození žen mezi roky 1996 a 2013 hodnotou 0,64 tj. 16,6 % z celkové změny (viz obr. 24).

Věková skupina 60 let a více let přispěla u mužů k nárůstu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 o 2,5 roku, což představovalo 50,6 % z celkové změny (viz obr. 24). U žen přispěla věková skupina 60 a více let k nárůstu naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 o 2,7 roku, což představovalo 68,5 % z celkové změny (viz obr. 24).

Z výsledků provedeného výpočtu tedy vyplynulo, že v rámci celé populace došlo k největšímu zlepšení úmrtnostních poměrů ve věkových skupinách 60 a více let u obou pohlaví (viz výše). Předpoklad, že k největšímu zlepšení úmrtnostních poměrů mezi roky 1996 a 2013 došlo u obou pohlaví ve věkových skupinách 60 a více let, byl správný. I když z analýzy příspěvků jednotlivých věkových skupin k rozdílu v naději dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 bylo u mužů patrné snížení úmrtnosti již ve středním věku (35–49 let) a výrazné snížení úmrtnosti bylo již ve věkových skupinách 50 a více let (viz obr. 23). U žen se projevilo výrazné snížení úmrtnosti zejména ve věcích nad 70 let (viz obr. 23).

Obr. 25 – Porovnání naděje dožití v přesném věku 60, 65, 70, 80 a 90 let – muži, Česká republika, 1996 a 2013

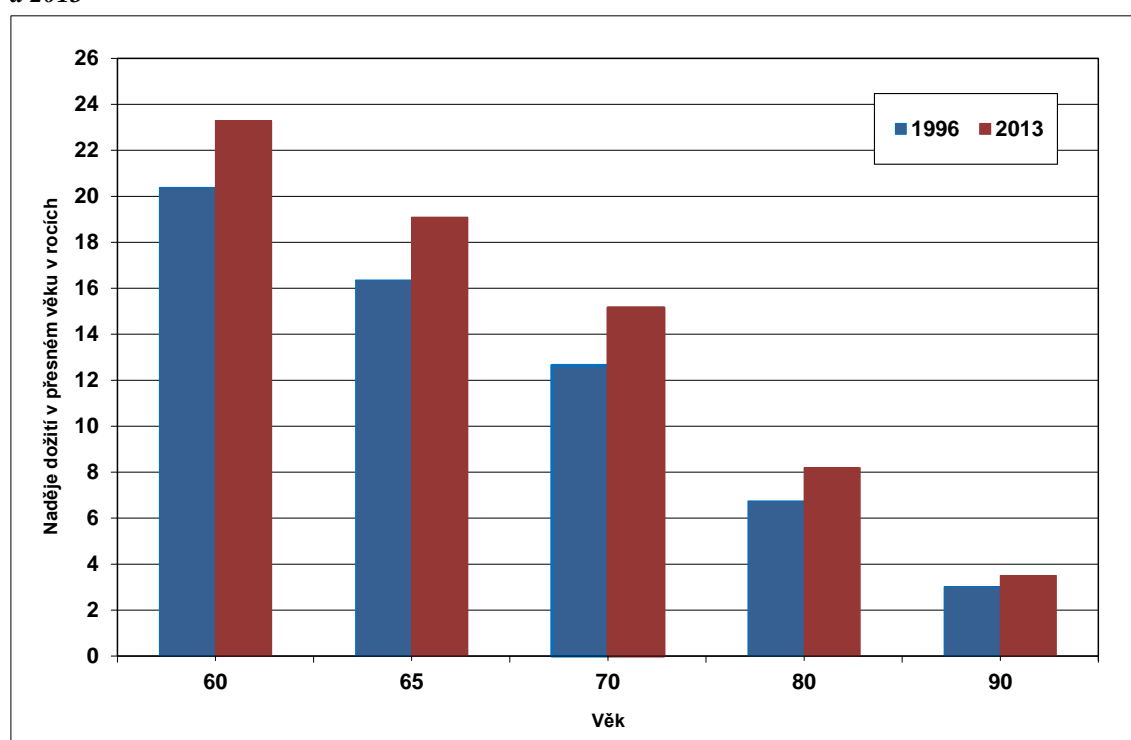
Zdroj: Data: ČSÚ, 2014d, vlastní výpočet, obrázky autorky.

Z dekompozice rozdílů naděje dožití při narození mezi roky 1996 a 2013 také vyplynulo, že se zlepšily úmrtnostní poměry ve všech věkových skupinách populace (viz obr. 23) a tak bylo možné konstatovat, že došlo k celkovému snížení úmrtnosti obyvatelstva České republiky.

Zlepšování úmrtnostních poměrů znamenalo prodloužení naděje dožití. Pro znázornění změny naděje dožití ve věcích nad 60 let, ke které došlo mezi roky 1996 a 2013, byly vybrány věky 60, 65, 70, 80 a 90 let a byla porovnána naděje dožití mužů a žen v těchto vybraných přesných věcích v letech 1996 a 2013.

Mezi roky 1996 a 2013 došlo k nárůstu naděje dožití ve všech vybraných přesných věcích u obou pohlaví. Naděje dožití v přesném věku 60 let se mezi roky 1996 a 2013 zvýšila u mužů z 16,2 na 19,2 roků, v přesném věku 65 let se naděje dožití zvýšila z 13,1 na 15,7 roků, v přesném věku 70 let se naděje dožití mezi roky 1996 a 2013 zvýšila z 10,3 na 12,5 roků, v přesném věku 80 let se naděje dožití zvýšila o 1,3 roku z 5,9 na 7,2 roků. V přesném věku 90 let byl přírůstek naděje dožití mužů mezi porovnávanými roky poměrně malý – jen 0,4 roku, došlo ke zvýšení naděje dožití z 3,2 roku v roce 1996 na 3,6 roku v roce 2013 (viz obr. 25).

Obr. 26 – Porovnání naděje dožití v přesném věku 60, 65, 70, 80, a 90 let – ženy, Česká republika, 1996 a 2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014d, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Naděje dožití v přesném věku 60 let se mezi roky 1996 a 2013 zvýšila u žen z 20,4 na 23,3 roků, v přesném věku 65 let se naděje dožití zvýšila z 16,4 na 19,1 roků, v přesném věku 70 let se naděje dožití mezi roky 1996 a 2013 zvýšila z 12,6 na 15,2 roků, v přesném věku 80 let se naděje dožití mezi roky 1996 a 2013 zvýšila z 6,7 na 8,2 roků. Při porovnání naděje dožití žen v přesném věku 90 let mezi roky 1996 a 2013, byl také zaznamenán nejmenší přírůstek – jen 0,5 roku (viz obr. 26).

Mezi roky 1996 a 2013 nebyly zaznamenány žádné výrazné rozdíly v prodloužení naděje dožití mezi muži a ženami, ve všech srovnávaných přesných věcích byl přírůstek k naději dožití prakticky stejný u obou pohlaví.

Věková skupina 60 a více let obyvatelstva ČR prošla v období 1996–2013 změnami, které znamenaly početní růst celé této skupiny, ale také změnu věkové struktury uvnitř této skupiny obyvatel, kde došlo k posílení nejstarších věkových skupin 70–79 let a 80 a více let.

Všechny změny věkové skupiny 60 a více let popsané v této podkapitole znamenaly pro systém důchodového pojištění zvýšení počtu důchodců a zároveň prodloužení doby pobírání důchodů. Nástrojem, kterým systém základního důchodového pojištění reagoval na tyto změny, bylo zvýšení věkové hranice odchodu do důchodu. Tímto opatřením se měla prodloužit doba ekonomické aktivity věkové skupiny 60–64 let a mělo dojít k posunu přechodu této věkové skupiny do ekonomické neaktivity a k oddálení čerpání dávek ze systému důchodového pojištění (tj. důchodů). Zároveň mělo toto opatření také částečně zkrátit očekávanou dobu pobírání důchodu (MPSV, 2005). To, zda byl naplněn požadovaný efekt, bude zhodnoceno podle kritérií popsaných v úvodu této kapitoly. Prvnímu z hodnotících kritérií bude věnována následující podkapitola.

5.2 Indexy závislosti, změny počtu osob v důchodovém věku a starobních důchodců v období 1996–2013

V této podkapitole bude přiměřenost zvyšování důchodového věku v období 1996–2013 hodnocena z pohledu jeho vlivu na index závislosti poproduktivní a produktivní složky populace a počty starobních důchodců.

Index závislosti udává, kolik osob ve věku 65 a více let připadá na 100 osob ve věku 15–64 let. Ukazuje vlastně vzájemný poměr poproduktivní a produktivní složky populace (ČSÚ, 2013c). Můžeme se setkat i s názvem index závislosti seniorů nebo index šedého zatížení. Pro průběžně financovaný důchodový systém a jeho dlouhodobou udržitelnost je tento poměr mezi produktivní složkou populace, která ovlivňuje počet plátců pojistného – tedy příjmovou část systému důchodového pojištění a poproduktivní složkou populace, která ovlivňuje počet důchodců – tedy výdajovou část systému důchodového pojištění, klíčový (viz podkapitola 4.2).

Proto, aby mohl být ilustrován efekt zvyšování důchodového věku na vývoj poměru poproduktivní a produktivní složky populace, byla pro účely této práce definice indexu závislosti upravena tak, že za hranici ekonomické aktivity byl považován důchodový věk. Byly vytvořeny dva upravené indexy závislosti pro muže – index A^m a index B^m a dva upravené indexy závislosti pro ženy – index C^z a index D^z , jejich přesné definice budou uvedeny dále v textu. Tyto upravené indexy budou odděleně podle pohlaví porovnány za účelem zhodnocení přiměřenosti zvyšování důchodového věku v souvislosti s demografickým vývojem, kdy bude za požadovaný efekt považováno zmírnění nárůstu indexu závislosti.

Před samotným popisem upravených indexů ekonomické závislosti je třeba zopakovat, že před rokem 1996 byl důchodový věk mužů 60 let a od roku 1996 se začal zvyšovat o dva měsíce za každý kalendářní rok (viz podkapitola 4.3). Vzhledem k tomu, že ženy mají důchodový věk diferencovaný v závislosti na počtu vychovaných dětí, byly pro následující porovnání indexů ekonomické závislosti vybrány ženy se dvěma dětmi, jejichž věk odchodu do důchodu se pohybuje ve středu intervalu důchodových věků žen. Před rokem 1996 byl

důchodový věk žen se dvěma dětmi 55 let. Od roku 1996 se důchodový věk všech žen také začal zvyšovat, ale rychlejším tempem než u mužů, ženám se dvěma dětmi se důchodový věk začal zvyšovat o čtyři měsíce za každý kalendářní rok a po zvýšení v roce 2011 o šest měsíců za každý kalendářní rok (viz podkapitola 4.3).

Definice indexů závislosti byla pro účely této práce modifikována v souvislosti s důchodovým věkem mužů a žen. Výpočet jednotlivých upravených indexů závislosti byl proveden podle následujících vzorců:

$$Index A^m = \frac{P_{60+}^m}{P_{15-59}^m} * 100$$

kde

P_{60+}^m – označuje počet mužů ve věku 60 a více let

P_{15-59}^m – označuje počet mužů ve věku 15–59 let

$$Index B^m = \frac{P_{DV+}^m}{P_{15-DV}^m} * 100$$

kde

DV – označuje platný důchodový věk mužů v konkrétním roce

P_{DV+}^m – označuje počet mužů v platném důchodovém věku a starších

P_{15-DV}^m – označuje počet mužů ve věku 15 let až platný důchodový věk

$$Index C^{\check{z}} = \frac{P_{55+}^{\check{z}}}{P_{15-54}^{\check{z}}} * 100$$

kde

$P_{55+}^{\check{z}}$ – označuje počet žen ve věku 55 a více let

$P_{15-54}^{\check{z}}$ – označuje počet žen ve věku 15–54 let

$$Index D^{\check{z}} = \frac{P_{DV+}^{\check{z}}}{P_{15-DV}^{\check{z}}} * 100$$

kde

DV – označuje platný důchodový věk žen v konkrétním roce

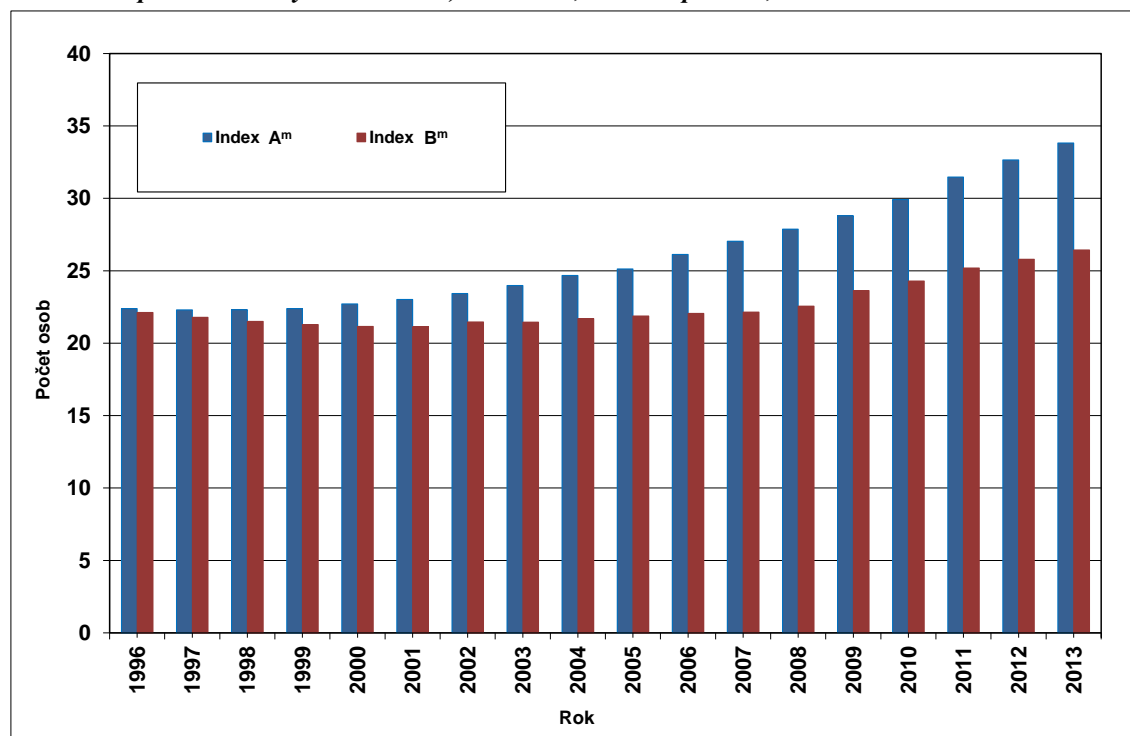
$P_{DV+}^{\check{z}}$ – označuje počet žen v platném důchodovém věku a starších

$P_{15-DV}^{\check{z}}$ – označuje počet žen ve věku 15 let až platný důchodový věk

V letech, kdy důchodový věk nebyl tvořen celým rokem, ale celým rokem a určitým počtem měsíců, byl výpočet (pro účely této práce) prováděn jako v následujícím příkladu: v roce, kdy byl důchodový věk mužů 61 let a 4 měsíce byl počet osob v daném věku tj. 61 let rozdělen a jedna třetina z tohoto počtu byla přičtena k osobám v ekonomicky aktivním věku 15–60 let a dvě třetiny z počtu osob ve věku 61 let byly přičteny k osobám v ekonomicky neaktivním věku 62 a více let. Proto je v definicích upravených indexů uváděn platný důchodový věk jak u počtu osob v produktivním věku tak i u osob v poproduktivním věku.

Index A^m znázorňuje, jak by se v období 1996–2013 vyvíjel index závislosti poproduktivní a produktivní složky populace u mužů, pokud by důchodový věk mužů byl 60 let stejně jako před rokem 1996. Index závislosti mužů by stoupl z 22 osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15–59 let v roce 1996 na 34 osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15–59 let v roce 2013 (viz obr. 27).

Obr. 27 – Upravené indexy závislosti A^m , B^m – muži, Česká republika, 1996–2013

Pozn.: Index A^m , B^m – definice viz podkapitola 5.2.

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014e, vlastní výpočet, obrázek autorky.

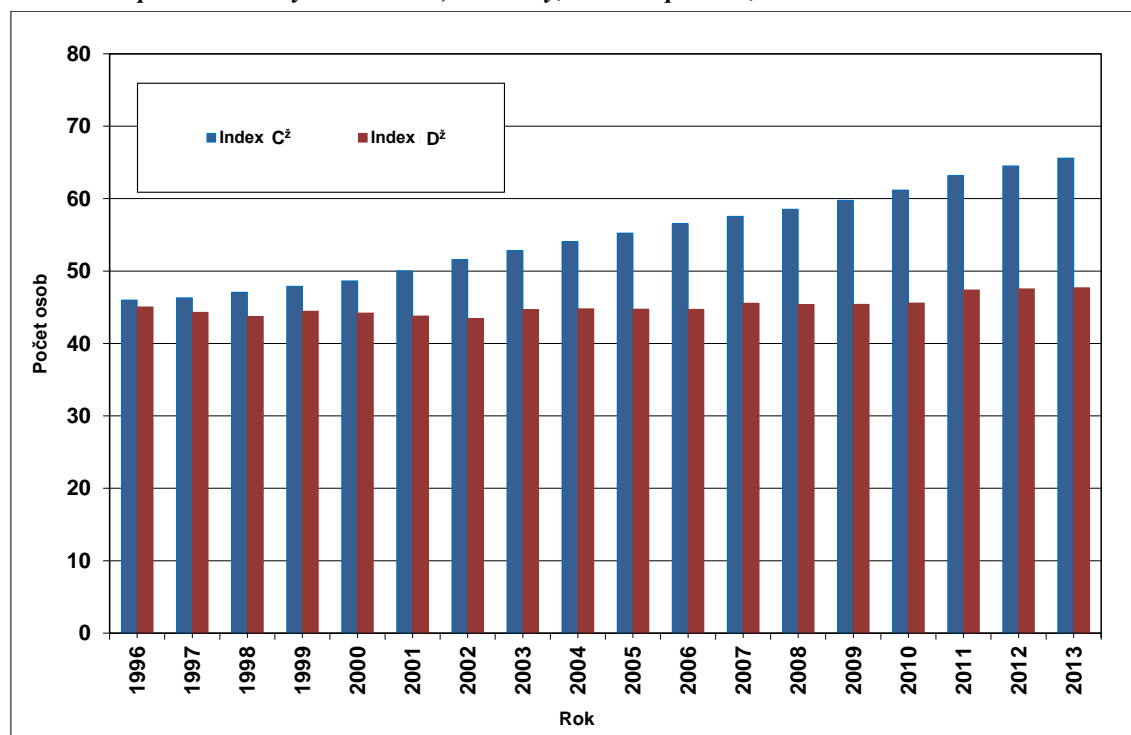
Index B^m ukazuje reálný vývoj indexu závislosti poproduktivní a produktivní složky populace mužů, protože je brán v potaz platný důchodový věk mužů v období 1996–2013. Index závislosti mužů narostl z 22 osob v platném důchodovém věku a starších na 100 osob ve věkovém intervalu 15 až platný důchodový věk v roce 1996 na 26 osob v platném důchodovém věku a starších na 100 osob ve věkovém intervalu 15 až platný důchodový věk v roce 2013 (viz obr. 27). Z porovnání indexů A^m a B^m je patrné, jakým efektem zapůsobilo na vzájemný poměr poproduktivní a produktivní složky populace mužů zavedení zvyšování důchodového věku.

Index C^z představuje, jak by probíhal vývoj indexu závislosti poproduktivní a produktivní složky populace u žen v období 1996–2013, pokud by důchodový věk všech žen byl 55 let stejně jako žen se dvěma dětmi před rokem 1996. Pak by se index závislosti žen zvýšil ze 46 osob ve věku 55 a více let na 100 osob ve věku 15–54 let v roce 1996 na 66 osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15–59 let v roce 2013 (viz obr. 28).

Index D^z zobrazuje, jak by vypadal průběh indexu závislosti mezi poproduktivní a produktivní složkou populace žen v období 1996–2013, v případě, že by pro všechny ženy platil důchodový věk žen se dvěma dětmi platný v průběhu tohoto období. Index závislosti žen by za takového předpokladu vzrostl ze 45 osob v platném důchodovém věku a starších na

100 osob ve věkovém intervalu 15 až platný důchodový věk v roce 1996 na 48 osob v platném důchodovém věku a straších na 100 osob ve věkovém intervalu 15 až platný důchodový věk v roce 2013 (viz obr. 28).

Obr. 28 – Upravené indexy závislosti C^z , D^z – ženy, Česká republika, 1996–2013

Pozn.: Index C^z , D^z – definice viz podkapitola 5.2.

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014e, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Index A^m u mužů a index C^z u žen ilustrují, jak by index závislosti poproduktivní a produktivní složky populace ČR rostl v průběhu období 1996–2013, pokud by se důchodový věk neměnil a zůstal by stejný jako před rokem 1996. Ze vzájemného porovnání indexů A^m , B^m u mužů a indexů C^z , D^z u žen vyplývá, že zvyšování důchodového věku v období 1996–2013 zmírnilo nárůst indexu závislosti mezi poproduktivní a produktivní složkou populace ČR.

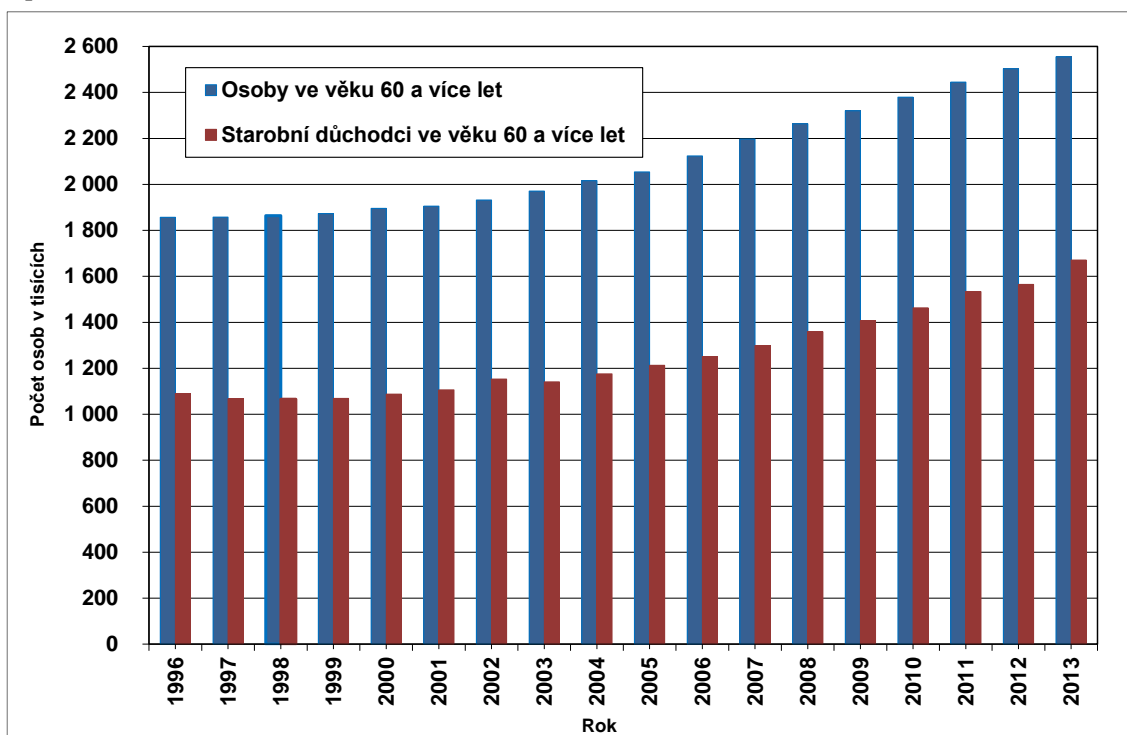
Zvyšování důchodového věku znamenalo mírnější nárůst indexu závislosti mezi poproduktivní a produktivní složkou populace, a to znamenalo i pomalejší početní růst skupiny osob v ekonomicky neaktivním věku, tedy pomalejší početní růst skupiny potenciálních důchodců. Proto budou v této podkapitole zkoumány také změny v počtech obyvatel a starobních důchodců ve věku 60 a více let v období let 1996–2013.

Počet osob ve věku 60 a více let se mezi roky 1996 a 2013 zvýšil o 0,7 mil. (z 1,86 mil. osob v roce 1996 na 2,55 mil. osob v roce 2013) což odpovídá zvýšení počtu o 72,7 %. Počet starobních důchodců se v mezi roky 1996 a 2013 zvýšil o 0,59 mil. osob (z 1,08 mil. osob v roce 1996 na 1,67 mil. osob v roce 2013) což znamená zvýšení počtu o 65,2 % (viz obr. 29). Také podíl starobních důchodců ve věku 60 a více let z celkového počtu osob ve věku 60 a více let zaznamenal mezi roky 1996 a 2013 nárůst o 6,8 p. b. (viz obr. 30).

Dynamika nárůstu počtu osob ve věku 60 a více let byla rychlejší než nárůst počtu starobních důchodců ve věku 60 a více let. Mírně narostl i podíl starobních důchodců ve věku 60 a více let z celkového počtu všech osob ve věku 60 a více let. Z toho vyplývá, že postupné

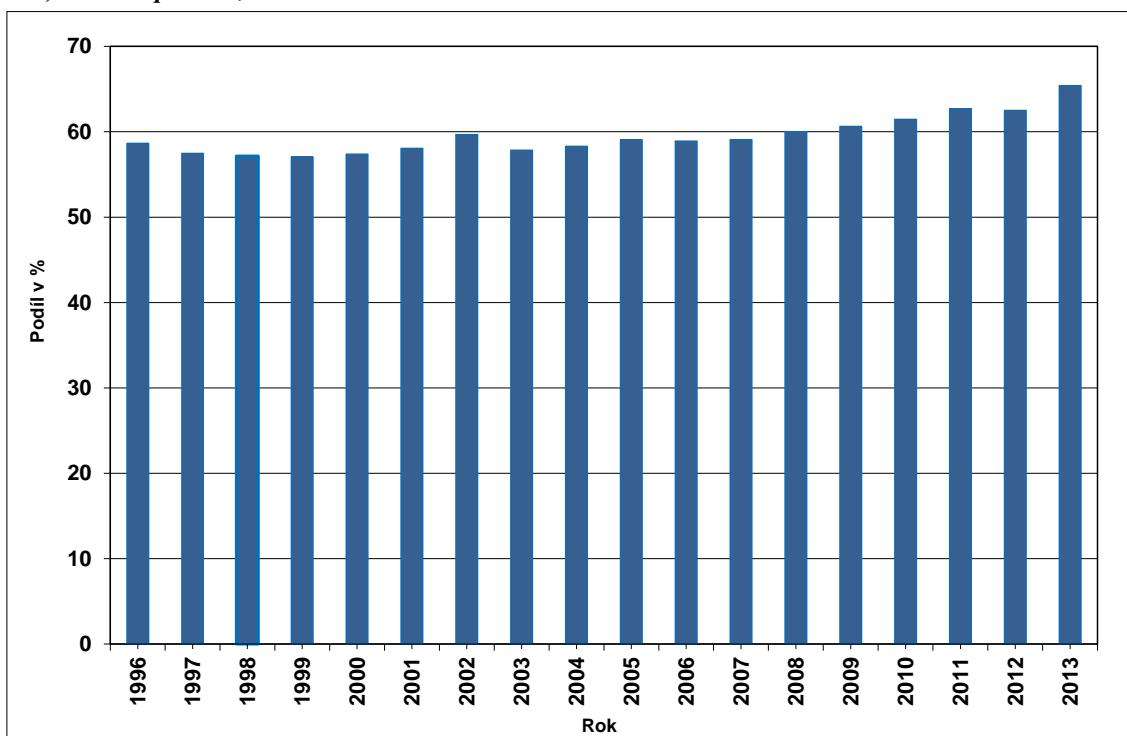
zvyšování důchodového věku v průběhu období 1996–2013 zmírnilo celkový nárůst počtu starobních důchodců.

Obr. 29 – Počet osob a počet starobních důchodců ve věku 60 a více let – obě pohlaví, v tis., Česká republika, 1996–2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014c. ČSSZ, 2013c, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Obr. 30 – Podíl starobních důchodců ve věku 60 a více let z celkového počtu osob ve věku 60 a více let, v %, Česká republika, 1996–2013

Zdroj: Data: ČSÚ, 2014c. ČSSZ, 2013c, vlastní výpočet, obrázek autorky.

Systém důchodového pojištění tak zareagoval na snižování úmrtnosti ve věcích 60 a více let, ke kterému v období 1996–2013 došlo (viz podkapitola 5.1), a zároveň byl zvýšením důchodového věku posunut vstup silných populačních ročníků narozených po druhé světové válce a v první polovině padesátých let minulého století do starobního důchodu, např. pro muže narozeného v roce 1947 se důchodový věk posunul o dva roky na 62 let (viz podkapitola 4.3). Je tedy možné konstatovat, že požadovaný efekt zvyšování důchodového věku v návaznosti na demografický vývoj, kterým bylo zmírnění nárůstu počtu starobních důchodců, byl splněn.

V další podkapitole bude adekvátnost zvyšování důchodového věku posuzována z pohledu očekávané doby pobírání důchodu.

5.3 Očekávaná doba pobírání důchodu

Kritériem pro zhodnocení přiměřenosti zvyšování důchodového věku v souvislosti se změnami demografického vývoje bude v této podkapitole očekávaná doba pobírání důchodu. Očekávaná doba pobírání důchodu je vlastně naděje dožití v přesném věku odchodu do důchodu. Důchodový věk tedy zásadním způsobem ovlivňuje celý systém důchodového pojištění i z pohledu délky pobírání důchodu.

Očekávanou dobu pobírání důchodu, nebo jinak naději dožití v přesném věku odchodu do důchodu, můžeme posuzovat ze dvou hledisek. Buď z pohledu transversálního (průřezového), kdy se jedná o naději dožití v přesném důchodovém věku v daném kalendářním roce, ve kterém platil tento důchodový věk. Nebo z pohledu longitudinálního (generačního), kdy se jedná o naději dožití v přesném důchodovém věku dané generace, kde přesný důchodový věk je důchodovým věkem dané generace.

Vývoj očekávané doby pobírání důchodu bude nejprve zhodnocen z pohledu transversálního. Tento vývoj bude znázorněn u mužů (viz obr. 31) a u žen se dvěma dětmi (viz obr. 32). Ženy se dvěma dětmi byly vybrány, protože jejich důchodový věk je ve středu intervalu důchodových věků žen. Pro každý rok je znázorněn důchodový věk, který byl v tom roce platný a naděje dožití v tomto důchodovém věku v tom daném roce. Pro zobrazení vývoje předpokládané doby pobírání důchodu bylo zvoleno období od roku 1990 do roku 2013. Období 1990–1995 bylo zařazeno záměrně (v obrázcích je toto období odlišeno šrafováním), aby bylo možné porovnat, jak by se pravděpodobně vyvíjela očekávaná doba pobírání důchodu, pokud by nedošlo ke změnám důchodového věku. Jednotlivé popisované etapy zvyšování důchodového věku jsou v obrázcích odlišeny různými odstíny téže barvy.

V letech, kdy důchodový věk nebyl tvořen počtem celých roků, ale určitým počtem roků a měsíců, byla přibližná hodnota naděje dožití v tomto přesném důchodovém věku stanovena podle následujícího vzorce:

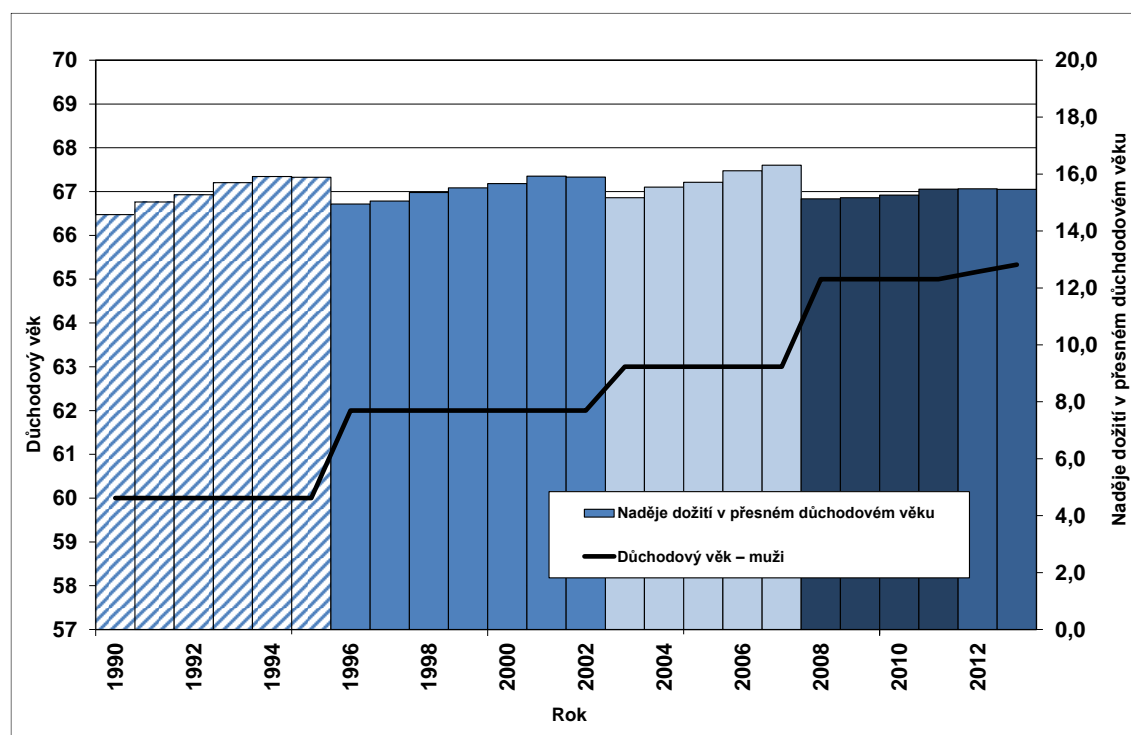
$$e_{DV(R;M)} = e_{DV(R)} - (e_{DV(R)} - e_{DV(R+1)}) * \frac{M}{12}$$

kde

$DV_{(R;M)}$ – označuje důchodový věk, složený z daného počtu let a měsíců

- R – označuje daný počet let z důchodového věku
 M – označuje daný počet měsíců z důchodového věku
 $e_{DV(R;M)}$ – označuje naději dožití v přesném důchodovém věku, který je tvořen určitým počtem let a měsíců
 $e_{DV(R)}$ – označuje naději dožití v důchodovém věku, tj. v daném počtu let z důchodového věku
 $e_{DV(R+1)}$ – označuje naději dožití ve věku o rok vyšším než je důchodový věk, tj. o rok vyšším než je daný počet let

Obr. 31 – Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – muži, Česká republika, 1990–2013

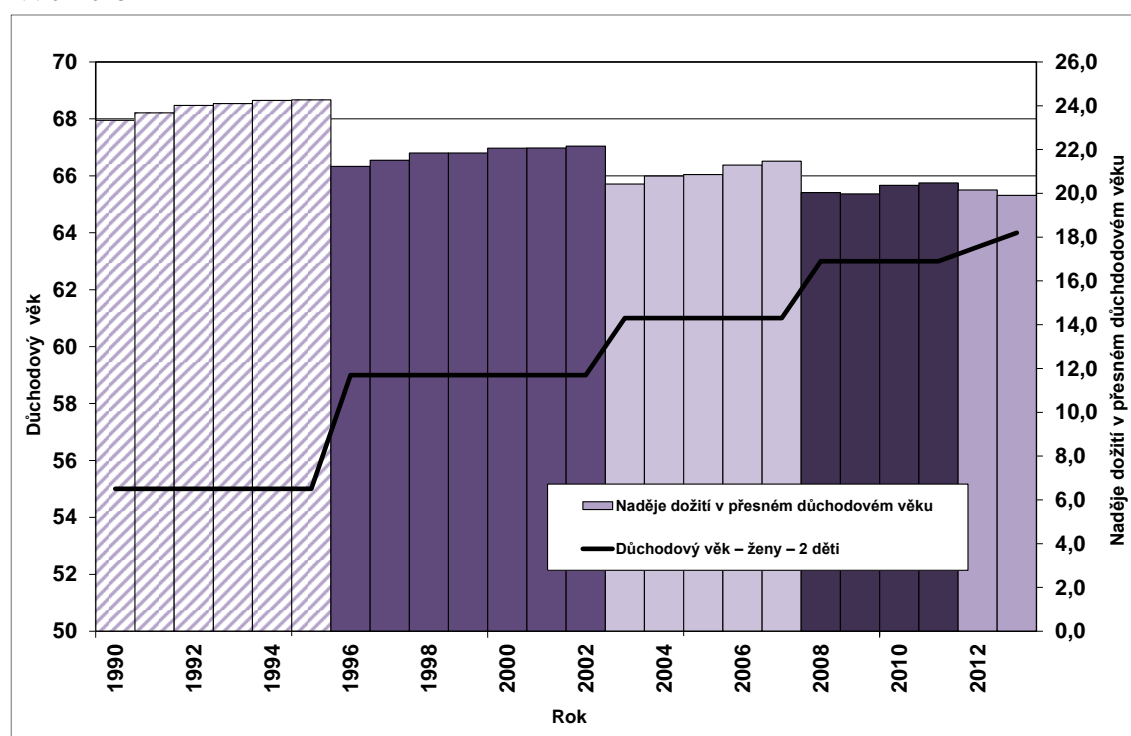
Zdroj: Data: ČSÚ, 2014d a MPSV, 2014a, obrázek autorky.

Před rokem 1996 byl důchodový věk mužů 60 let a očekávaná doba pobírání důchodu se pohybovala kolem 15 roků (viz obr. 31). Díky zvýšení důchodového věku od roku 1996 na 62 let (tento důchodový věk platil do roku 2002) se očekávaná doba pobírání důchodu opět pohybovala kolem 15 roků. Podobně tomu bylo i při dalším zvýšení důchodového věku od roku 2003 do roku 2005, kdy platil pro muže důchodový věk 63 let a očekávaná doba pobírání důchodu se stále držela kolem 15 roků. Stabilně kolem 15 roků se držela očekávaná doba pobírání důchodu i po dalším zvýšení důchodového věku od roku 2008 do roku 2011, kdy pro muže platil důchodový věk 65 let. K zásadní změně v očekávané době pobírání důchodu nedošlo ani po zatím posledním zvýšení důchodového věku, kdy se důchodový věk mužů začal zvedat o dva měsíce za každý kalendářní rok a v roce 2013 byl 65 let a čtyři měsíce (způsob stanovení přibližné hodnoty naděje dožití v přesném důchodovém věku, který nebyl tvořen pouze celým rokem, byl popsán výše). Znamená to, že systém důchodového pojištění

zvyšováním důchodového věku vhodně reagoval na prodlužování naděje dožití u mužů ve věku nad 60 let.

Pro ženy se dvěma dětmi platil do roku 1995 důchodový věk 55 let a očekávaná doba pobírání důchodu se pohybovala kolem 24 let (viz obr. č. 32). Od roku 1996 byl důchodový věk této skupiny žen zvýšen na 59 let a očekávaná doba pobírání důchodu se zkrátila na 22 let. V období mezi roky 2003 a 2007 byl důchodový věk žen se dvěma dětmi 61 let, což znamenalo zkrácení očekávané doby pobírání na 21 let. V roce 2008 se důchodový věk u těchto žen zvýšil na 63 let a očekávaná doba pobírání důchodu se opět zkrátila – na 20 let. A na přibližně stejné hodnotě zůstala očekávaná doba pobírání důchodu i po dalším zvýšení důchodového věku v roce 2011, kdy se důchodový věk žen začal zvedat o šest měsíců za každý kalendářní rok a v roce 2013 tak byl 64 let.

Obr. 32 – Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – ženy – 2 děti, Česká republika, 1990–2013

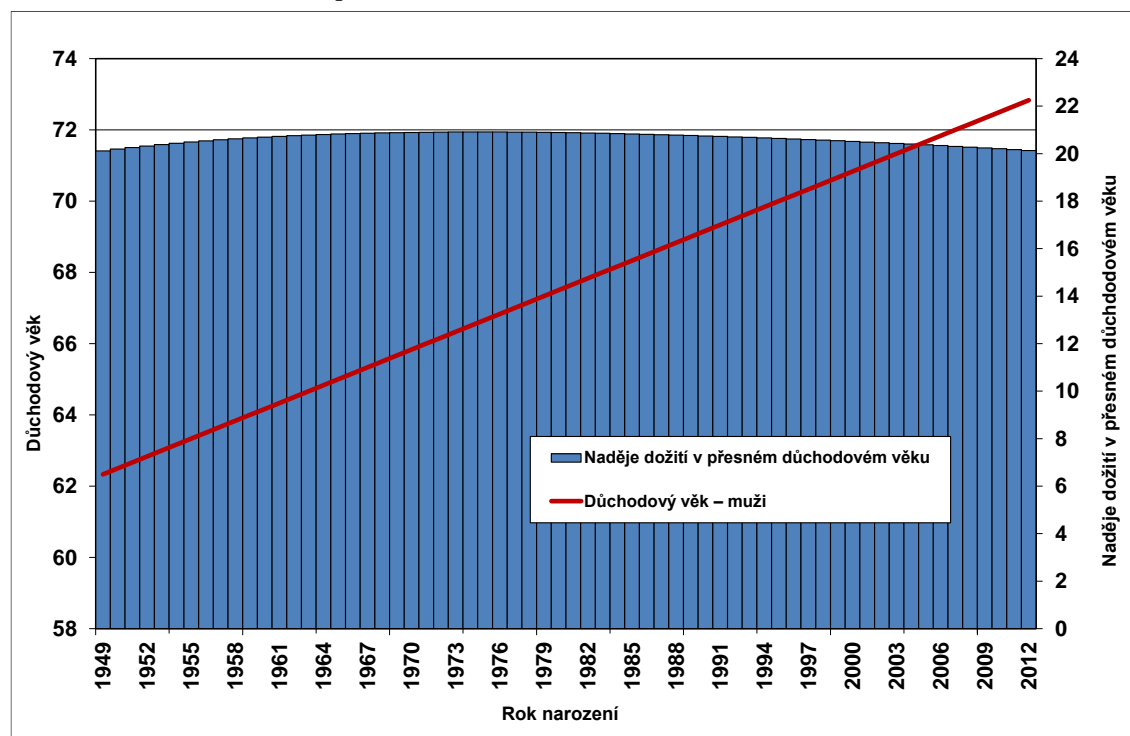
Zdroj: Data: ČSÚ, 2014d a MPSV, 2014a, obrázek autorky.

Průběžné zvyšování důchodového věku, které probíhá již od roku 1996, z transverzálního pohledu, u mužů stabilizovalo a u žen dokonce zkrátilo očekávanou dobu pobírání důchodu. Důchodový věk žen byl před rokem 1996 nastaven poměrně nízko (viz podkapitola 4.3), proto bylo tempo zvyšování důchodového věku žen rychlejší než u mužů a projevilo se zkrácením očekávané doby pobírání důchodu právě u žen. Systém důchodového pojištění tak zvyšováním důchodového věku reaguje na snižování úmrtnosti ve věcích nad 60 let mužů i žen, které znamená prodlužování naděje dožití v těchto věcích, tedy i potenciální očekávané doby pobírání důchodu.

Pro prezentaci vývoje očekávané doby pobírání důchodu z longitudinálního (generačního) pohledu byla použita data o naději dožití v přesném věku podle jednotek věku ze střední varianty generační prognózy úmrtnosti obyvatelstva ČR (MPSV, 2010b). Ta byla poskytnuta

MPSV jako interní neveřejný materiál autory Borisem Burcinem a Tomášem Kučerou spolu s Prognózou populačního vývoje České republiky na období 2008–2070, kterou pro MPSV zpracovávali. Zmíněná data byla pro účely této práce použita s laskavým souhlasem obou autorů Prognózy populačního vývoje České republiky na období 2008–2070.

Obr. 33 – Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – muži, generace narozených v období 1949–2012, Česká republika

Zdroj: Data a výpočet: MPSV, 2010b, obrázek autorky.

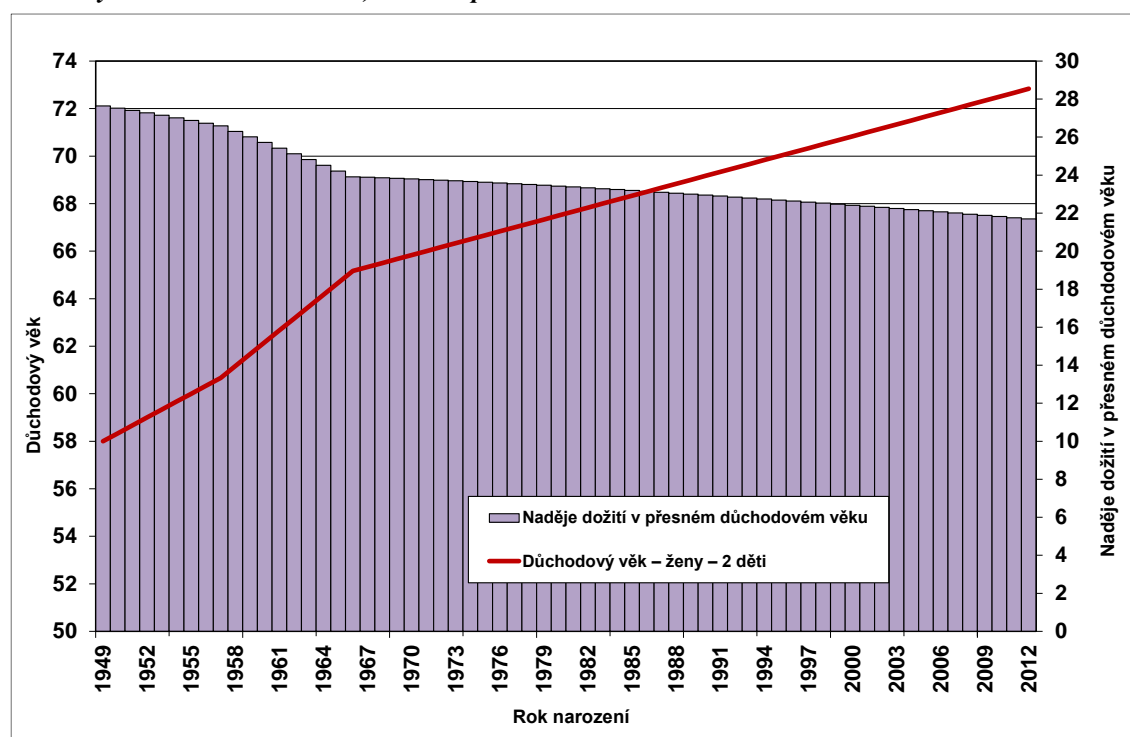
Očekávaná doba pobírání důchodu mužů vykazuje z generačního pohledu stabilní průběh a měla by se pohybovat kolem 21 roků, i když bude důchodový věk mužů plynule mírně narůstat (viz obr. 33). Očekávaná doba pobírání důchodu mužů je z generačního pohledu o více jak 5 let delší než z pohledu transverzálního (viz obr. 31). Je to dáno tím, že ve střední variantě generační prognózy úmrtnosti obyvatelstva předpokládali autoři prognózy Boris Burcin a Tomáš Kučera, že celková změna úmrtnosti bude u mužů vyšší než u žen, a že významně k této změně přispějí zejména u mužů věkové skupiny 60 a více let (MPSV, 2010a).

Ve vývoji očekávané doby pobírání důchodu žen se dvěma dětmi je u generací narozených v padesátých a v první polovině šedesátých let patrná vyšší očekávaná doba pobírání důchodu, která se pohybuje mezi 24 a 27 roky, což je způsobeno nižším důchodovým věkem těchto generací. Proto je také tempo růstu důchodového věku u těchto generací rychlejší. Očekávaná doba pobírání důchodu žen se dvěma dětmi se v návaznosti na zvyšování důchodového věku snižuje (viz obr. 34).

Očekávaná doba pobírání důchodu, jako hodnotící kritérium přiměřenosti zvyšování důchodového věku v souvislosti s demografickým vývojem, která byla v této podkapitole posuzována z pohledu průřezového a generačního, vykazuje u mužů v obou pohledech stabilní vývoj a u žen se dvěma dětmi je v obou pohledech patrné postupné snižování této doby. Zvyšování důchodového věku, které probíhá od roku 1996, tedy působí na populaci

požadovaným efektem, který byl popsán v úvodu této kapitoly, a kterým byla stabilizace a u žen snížení očekávané doby pobírání důchodu v řádu jednotek let. Zkrácení očekávané doby pobírání důchodu, které je žádoucí z pohledu systému důchodového pojištění, nemusí být stejně pozitivně vnímáno z pohledu veřejnosti, zejména té v předdůchodovém věku. Avšak za ne právě populárními opatřeními, jakými je zvyšování důchodového věku a zkracování očekávané doby pojištění, kterými důchodový systém reaguje na demografický vývoj, je snaha o dlouhodobou udržitelnost celého systému důchodového pojištění a o zachování důchodových nároků i pro generace, které v současnosti do systému přispívají jako pojištěnci.

Obr. 34 – Důchodový věk a naděje dožití v přesném důchodovém věku – ženy – 2 děti, generace narozených v období 1949–2012, Česká republika

Zdroj: Data a výpočet: MPSV, 2010b, obrázek autorky.

Pokud zůstane tempo zvyšování důchodového věku, které je nastaveno, beze změny, měl by se důchodový věk mužů a žen bez ohledu na počet vychovaných dětí sjednotit v roce 2041 pro generaci narozenou v roce 1975 (viz podkapitola 4.3). Doba strávená v důchodu by pak měla být pro jednotlivé generace přibližně stejná, a to mezi 20–21 let pro muže, u žen by mělo dojít k postupnému poklesu této doby na úroveň kolem 22 let (MPSV, 2011).

V následující podkapitole bude adekvátnost zvyšování důchodového věku v návaznosti na demografický vývoj v České republice zhodnocena z pohledu mezinárodního srovnání.

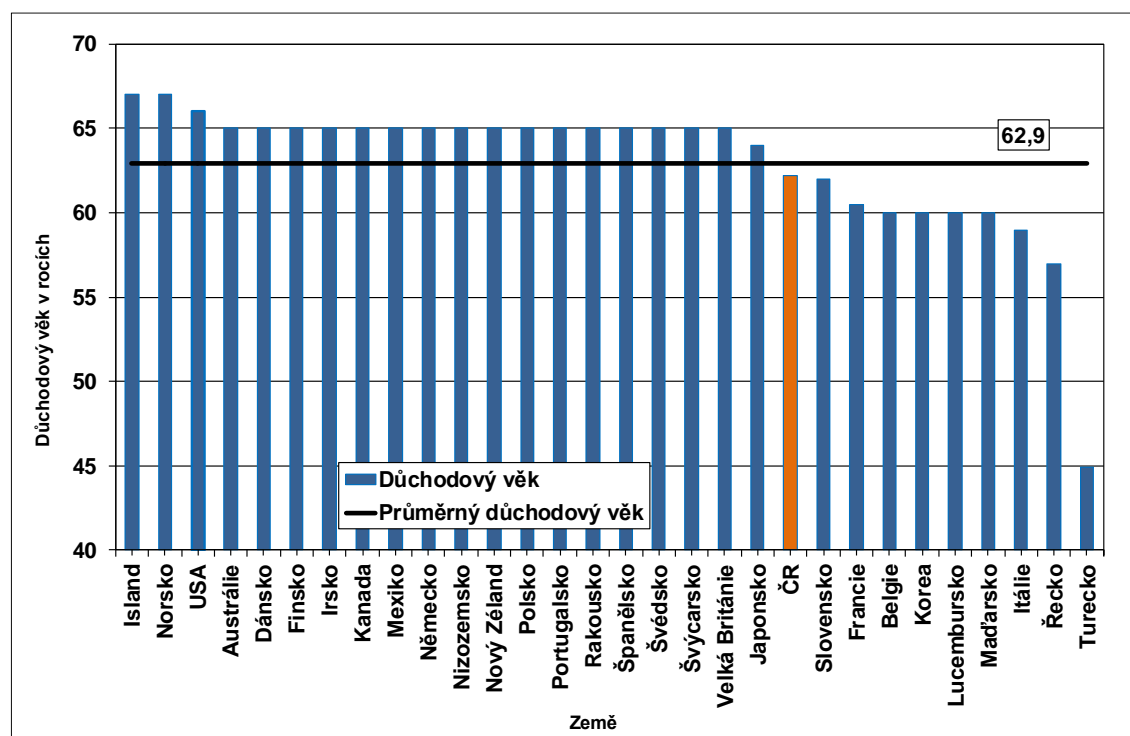
5.4 Důchodový věk a doba pobírání důchodu v mezinárodním srovnání

Posledním hodnotícím kritériem adekvátnosti zvyšování důchodového věku v souvislosti s demografickým vývojem bude mezinárodní srovnání důchodového věku a doby pobírání důchodu ČR a dalších rozvinutých zemí.

Každá země má jinou historii, jiné tradice, jinou ekonomickou situaci a také různý přístup k sociálnímu a důchodovému zabezpečování svých obyvatel. I přes tuto různorodost, je možné na základě jednotné metodiky Evropské unie Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (dále jen „OECD“) provést mezinárodní srovnání některých základních parametrů důchodových systémů (MPSV, 2012).

Nejprve bude stručně popsána věková struktura Evropské unie jako celku. V roce 2012 byl podíl dětské složky (0–14 let) ve věkové struktuře obyvatelstva Evropské unie – 27 členských států (dále jen „EU–27“) 15,6 %, největší podíl dětské složky mělo Irsko (21,3 %), nejmenší Německo (13,2 %), ve srovnání s rokem 1992 došlo ke zmenšení podílu dětské složky věkové struktury EU–27 o 4,2 procentního bodu. Na produktivní složku (15–64 let) věkové struktury obyvatelstva EU–27 připadalo 66,6 % v roce 2012 a ve srovnání s rokem 1992 došlo k nárůstu o 0,5 procentního bodu. Podíl nejstarší poproduktivní složky (65 a více let) ve věkové struktuře obyvatelstva EU–27 byl 17,8 % v roce 2012, nejnižší podíl poproduktivní složky mělo Irsko (11,9 %) a nejvyšší Německo (20,6 %), ve srovnání s rokem 1992 došlo k nárůstu nejstarší složky věkové struktury EU–27 o 3,7 procentního bodu. Z uvedeného přehledu vyplývá, že se všechny země EU–27 (kromě Irska) potýkají s demografickým stárnutím svých populací, podíly nejstarší věkové složky se zvětšují, naděje dožití se prodlužuje a plodnost je dlouhodobě nízká (European Commission, 2013). Na tuto situaci musejí reagovat důchodové systémy jednotlivých zemí EU–27.

Obr. 35 – Důchodový věk v zemích EU a OECD a průměrný důchodový věk zemí EU a OECD, muži, 2010

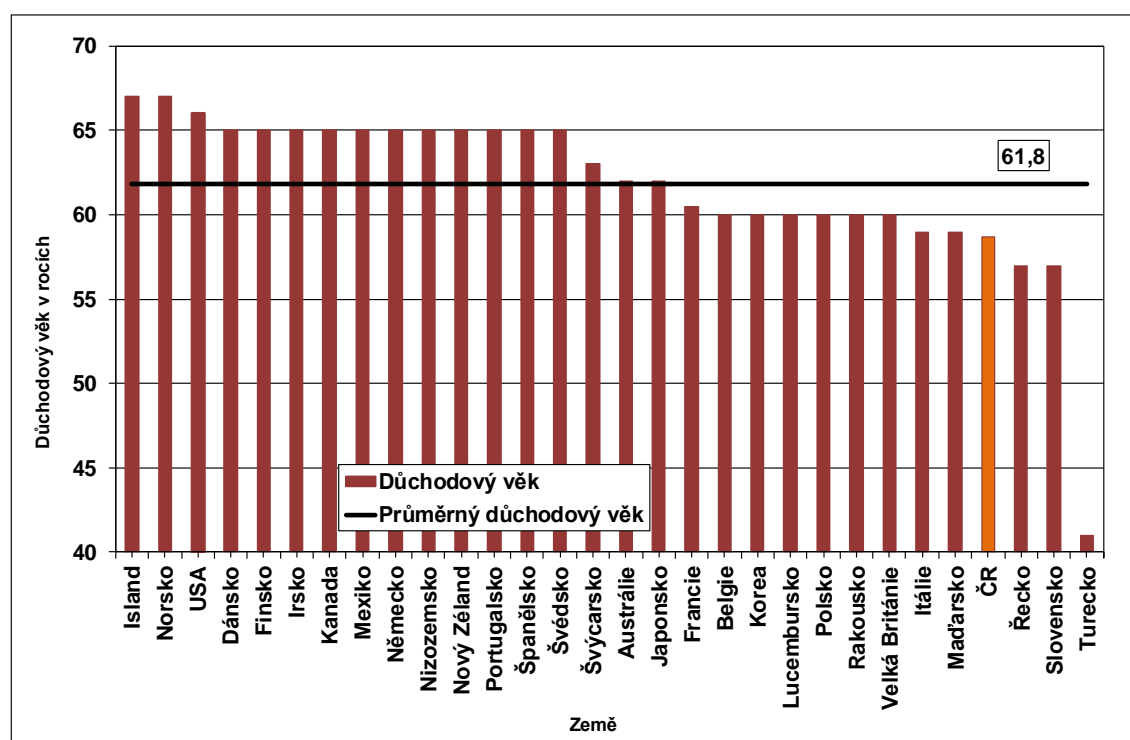
Zdroj: Data: OECD, 2011, obrázek autorky.

Řada států EU–27 přistupuje ke zvyšování statutárního důchodového věku, který je jedním z nejdůležitějších parametrů každého důchodového systému. Česká republika není výjimkou. Zejména v zemích bývalého tzv. „východního bloku“ včetně České republiky byla až do

devadesátých let minulého století hranice pro odchod do důchodu nastavena poměrně nízko a podobně jako v ČR se pohybovala na úrovni 55–57 let pro ženy a přibližně 60 let pro muže. Postupně tedy dochází ke zvyšování věku odchodu do důchodu, za hraniční je považován věk 65 let, i když některé země např. Island a Norsko mají i vyšší důchodový věk – 67 let, trendem je také snaha o sjednocení důchodového věku mužů a žen.

V roce 2010 byl průměrný důchodový věk mužů ve státech EU a OECD 62,9 roků a byl vypočítán jako prostý průměr důchodových věků jmenovaných zemí. Důchodový věk mužů v ČR byl v roce 2010 (62,2 roků) pouze o 0,7 roku (tj. o 8 měsíců) nižší oproti průměru EU a OECD (viz obr. 35), což svědčí o správném nastavení zvyšování důchodového věku mužů v systému důchodového pojištění ČR. Nižší důchodový věk mužů než ČR měla v roce 2010 např. Francie (60,5 roků), Maďarsko (60 let), Itálie (59 let) nebo Řecko (57 let) a Turecko (44,9 roků).

Obr. 36 – Důchodový věk v zemích EU a OECD a průměrný důchodový věk zemí EU a OECD, ženy, 2010

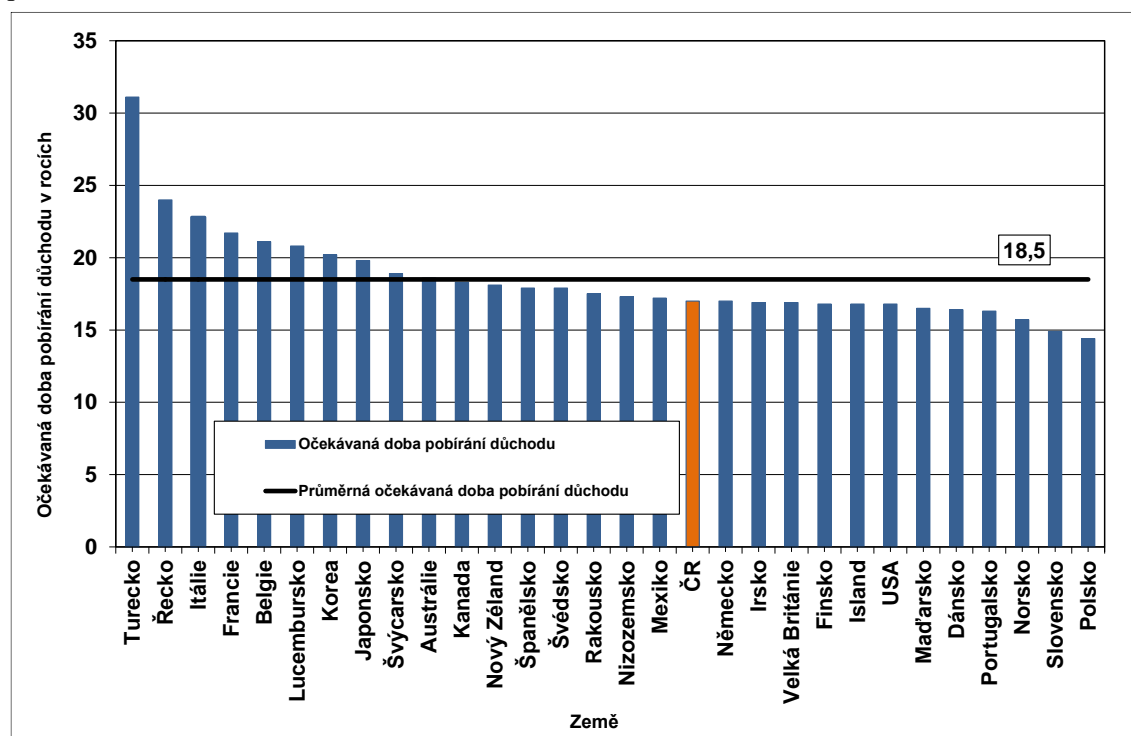
Zdroj: Data: OECD, 2011, obrázek autorky.

Průměrný důchodový věk žen ve státech EU a OECD v roce 2010 byl 61,8 roků a byl stanoven stejně jako u mužů (viz obr. 36). Průměrný důchodový věk žen v ČR byl v roce 2010 58,7 roků (byl stanoven jako prostý průměr důchodových věků žen v ČR diferencovaných podle počtu vychovaných dětí) o 3,1 roku (tj. o 3 roky a dva měsíce) nižší než průměr EU a OECD, byl tak čtvrtým nejnižším důchodovým věkem žen mezi porovnávanými zeměmi. Nižší důchodový věk mělo už jen Řecko (57 let), stejně tak Slovensko (57 let) a Turecko (41 let). Důvodem, proč byl důchodový věk žen v ČR o tolik nižší než průměr EU a OECD, je skutečnost, že důchodový věk žen v ČR se až do poloviny devadesátých let, pohyboval mezi 53 a 57 lety, tedy docela nízko a ke zvyšování důchodového věku bylo přikročeno až od roku 1996. Přesto z pohledu průměrného důchodového věku v zemích EU a OECD bylo tempo

zvyšování důchodového věku žen v ČR pomalé. Od roku 2011 bylo v ČR přistoupeno k rychlejšímu zvyšování důchodového věku žen než dosud (viz podkapitola 4.3). Díky tomu by se rozdíl v důchodovém věku žen mezi ČR a ostatními státy EU a OECD měly snižovat.

Významným parametrem, který má velký vliv na celkovou stabilitu důchodových systémů a také úzce souvisí s důchodovým věkem, je očekávaná doba pobírání důchodu, která je nadějí dožití ve věku odchodu do důchodu.

Obr. 37 – Očekávaná doba pobírání důchodu v zemích EU a OECD a průměrná očekávaná doba pobírání důchodu zemí EU a OECD, muži, 2010

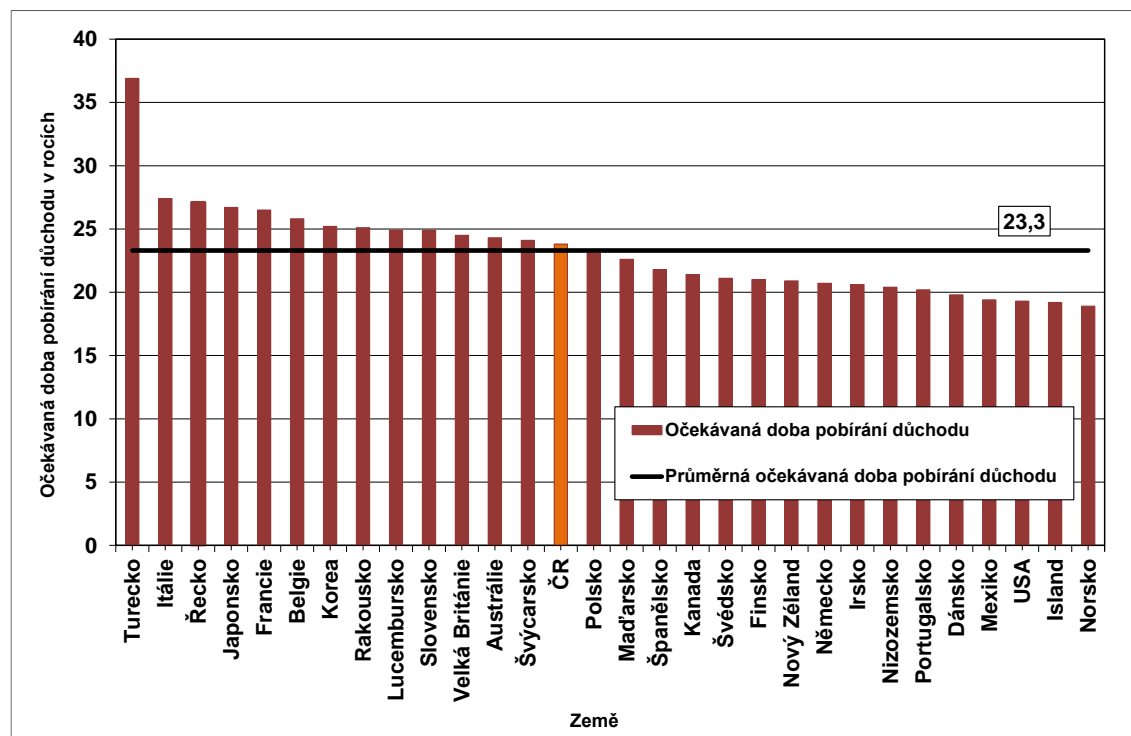
Zdroj: Data: OECD, 2011, obrázek autorky.

Průměrná očekávaná doba pobírání důchodu byla v roce 2010 u mužů v zemích EU a OECD 18,5 roku a byla vypočítána jako prostý průměr očekávaných dob pobírání důchodu jmenovaných zemí (viz obr. 37). V ČR byla v roce 2010 očekávaná doba pobírání důchodu u mužů 17 let, byla tedy kratší o 1,5 roku oproti průměru EU a OECD a byla např. stejná jako v Německu. Průměrná očekávaná doba pobírání důchodu u žen v zemích EU a OECD v roce 2010 byla 23,3 roku (viz obr. 38), byla vypočítána stejně jako u mužů. V ČR byla v roce 2010 očekávaná doba pobírání důchodu u žen 23,8 roků a byla o 0,5 roku delší, než byl průměr zemí EU a OECD.

Ženy mají delší průměrnou očekávanou dobu pobírání důchodu než muži, při porovnání průměrů OECD pobírají ženy důchod déle o 4,8 roku. V ČR byla v roce 2010 průměrná očekávaná doba pobírání důchodu žen o 6,8 roku delší než u mužů (byla vypočítána jako prostý průměr očekávaných dob pobírání důchodu v důchodových věcích žen v ČR diferencovaných podle počtu vychovaných dětí). Je to dáno tím, že muži v ČR mají zatím vyšší věk odchodu do důchodu než ženy a zároveň mají kratší naději dožití v přesném věku odchodu do důchodu než ženy. Rozdíl v očekávané délce pobírání důchodu je ale patrný i v zemích, které mají jednotný důchodový věk pro obě pohlaví, protože muži a ženy mají rozdílnou naději dožití.

Důchodový věk i očekávaná doba pobírání důchodu mužů v České republice se od průměrných hodnot zemí EU a OECD příliš neodchyluje. Což svědčí o správném trendu nastavení zvyšování důchodového věku mužů v systému důchodového pojištění ČR.

Obr. 38 – Očekávaná doba pobírání důchodu v zemích EU a OECD a průměrná očekávaná doba pobírání důchodu zemí EU a OECD, ženy, 2010

Zdroj: Data: OECD, 2011, obrázek autorky.

U žen je situace jiná. Průměrný důchodový věk žen v ČR je o několik let nižší, než je průměr zemí EU a OECD, naopak průměrná očekávaná doba pobírání důchodu žen ČR se pohybuje těsně nad průměrem zemí EU a OECD. Jak už bylo uvedeno výše, tato situace je způsobena tím, že před zahájením zvyšování důchodového věku, byl důchodový věk žen v ČR poměrně nízký a diferencovaný podle počtu vychovaných dětí. Trend zvyšování důchodového věku žen v systému důchodového pojištění ČR povede postupně ke zkrácení průměrné očekávané doby pobírání důchodu u žen a bude tak z pohledu zemí EU a OECD vykazovat obdobný vývoj.

Z pohledu mezinárodního srovnání vykazuje nastavení zvyšování důchodového věku v ČR požadovaný podobný trend jako v zemích EU a OECD.

Kapitola 6

Závěr

Za posledních 120 let moderního sociálního pojištění se v zajištění starých lidí v podstatě vyzkoušely všechny možné přístupy: dávky sociální pomoci, sociální zaopatření z veřejných rozpočtů, povinné spoření i sociální pojištění. Ukázalo se, že žádný způsob není dokonalý. Některý přístup je citlivý na demografické změny, jiný na ekonomické změny, navíc se nedá očekávat, že se objeví nové řešení. Historické zkušenosti ukázaly, že v ekonomicky turbulentních podmínkách se v Evropě neosvědčilo povinné dlouhodobé spoření, tak populární v 19. století. Po první a zejména po druhé světové válce byly všechny povinné spořicí systémy převedeny na systémy s průběžným financováním. Průběžně financované důchodové systémy jsou limitovány demografickým vývojem (Tomeš, 2001).

Důchodový systém České republiky je průběžně financovaný a stojí na mezigenerační solidaritě ekonomicky aktivních v produktivním věku s ekonomicky neaktivními v poproduktivním věku. To, jaký je vzájemný poměr těchto dvou skupin v populaci, je dáno věkovou strukturou populace, která je formována demografickým vývojem.

Proto byla demografickému vývoji a jeho vlivu na věkovou strukturu obyvatelstva České republiky a jejím změnám věnována druhá kapitola této práce. Věková struktura populace je odrazem vývoje demografických procesů plodnosti a úmrtnosti. Z toho důvodu byl do práce zařazen popis vývojových trendů plodnosti a úmrtnosti, respektive ukazatelů úhrnné plodnosti a naděje dožití při narození, které znázorňují průběh těchto demografických procesů. Protože se ve věkové struktuře projeví vliv demografických procesů až s určitým zpožděním, byl do této práce zařazen přehled vývoje úhrnné plodnosti a naděje dožití při narození od roku 1920 do roku 2013. Demografický vývoj je charakterizován dlouhodobě nízkou plodností a dlouhodobým zlepšováním úmrtnostních poměrů, které se nejdříve projevovaly snížením kojenecké a dětské úmrtnosti a později snížením úmrtnosti ve středním a starším věku, ke kterému došlo díky rozvoji medicíny a zlepšování zdravotnické péče. Ve věkové struktuře obyvatelstva se demografický vývoj odrazil snížením podílu nejmladší složky do 14 let a postupným zvyšováním podílu nejstarší složky ekonomicky neaktivních ve věku 65 a více let. Snížování úmrtnosti a prodloužení střední délky života nejen při narození, ale i ve starších věcích, znamená vyšší počet osob, které budou v průměru žít déle. Očekávaný budoucí vývoj věkové struktury obyvatelstva ČR, který je také součástí této práce, naznačuje, že tento trend posilování nejstarší složky ve věku 65 a více bude pravděpodobně pokračovat. Pro systém

důchodového pojištění to znamená zvyšování počtu důchodců a také prodlužování očekávané doby pobírání důchodu.

Vývoj systému důchodového pojištění na území dnešní ČR a jeho proměny byl v této práci popsán od jeho počátků v roce 1918 až do roku 2013. Zvláštní pozornost byla věnována období let 1996–2013. Od 1. ledna 1996 totiž nabyl účinnosti zákon o důchodovém pojištění. Tímto zákonem bylo završeno transformační období, které začalo po změně společenských poměrů v roce 1989, kdy vyvstala potřeba změnit celý sociální systém. Ten byl totiž až do této doby systémem sociálního zabezpečení, což znamenalo, že stát je povinen zabezpečit své občany v různých sociálních situacích (jako je stáří, invalidita, péče o dítě apod.) bez příspěvků občanů do tohoto systému. Pojistný princip do důchodového systému vrátil právě až zákon o důchodovém pojištění, který deklaroval povinnost odvodu pojistného pro ekonomicky aktivní osoby a zároveň tyto osoby zajistil pro případ stáří, invalidity a ztráty živitele. Systém důchodového pojištění je financován průběžně tzn., že z vybraného pojistného jsou hrazeny výdaje na dávky důchodového pojištění. Pro udržitelnost celého systému je tedy důležitý poměr mezi počtem pojištěnců, tedy osob, které odvádějí pojistné, a počtem důchodců, tedy osob, které čerpají dávky. Proto je pro systém důchodového pojištění důležitý stav a vývoj věkové struktury obyvatelstva, a proto mu byla věnována úvodní část této práce.

Cílem práce bylo ukázat vývoj důchodového pojištění v České republice a změny demografického vývoje a především zhodnotit přiměřenost zvyšování důchodového věku v souvislosti se změnami ve věkové struktuře obyvatelstva ČR v období 1996–2013.

Z pohledu systému důchodového pojištění je důležitý vývoj všech složek věkové struktury obyvatelstva a jejich vzájemný poměr, největší pozornost však byla věnována věkové skupině 60 a více let. Byly analyzovány změny, které tato skupina obyvatelstva ČR zaznamenala v období 1996–2013. U věkové skupiny 60 a více let obyvatelstva ČR došlo k početnímu nárůstu, výrazně se snížila úmrtnost ve věcích nad 60 let, což znamenalo prodloužení naděje dožití v těchto věcích a také změnu věkové struktury uvnitř této věkové skupiny.

Systém důchodového pojištění musel a musí reagovat na probíhající i očekávané změny věkové struktury obyvatelstva ČR. Jedním z nástrojů, kterým může systém důchodového pojištění ovlivnit a posunout vstup osob do důchodu, je důchodový věk. Je to věk, kdy vznikne nárok na výplatu důchodu, pokud je souběžně splněna i podmínka potřebné doby pojištění. Důchodový věk byl v průběhu období 1996–2013 zvýšen, z 60 let pro muže a 53–57 let pro ženy podle počtu vychovaných dětí (tj. důchodový věk platný před rokem 1996) na 65 let pro muže a 62–65 let pro ženy v roce 2008. Poslední zvýšení důchodového věku z roku 2011 nemá pevně stanovenou hranici a věk odchodu do důchodu bude průběžně zvyšován o určitý počet měsíců za každý rok (MPSV, 2014a).

Adekvátnost zvyšování důchodového věku v souvislosti se změnami ve věkové struktuře obyvatelstva, zejména ve věkové skupině 60 a více let, byla zhodnocena za pomoci tří vymezených kritérií. Nejprve byla přiměřenost zvyšování důchodového věku hodnocena z pohledu jeho vlivu na index závislosti poproduktivní a produktivní složky populace a na počty starobních důchodců, dále z pohledu jeho vlivu na očekávanou dobu pobírání důchodu a z pohledu mezinárodního srovnání.

Zhodnocení přiměřenosti zvyšování důchodového věku v souvislosti se změnami ve věkové skupině 60 a více let v období 1996–2013, z pohledu jeho vlivu na index závislosti poproduktivní a produktivní složky populace a na počty starobních důchodců, bylo provedeno za pomoci upravených indexů závislosti a i z porovnání počtů osob ve věku 60 a více let a počtů starobních důchodců ve věku 60 a více let vyplynulo, že zvyšování důchodového věku zpomalilo nárůst počtu starobních důchodců v průběhu let 1996–2013 a zároveň posunulo vstup silných populačních ročníků, které se narodily na konci a těsně po druhé světové válce, do důchodu.

Zhodnocení přiměřenosti zvyšování důchodového věku v souvislosti se změnami ve věkové skupině 60 a více let v období 1996–2013 a jeho vlivu na očekávanou dobu pobírání důchodu, bylo provedeno z pohledu transversálního i longitudinálního. Oba tyto pohledy potvrdily, že se očekávaná doba pobírání důchodu, která je vlastně nadějí dožití v přesném věku odchodu do důchodu, díky zvyšování důchodového věku období let 1996–2013 zkrátila u žen o 3–5 roků (podle počtu vychovaných dětí) a pohybuje se v rozmezí 19–21 let a u mužů zůstala stabilizovaná na hodnotě okolo 15 let.

Z pohledu mezinárodního srovnání je trend zvyšování důchodového věku v České republice nastaven podobně jako v ostatních vyspělých státech.

Hlavní cíl práce byl naplněn, přiměřenost zvyšování důchodového věku byla vyhodnocena z hlediska všech tří výše uvedených hodnotících kritérií. Z tohoto vyhodnocení vyplývá, že zvyšování důchodového věku bylo adekvátní a korespondovalo s demografickým vývojem, zejména se změnami věkové struktury obyvatelstva České republiky.

Z hlediska dlouhodobé udržitelnosti systému důchodového pojištění je jeho vyváženost s demografickým vývojem zásadní. Statutární důchodový věk je nástrojem, prostřednictvím kterého může důchodový systém průběžně reagovat na změny demografického vývoje, proto se navrhuje posílení vazby mezi statutárním důchodovým věkem a demografickým vývojem. Větší provázanost důchodového věku a demografického vývoje je také součástí doporučení Rady EU pro ČR z roku 2013, kde je zmíněn požadavek na přizpůsobení věku odchodu do důchodu změnám ve střední délce života. MPSV věnuje otázce zvyšování důchodového věku velkou pozornost a ve spolupráci s Odbornou komisí pro důchodovou reformu připravilo návrh Mechanismu pravidelné revize důchodového věku v návaznosti na aktuální demografický vývoj (MPSV, 2015c). Na základě tohoto zákona, bude důchodový věk v pravidelných intervalech revidován a případně upravován v souvislosti se změnami demografického vývoje.

Seznam použité literatury

- BISKUP, J., 2001. Geneze právních úprav čs. důchodového zabezpečení od roku 1948 do roku 1990. Praha : Interní materiál MPSV.
- BURCIN, B., KUČERA, T., 2008. Strukturální změny úmrtnosti v Českých zemích a na Slovensku mezi roky 1991 a 2006. *Demografie*. 2008, roč. 50, č. 3, s. 173 – 185. Praha [cit. 2014-10-08]. Dostupný z WWW: <https://www.czso.cz/documents/10180/20565037/180308q3.pdf/bc3fab47-5a5c-4611-8cce-38491e6ae103?version=1.0>.
- ČESKÁ A SLOVENSKÁ FEDERATIVNÍ REPUBLIKA, 1991. Zákon České národní rady č. 582 ze dne 17. prosince 1991 o organizaci a provádění sociálního zabezpečení. In Sbirka zákonů České a Slovenské federativní republiky. 1991, částka 111, s. 2890–2920. Praha [cit. 2014-11-12]. Dostupný z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=1991&typeLaw=zakon&what=Rok>.
- ČESKO, 1995. Zákon č. 155 ze dne 30. června 1995 o důchodovém pojištění. In Sbirka zákonů České republiky. 1995, částka 41, s. 1986–2011. Praha [cit. 2014-11-14]. Dostupný také z WWW: http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=155/1995&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy.
- ČESKOSLOVENSKO, 1964. Zákon č. 101 ze dne 4. června 1964 o sociálním zabezpečení. In Sbirka zákonů Československé republiky. 1964, částka 44. Praha [cit. 2014-11-14]. Dostupný z WWW: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1964-101/zneni-0>.
- ČSÚ, 2003. Věkové struktury obyvatelstva a její tendence. Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/410903t1.pdf>.
- ČSÚ, 2012a. Vývoj obyvatelstva České republiky (2011). Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/400712.pdf>.
- ČSÚ, 2012b. Stárnutí obyvatelstva ČR – tisková zpráva (2012). Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/400712.pdf>.
- ČSÚ, 2013a. Vývoj obyvatelstva české republiky (2012). Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/400713.pdf>.
- ČSÚ, 2013b. Projekce obyvatelstva České republiky 2013 (2013). Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/publ/402013.pdf>.
- ČSÚ, 2013c. O čem index vypovídá – Statistika a my (05/2013). Praha [cit. 2015-06-24]. Dostupný z WWW: <http://www.statistikaamy.cz/2015/03/o-cem-index-vypovida/>.

- ČSÚ, 2014a. Obyvatelstvo – Roční časové řady – Úhrnná plodnost a průměrný věk matek 1920–2013 (2014). Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/edakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu/130070-14-2.xlsx>.
- ČSÚ, 2014b. Obyvatelstvo – Roční časové řady – Naděje dožití při narození a kojenecká úmrtnost 1870–2013 (2014). Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/edakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu/130070-14-4.xlsx>.
- ČSÚ, 2014c. Obyvatelstvo – Animované grafy – Animované stromy života Věková struktura obyvatelstva 1945–2013. Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/animgraf/cz/cr_1945_2013.xlsx>.
- ČSÚ, 2014d. Obyvatelstvo – Úmrtnostní tabulky. Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/umrtnostni_tabulky_za_cr_od_roku_1920/\\$File/cr_ut_19_20_2012.zip](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/umrtnostni_tabulky_za_cr_od_roku_1920/$File/cr_ut_19_20_2012.zip)>.
- ČSÚ, 2014e. Demografická příručka 2013. Praha [cit. 2015-02-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/p/130055-14>>.
- ČSÚ, 2014f. Demografická ročenka 2013. Praha [cit. 2015-01-11]. Dostupný z WWW: <<https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2013-r9dwy2nt35>>.
- ČSSZ, 2004. 80 let sociálního pojištění. Praha : Materiál ČSSZ.
- ČSSZ, 2013a. Bilance příjmů a výdajů, 1996–2013. Praha : Interní materiál MPSV.
- ČSSZ, 2013b. Účetní zprávy, 1996–2013. Praha : Interní materiál MPSV.
- ČSSZ, 2013c. Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí, 1996–2012. Praha : Interní materiál MPSV.
- ČSSZ, 2014. O ČSSZ – Ostatní úkoly ČSSZ: Praha [cit. 2014-08-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.czsz.cz/cz/o-cssz/profil-organizace>>.
- EUROPEAN COMMISSION, 2013. EU Employment and Social Situation Quarterly Review March 2013 – Special Supplement on Demographic Trends. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2013. ISBN 978-92-79-29383-2.
- FIALA, T., MISKOLCZI, M. 2011. Odhad vývoje finančního zatížení důchodového systému České republiky při různých variantách demografického vývoje. In Sborník příspěvků z konference RELIK 2011 konané ve dnech 5. a 6. prosince 2011. *Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti*. Praha [cit. 2015-02-12]. Dostupný z WWW: <<http://kdem.vse.cz/resources/relik11/sbornik/download/pdf/191-Fiala-Tomas-paper.pdf>>.
- FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J., MISKOLCZI, M., PAVLÍK, Z. 2012. Vývoj některých demoeconomických charakteristik zohledňujících zvyšování důchodového věku v ČR. In Sborník příspěvků z konference RELIK 2012 konané ve dnech 10. a 11. prosince 2012. *Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti*. Praha [cit. 2015-02-12]. Dostupný z WWW: <<http://kdem.vse.cz/resources/relik12/sbornik/download/pdf/75-Fiala-Tomas-paper.pdf>>.

- FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J. 2013. Vývoj ekonomického zatížení důchodového systému ČR při různých variantách zvyšování důchodového věku. In Sborník příspěvků z konference RELIK 2013 konané ve dnech 9. a 10. prosince 2013. *Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti*. Praha [cit. 2015-02-12]. Dostupný z WWW: <<http://kdem.vse.cz/resources/relik13/sbornik/download/pdf/136-Fiala-Tomas-paper.pdf>>.
- HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M., 1990. Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha : Panorama , nakladatelství a vydavatelství. Edice Pyramida. Řada Panorama světových dějin. ISBN 80-7038-011-X.
- JEŘÁBKOVÁ, L., SALCMANOVÁ, M., 1965. Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930–1956). Praha : Výzkumný ústav sociálního zabezpečení, sborník prací č. 12, vydalo tiskové a propagační oddělení Státního úřadu sociálního zabezpečení, 1965.
- KUČERA, M., 1994. Populace České republiky 1918–1991. Praha : ACTA DEMOGRAPHICA XII, vydala Česká demografická společnost ve spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR, 1994.
- LANGHAMROVÁ, J., VAŇO, B., 2014. 20 let samostatnosti z pohledu demografie ČR, SR, ČSR. Bratislava : INFOSAT Bratislava, 507/2014. ISBN 978-80-89398-25-6. Praha [cit. 2015-02-22]. Dostupný z WWW: <http://kdem.vse.cz/publikace/cr_sr.pdf>.
- MPSV, 1997. Celostátní základní ukazatele z oblasti důchodového zabezpečení: Praha : Interní materiál MPSV.
- MPSV, 2001. Sociální pojištění: Praha : MPSV, 2001. ISBN 80-86552-19-5
- MPSV, 2003. Pojistněmatematická zpráva o sociálním pojištění 2000–2001: Praha : MPSV, 2003. ISBN 80-86552-52-7.
- MPSV, 2005. Závěrečná zpráva: Důchodová reforma: možnosti a výhledy: Praha [cit. 2014-08-04]. Dostupný z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/2235/zaverecna_zprava.pdf>.
- MPSV, 2008. Pojistněmatematická zpráva o sociálním pojištění 2008: Praha. MPSV, 2008. ISBN 978-80-86878-89-8.
- MPSV, 2010a. Prognóza populačního vývoje České republiky na období 2008–2070, s. 4. Praha: [cit. 2015-04-18]. Dostupný z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/8842/Prognóza_2010.pdf>.
- MPSV, 2010b. Detailní výsledky generační prognózy úmrtnosti obyvatelstva České republiky, generace 1901–2130. Praha: Interní materiál MPSV.
- MPSV, 2011. Český důchodový systém v kontextu EU: Praha [cit. 2014-08-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/11968>>.
- MPSV, 2012. Pojistněmatematická zpráva o důchodovém pojištění 2012: Praha [cit. 2014-02-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/13783/PMZ-2012.pdf>>.
- MPSV, 2014a. Mechanismus určování důchodového věku – podklad: Praha [cit. 2014-07-02]. Dostupný z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/18367/Mechanismus_duch_veku.pdf>.

- MPSV, 2014b. Důchodové pojištění: Praha [cit. 2014-06-03]
Dostupný z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/3>>.
- MPSV, 2014c. Obecná informace k zákonu o důchodovém pojištění: Praha [cit. 2014-06-03].
Dostupný z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/617>>.
- MPSV, 2015a. Pojistněmatematická zpráva o důchodovém pojištění 2014: Praha [cit. 2015-03-10]. Dostupný z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/20304/PMZ_2014_final.pdf>.
- MPSV, 2015b. Důchodová komise – Poslání komise: Praha [cit. 2015-05-23].
Dostupný z WWW: <http://www.duchodova-komise.cz/?page_id=47>.
- MPSV, 2015c. Návrh věcného záměru zákona - Shrnutí Závěrečné zprávy z hodnocení dopadů regulace. 2015. Praha: Interní materiál MPSV.
- OECD, 2011. Pension at a Glance 2011: Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries. Paris : OECD Publishing, 2, rue andré-Pascal, 75775 PARIS CEDEX 16 (81 2011 01 1 P), 2011. ISBN 978-92-64-09523-6 – No. 57749. [cit. 2014-08-01].
Dostupný z WWW: <http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2011_pension_glance-2011-en>.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A., 1986. Základy demografie.
Praha : Academia, nakladatelství Československé akademie věd. Vytiskl TISK, knižní výroba, n. p. Brno, závod 1. 1986. 21-075-86.
- POLLNEROVÁ, Š., 2010. Zvyšování důchodového věku v kontextu rostoucí střední délky života. *Demografie*. 2010, roč. 52, č. 1, s. 27 – 37. Praha [cit. 2014-12-09].
Dostupný z WWW: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20566251/180310q1.pdf/91a1c0f3-f3bf-4a88-80c6-97008c1a9cff?version=1.0>>.
- POPIN, 2015a. Czech Republic – Age structure as of 1st July, males : Praha [cit. 2015-04-04].
Dostupný z WWW: <http://popin.natur.cuni.cz/cgi/search_one.cgi?tags=../etc/tags.txt&ctrl=../etc/sql_load.ctrl&lang=html&query=80150>.
- POPIN, 2015b. Czech Republic – Age structure as of 1st July, females : Praha [cit. 2015-04-04]. Dostupný z WWW:
<http://popin.natur.cuni.cz/cgi/search_one.cgi?tags=../etc/tags.txt&ctrl=../etc/sql_load.ctrl&lang=html&query=80200>.
- PRESSAT, R. 1995. *Eléments de démographie mathématique*. Paris: Association internationale des démographes de langue française, 1995. ISBN: 2-9509356-0-5.
- RABUŠIC, L., 1995. Česká společnost stárne. Brno : Vydala Masarykova univerzita v Brně – Filozofická fakulta, Spisy Filozofické fakulty č. 303 a nakladatelství Georgetown, Edice Rubikon, sv. 1. 1995. 55-998-95.
- RATHOUSKÁ, M., 2013. Analýza produktů penzijního spoření pod vlivem demografických změn. Praha, 2013. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova. Přírodovědecká fakulta. Katedra demografie. Praha [cit. 2015-01-17]. Dostupný z WWW: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/99086>>.

- RÁKOSNÍK, J., TOMĚŠ, I. a kol., 2012. Sociální stát v Československu.
Praha : Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2010. Poválečný vývoj demografického chování obyvatelstva na území České republiky do počátku devadesátých let. In BARTOŇOVÁ, D., BURCIN, B., FIALOVÁ, L., KALIBOVÁ, K., KOUČOURKOVÁ, J., KUČERA, T., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2010. Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993–2008. Praha : Sociologické nakladatelství, 2010, s.19–35. ISBN 978-80-7419-024-7.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2010a. Nová demografická situace v České republice od počátku devadesátých let. In BARTOŇOVÁ, D., BURCIN, B., FIALOVÁ, L., KALIBOVÁ, K., KOUČOURKOVÁ, J., KUČERA, T., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2010. Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993–2008. Praha : Sociologické nakladatelství, 2010, s.19–35. ISBN 978-80-7419-024-7.
- SANDERSON, W., SCHERBOV, S., 2007. A new perspective on population aging. Demographic research. 2007. Volume 16, Article 2, s. 27–58. Praha [cit. 2015-05-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol16/2/16-2.pdf>>.
- SANDERSON, W., SCHERBOV, S., 2008. Rethinking Age and Aging. Population Bulletin. 2008, Vol. 63, No. 4, s. 1–16. Praha [cit. 2015-05-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.prb.org/pdf08/63.4aging.pdf>>.
- SRB, V., 2003. Vývoj obyvatelstva Česka 1918–2002. *Demografie*. 2003, roč. 45, č. 4, s. 229 – 238. Praha [cit. 2014-10-23]. Dostupný z WWW: <https://www.czso.cz/documents/10180/24263313/demografie_4_2003.pdf/1e2b9b3d-381c-4364-85d2-2beb6b889440?version=1.0>.
- TOMEŠ, I., 1996. Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost. Praha : Ve vydavatelství SOCIOPRESS, spol. s r. o. vydal SOCIOKLUB, 1996. ISBN 80-902260-0-0.
- TOMEŠ, I. a kol., 2009. Sociální správa: úvod do teorie a praxe. Praha : Portál, s r. o., 2009. ISBN 978-80-7367-483-0.
- TOMEŠ, I. a kol., 2010. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha : Portál, s r. o., 2010. ISBN 978-80-7367-680-3.
- TOMEŠ, I., 2011. Obory sociální politiky. Praha : Portál, s r. o., 2011. ISBN 978-80-7367-868-5.
- VIDOVIČOVÁ, L., 2008. Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti. Brno : Vydala Masarykova univerzita Mezinárodní politologický ústav, 2008. ISBN 978-80-210-4627-6.
- WHO, 2015. Definition of an older or elderly person: Praha [cit. 2015-03-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/>>.